

प्रदेश नं. १ प्रदेश वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७७

प्रदेश नं. १ प्रदेश वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ को दफा ५४ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी प्रदेश नं. १ को प्रदेश सरकारले देहायका नियमहरू बनाएको छ ।

परिच्छेद -१

प्रारम्भिक

१. **संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:** (१) यी नियमहरूको नाम "प्रदेश नं. १ प्रदेश वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७६" रहेको छ ।
(२) यो नियमावली तुरुन्त प्रारम्भ हुनेछ ।
२. **परिभाषा:** विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस नियमावलीमा, -
  - (क) "ऐन" भन्नाले प्रदेश नं. १ प्रदेश वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ सम्झनुपर्छ ।
  - (ख) "कार्यसूची" भन्नाले प्रतिवेदन तयार गर्नको लागि नियम ५ बमोजिम स्वीकृत कार्यसूची सम्झनुपर्छ ।
  - (ग) "निरीक्षक" भन्नाले ऐनको दफा २६ बमोजिमको वातावरण निरीक्षक सम्झनुपर्छ ।
  - (घ) "प्रयोगशाला" भन्नाले ऐनको दफा २० बमोजिम स्थापना गरिएको वा तोकिएको प्रयोगशाला सम्झनुपर्छ ।
  - (ङ) "सञ्चालक समिति" भन्नाले नियम ३४ बमोजिम गठन भएको कोष सञ्चालक समिति सम्झनुपर्छ ।
  - (च) "क्षतिपूर्ति" भन्नाले नियम ४० बमोजिमको क्षतिपूर्ति सम्झनुपर्छ ।
  - (छ) "क्षेत्र" भन्नाले वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नका लागि नियम ४ बमोजिम निर्धारण गरिएको क्षेत्र सम्झनुपर्छ ।

परिच्छेद -२

वातावरणीय अध्ययन सम्बन्धी ब्यवस्था

३. **वातावरणीय अध्ययन गर्नुपर्ने:** (१) ऐनको दफा ३ को उपदफा (१) अनुसार प्रस्तावकले अनुसूची-१ मा उल्लेख भएका प्रस्तावहरूको संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन, अनुसूची-२ मा उल्लेख भएका प्रस्तावहरूको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण र अनुसूची-३ मा उल्लेख भएका प्रस्तावहरूको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नु पर्नेछ ।
(२) प्रदेशको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने विकास निर्माण सम्बन्धी कार्य वा आयोजना वा कार्यक्रमसँग सम्बन्धित अनुसूची-१ र अनुसूची-२ बमोजिमको प्रस्ताव भए स्वीकृतिको

लागि मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकाय समक्ष र अनुसूची-३ बमोजिमको क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रस्ताव भए मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

(३) स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने विकास निर्माण सम्बन्धी कार्य वा आयोजना वा कार्यक्रमको प्रस्ताव भए अनुसूची-१ र अनुसूची-२ का क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रस्तावको संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन र प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनको स्वीकृतिका लागि स्थानीय कानूनले तोकेको निकाय समक्ष र अनुसूची-३ मा उल्लेख भएका क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रस्तावको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन स्वीकृतिको लागि ऐनको दफा ४ मा उल्लेखित प्रकृया पूरा गरी मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

(४) उपनियम (२) र (३) बमोजिम मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले स्वीकृत गर्ने बहुउद्देश्यीय आयोजना समावेश भएको एकीकृत प्रस्तावको लागि प्रस्तावकले प्रस्तावको प्रत्येक आयोजनासँग सम्बन्धित प्रदेश सरकारको मन्त्रालयको राय समावेश गरी प्रस्ताव पेश गर्नु पर्नेछ ।

(५) प्रस्तावकले वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्दा अनुसूची-४ बमोजिमको ढाँचामा सार्वजनिक सुनुवाई प्रतिवेदन समेत समावेश गर्नु पर्नेछ ।

४. वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको लागि क्षेत्र निर्धारण गर्नुपर्ने: (१) ऐनको दफा ५ बमोजिम वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने कुनै प्रस्तावको सम्बन्धमा प्रस्तावकले प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने स्थानीय तह तथा त्यस क्षेत्रका शैक्षिक संस्था, स्वास्थ्य संस्था तथा सरोकारवाला व्यक्ति वा संस्थालाई सो प्रस्तावको कार्यान्वयनबाट पर्न सक्ने प्रभावको सम्बन्धमा दश दिन भित्र लिखित सुझाव दिनको लागि सम्बन्धित स्थानीय तह तथा त्यस क्षेत्रका शैक्षिक संस्था, स्वास्थ्य संस्था तथा सरोकारवाला व्यक्ति वा संस्थामा अनुसूची-५ मा तोके बमोजिमको ढाँचामा सूचना टाँस गरी अनुसूची-१५ बमोजिमको मुचुल्का तयार गर्नु पर्नेछ र सोही बमोजिमको दश दिने सूचना राष्ट्रिय स्तरको कुनै एक दैनिक समाचारपत्रमा समेत प्रकाशन गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिमको सूचना प्रकाशित भएपछि सो सम्बन्धमा कसैको राय सुझाव भए त्यसरी सूचना प्रकाशन भएको मितिले दश दिनभित्र सम्बन्धित प्रस्तावक वा सम्बन्धित निकायलाई आफ्नो राय सुझाव दिन सकिनेछ ।

(३) उपनियम (२) बमोजिम प्राप्त राय सुझाव समेत संलग्न गरी प्रस्तावकले सो प्रस्तावको कार्यान्वयनबाट वातावरणमा के कस्तो प्रभाव पर्दछ सो समेत उल्लेख गरी अनुसूची-३ मा उल्लेख भएका क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रस्तावका लागि अनुसूची-६ बमोजिमको ढाँचामा क्षेत्र निर्धारणको प्रतिवेदन तयार गरी सम्बन्धित निकाय समक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ

(४) स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने अनुसूची-३ मा उल्लेख भएका क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रस्तावका हकमा अनुसूची-६ बमोजिमको ढाँचामा क्षेत्र निर्धारणको प्रतिवेदन तयार गरी सम्बन्धित स्थानीय तहमा निवेदन दिनु पर्नेछ ।

(५) उपनियम (३) र (४) बमोजिम निवेदन सहितको प्राप्त क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन उपर जाँचबुझ गर्न सम्बन्धित निकाय तथा स्थानीय तहले प्रस्ताव बमोजिमको मूल्याङ्कन तथा सिफारिस समिति गठन गर्नु पर्नेछ र सोही समितिले वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने सम्बन्धित प्रस्तावको कार्यसूची र प्रतिवेदनको मूल्याङ्कन तथा सिफारिस समेत गर्नेछ ।

(६) उपनियम (५) बमोजिमको समितिले मूल्याङ्कन गरी सिफारिस गरेका आधारमा सम्बन्धित निकाय वा स्थानीय तहले राय सहितको प्रतिवेदन स्वीकृतिका लागि सिफारिस सहित पन्ध्र दिन भित्र मन्त्रालय पठाउनु पर्नेछ ।

(७) उपनियम (६) बमोजिम क्षेत्र निर्धारणका लागि सिफारिस सहितको प्रतिवेदन प्राप्त भएमा मन्त्रालयमा गठित मूल्याङ्कन तथा सिफारिस समितिको सिफारिसका आधारमा मन्त्रालयले प्रस्तावित वा संशोधित रूपमा मन्त्रालयको राय समेत समावेश गरी ऐनको दफा ५ को उपदफा (२) मा तोकिएको अवधिभित्र क्षेत्र निर्धारणको प्रतिवेदन स्वीकृत गर्नेछ ।

५. वातावरणीय अध्ययनको लागि कार्यसूची स्वीकृत गर्नुपर्ने: (१) ऐनको दफा ५ को उपदफा (१) अनुसार संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन वा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्नुपर्ने अनुसूची-१ र अनुसूची-२ मा उल्लेख भएका क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रस्तावको प्रतिवेदन तयारीको लागि क्रमशः अनुसूची-७ र अनुसूची-८ बमोजिमको ढाँचामा कार्यसूची बनाई मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकाय समक्ष र स्थानीय तहको अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन र प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणसँग सम्बन्धित प्रस्तावको प्रतिवेदन तयारीको लागि सम्बन्धित स्थानीय तहको कानूनले तोकेको निकाय समक्ष कार्यसूची पेश गरी स्वीकृत गराउनु पर्नेछ ।

(२) प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्र भित्र पर्ने अनुसूची-३ बमोजिमको क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रस्तावको हकमा प्रस्तावकले सोको प्रतिवेदन तयारीको लागि नियम ४ बमोजिम मन्त्रालयले स्वीकृत गरेको क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदनको आधारमा अनुसूची-९ बमोजिमको ढाँचामा कार्यसूची बनाई सम्बन्धित निकाय वा स्थानीय तह समक्ष निवेदन दिनु पर्नेछ ।

(३) सम्बन्धित निकाय वा स्थानीय तहले नियम ४ को उपनियम (५) बमोजिमको समितिद्वारा मूल्याङ्कन गराई उक्त समितिले सिफारिस गरेको आधारमा सम्बन्धित निकाय वा स्थानीय तहले राय सहित मन्त्रालयमा पेश गरी मन्त्रालयबाट स्वीकृत गराउनु पर्नेछ ।

तर, कुनै प्रस्तावकले वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने प्रस्तावको प्रतिवेदन तयारीको लागि नियम ४ बमोजिमको क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन र कार्यसूची बनाई एकै पटक पठाएमा मन्त्रालयले राय समावेश गरी क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन र कार्यसूची स्वीकृत गर्न सक्नेछ ।

(४) उपनियम (३) बमोजिम कार्यसूची स्वीकृत गर्दा प्रस्तावको प्रकृति अनुसार मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले नियम ४३ बमोजिम गठित मूल्याङ्कन तथा सिफारिस समितिको सिफारिसका आधारमा त्यस्तो कार्यसूचीलाई पुनरावलोकन गरी प्रस्तावित वा संशोधित रूपमा ऐनको दफा ५ को उपदफा (२) मा तोकिएको अवधिभित्र स्वीकृत गर्न सक्नेछ ।

६. **मापदण्ड एवं गुणस्तर कायम गर्नुपर्ने:** (१) ऐनको दफा ६ को उपदफा (१) अनुसार नेपाल सरकार वा प्रदेश सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्ड एवं गुणस्तर कायम हुने गरी प्रस्तावकले अनुसूची-१० मा तोकिए बमोजिमको विज्ञ रहेको परामर्शदाताबाट वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन तयार गराउनु पर्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिमको मापदण्ड एवं गुणस्तर कायम नभएको पाइएमा मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले ऐनको दफा ६ को उपदफा (२) बमोजिमको अवधि सम्मको लागि कालोसूचीमा राखेछ ।

(३) प्रस्तावसँग सरोकार राखे मन्त्रालय, सम्बन्धित निकाय तथा स्थानीय तहले क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन, कार्यसूची र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकाय समक्ष पठाउँदा उक्त प्रतिवेदनहरू हेरी जाँची परिमार्जन गर्नुपर्ने भएमा सो समेत गराई सोको पुष्ट्याई समेत संलग्न गरी सिफारिस साथ पठाउनु पर्नेछ ।

(४) ऐनको दफा ६ विपरित प्रदेश सरकारले निर्धारण गरेको मापदण्ड एवं गुणस्तर पालना नगरी परामर्शदाताले प्रतिवेदन पेश गरी प्रस्तावकलाई क्षति पुगेमा के कस्तो क्षति पुग्न गएकोले कति क्षतिपूर्ति भराउन चाहेको हो सो व्यहोरा खुलाई सम्बन्धित प्रस्तावकले मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकाय समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ ।

(५) उपनियम (४) बमोजिम कुनै निवेदन प्राप्त भएमा पन्ध्र दिन भित्र सो निवेदनका विषयमा निर्णय गर्न मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित प्रस्तावक समेतको संलग्नता रहने गरी सम्बन्धित विज्ञहरू रहेको एक जाँचबुझ समिति गठन गर्न सक्नेछ ।

(६) उपनियम (५) बमोजिम गठित समितिले जाँचबुझ गरी प्रस्तावकलाई पुग्न गएको क्षतिको किसिम, परिमाण, असर र प्रभावको यकिन गरी कस्तो प्रकारको क्षति भराउनु पर्ने हो सो समेत खुलाई पन्ध्र दिन भित्रमा मन्त्रालयमा प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ ।

(७) उपनियम (६) बमोजिम पेश हुन आएको प्रतिवेदनका आधारमा मन्त्रालयले साठी दिन भित्र प्रस्तावकलाई क्षतिपूर्ति रकम भराउन परामर्शदातालाई आदेश दिनु पर्नेछ ।

७. वातावरणीय अध्ययनको लागि प्रतिवेदन तयार गर्नुपर्ने: (१) प्रस्तावकले नियम ५ बमोजिम स्वीकृत भएको कार्यसूचीका आधारमा संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययनको लागि अनुसूची-११, प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको लागि अनुसूची-१२ र कार्यसूची र क्षेत्र निर्धारणका आधारमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको लागि अनुसूची-१३ बमोजिमको ढाँचामा प्रतिवेदन तयार गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम प्रतिवेदन तयारीको सिलसिलामा वातावरणीय अध्ययन गर्नु पर्ने प्रस्तावको सम्बन्धमा प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने स्थानीय तह तथा त्यस क्षेत्रका शैक्षिक संस्था, स्वास्थ्य संस्था तथा सरोकारवाला व्यक्ति वा संस्थालाई सो प्रस्तावको कार्यान्वयनबाट पर्न सक्ने प्रभावको सम्बन्धमा दश दिन भित्र लिखित सुझाव दिनको लागि सम्बन्धित स्थानीय तह तथा त्यस क्षेत्रका शैक्षिक संस्था, स्वास्थ्य संस्था तथा सरोकारवाला व्यक्ति वा संस्थामा अनुसूची -१४ मा तोके बमोजिमको सूचना टाँस गरी अनुसूची-१५ बमोजिमको मुचुल्का तयार गर्नु पर्नेछ र सोही बमोजिमको दश दिने सूचना राष्ट्रिय दैनिक वा स्थानीय पत्रिकामा समेत प्रकाशन गर्नुपर्ने छ ।

(३) उपनियम (२) बमोजिमको सूचना प्रकाशित भएपछि सो सम्बन्धमा कसैको राय सुझाव भए त्यसरी सूचना प्रकाशन भएको मितिले दश दिन भित्र सम्बन्धित प्रस्तावक वा निकायलाई आफ्नो राय सुझाव दिन सकिने छ । सो सम्बन्धमा कुनै राय सुझाव प्राप्त हुन आएमा उक्त राय सुझाव समेतलाई प्रतिवेदनमा सम्बोधन गर्नु पर्नेछ ।

(४) प्रस्तावकले वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन तयारीको सिलसिलामा प्रस्तावकले प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने प्रभावित क्षेत्रमा प्रस्तावको बारेमा सार्वजनिक सुनुवाईको आयोजना गरी राय सुझाव संकलन गर्नु पर्नेछ । त्यस्तो सार्वजनिक सुनुवाईको उपस्थिति र निर्णयको अभिलेख, तस्वीर तथा श्रव्यदृश्य सामग्री प्रतिवेदनमा संलग्न गर्नु पर्नेछ । सार्वजनिक सुनुवाई गर्दा प्रस्तावकले प्रभावित स्थानीय समुदाय, आदिवासी जनजाती, धार्मिक समुदाय, वन उपभोक्ता समूह र स्थानीय तहका निर्वाचित पदाधिकारीहरूलाई समेत सहभागी गराउनु पर्नेछ ।

(५) सार्वजनिक सुनुवाईमा प्रस्तावको कार्यान्वयनबाट प्रभावित हुने जनसमुदायलाई बढी भन्दा बढी सहभागी गराउनु पर्नेछ । त्यस्तो प्रस्तावको कार्यान्वयनबाट सवभन्दा बढी प्रभावित हुने जोखिममा रहेका जनसमुदायहरूको आवाज आउन नसक्ने अवस्थाको सिर्जना भएमा लक्षित समूह छलफल गराई सार्वजनिक सुनुवाई समेत गर्नु पर्नेछ । प्रस्तावकले विकास आयोजनाले समेट्ने क्षेत्रको आधारमा एकभन्दा बढी

स्थानमा समेत सार्वजनिक सुनुवाईको आयोजना गर्नु पर्नेछ । प्रस्तावकले प्रस्तावको वातावरणीय प्रभावको विषयमा सार्वजनिक सुनुवाईको समय, स्थान र विषयमा प्रचारप्रसार गर्न स्थानीय सञ्चार माध्यम (स्थानीय पत्रिका, रेडियो, एफ.एम., सार्वजनिक सूचना टाँस) को प्रयोग गर्नु पर्नेछ ।

(६) संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन र प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्नुपर्ने कुनै प्रस्तावको हकमा कार्यसूची स्वीकृत भएको र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने कुनै प्रस्तावको हकमा क्षेत्र निर्धारण र कार्यसूची स्वीकृत भई सकेको दुई वर्षभित्र सो सम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गरी स्वीकृतिको लागि मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकाय समक्ष र स्थानीय तहको अधिकारक्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रस्तावको हकमा स्थानीय कानूनले तोकेको निकाय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

(७) उपनियम (६) बमोजिम तोकिएको दुई वर्षको समयावधिमा प्रस्तावको वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन पेश हुन नसकेमा यस नियमावलीमा भएको व्यवस्था अनुरूप क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन र कार्यसूची पुनः स्वीकृत गराउनु पर्नेछ ।

तर विशेष परिस्थिति सिर्जना भई उल्लेखित दुई वर्षभित्र प्रतिवेदन स्वीकृतिका लागि पेश हुन नसक्ने अवस्थामा वातावरणीय अध्ययन स्वीकृत गर्ने निकाय समक्ष लिखित निवेदन प्राप्त भएमा औचित्यको आधारमा त्यस्तो निकायले एक वर्ष अवधि थप गर्न सक्नेछ ।

(८) कुनै प्रस्तावको क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन र कार्यसूची स्वीकृत भई वातावरणीय मूल्याङ्कन प्रतिवेदन पेश भई नसकेको अवस्थामा सो प्रस्तावको प्रभावित क्षेत्र बाहेक कुनै विषयमा परिवर्तन आउने भएमा परिवर्तन हुने विषय र त्यसको प्रभावलाई समेत प्रस्तावकले वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन गर्नु पर्नेछ र त्यसरी थप गरिएको विषयवस्तु समेत समावेश गरी क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन र कार्यसूची समेत संशोधन गर्नु पर्नेछ ।

८. प्रतिवेदन स्वीकृतिको लागि पेश गर्नुपर्ने: प्रस्तावकले नियम ७ बमोजिम तयार भएको प्रतिवेदन ऐनको दफा ३ को उपदफा (२), उपदफा (३) र उपदफा (५) बमोजिम मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायमा स्वीकृतिका लागि पेश गर्दा सार्वजनिक सुनुवाई सम्पन्न भएको मिति पश्चात देहाय बमोजिमका कागजात संलग्न राखी पेश पर्नेछ:

(क) नियम ७ को उपनियम (२) बमोजिमको सूचना टाँसको कागजात, बमोजिमको सूचना टाँसको मुचुल्का र सूचना प्रकाशित राष्ट्रिय दैनिक तथा स्थानीय दैनिक पत्रिका,

(ख) सूचना उपर कसैको राय सुझाव प्राप्त भएको भए वा नभएको सम्बन्धमा जानकारी गराएको कागजात,

- (ग) नियम ७ को उपनियम (४) बमोजिम सार्वजनिक सुनुवाई भएको प्रमाणित गर्ने कागजात र निर्णय सहितको अनुसूची-४ बमोजिमको प्रतिवेदन,
- (घ) संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन र प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको प्रतिवेदन भए स्वीकृत कार्यसूचीको प्रतिलिपी र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन भए स्वीकृत कार्यक्षेत्रगत प्रतिवेदन र कार्यसूचीको प्रतिलिपी,
- (ङ) वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन तयारीमा संलग्न रहेका विषयविज्ञको योग्यता प्रमाणित गर्ने प्रमाणित कागजात सहितको वैयक्तिक विवरण,
- (च) वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन तयारीमा संलग्न रहेका विज्ञहरूको हस्ताक्षर भएको परामर्शदाताको Declaration पत्र,
- (छ) अनुसूची-१६ बमोजिमको ढाँचामा सम्बन्धित स्थानीय तह र सरोकार राख्ने विषयगत कार्यालयको सिफारिस पत्र ।

९. अध्ययन प्रतिवेदन स्वीकृत गर्ने: (१) मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायमा नियम ८ बमोजिम संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन प्राप्त भएमा नियम ४३ को उपनियम (१) को खण्ड (क) बमोजिम गठित समितिले ऐनको दफा ९ बमोजिम जाँचबुझ गर्नेछ र जाँचबुझ गर्दा त्यस्तो प्रस्तावले वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने नदेखिएमा संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन मात्र गरे हुने प्रस्तावको सम्बन्धमा ऐनको दफा ९ को उपदफा (४) मा तोकिएको अवधिमा मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायमा स्वीकृतिको लागि सिफारिस गर्नेछ र त्यसरी सिफारिस प्राप्त भएमा तत्काल मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले प्रतिवेदन स्वीकृत गर्नु पर्नेछ ।

(२) मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायमा नियम ८ बमोजिम प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन प्राप्त भएमा नियम ४३ को उपनियम (१) को खण्ड (क) बमोजिम गठित समितिले ऐनको दफा ९ बमोजिम जाँचबुझ गर्नेछ र जाँचबुझ गर्दा त्यस्तो प्रस्तावले वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने नदेखिएमा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण मात्र गरे हुने प्रस्तावको सम्बन्धमा ऐनको दफा ९ को उपदफा (४) मा तोकिएको अवधिमा मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायमा स्वीकृतिको लागि सिफारिस गर्नेछ र त्यसरी सिफारिस प्राप्त भएमा तत्काल मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले प्रतिवेदन स्वीकृत गर्नु पर्नेछ ।

(३) सम्बन्धित निकाय तथा स्थानीय तहबाट नियम ८ बमोजिम मन्त्रालयमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन प्राप्त भएमा सो प्रतिवेदनका सम्बन्धमा राय सुझाव लिनका लागि मन्त्रालयले राष्ट्रिय स्तरको कुनै एक दैनिक समाचारपत्र र वेवसाइटमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी सो प्रतिवेदन आफैले उतार गरी लैजान वा अध्ययन गर्नको लागि सर्वसाधारणलाई दश दिनको समय दिनेछ । सो प्रतिवेदनका सम्बन्धमा सर्वसाधारण व्यक्ति वा संस्थाको कुनै राय सुझाव भएमा त्यसरी सूचना प्रकाशन भएको मितिले दश

दिनभित्र सम्बन्धित व्यक्ति वा संस्थाले आफ्नो राय सुझाव सूचना प्रकाशन गर्ने निकायमा पठाइ सक्नु पर्नेछ ।

(४) नियम ४३ को उपनियम (१) को खण्ड (ख) बमोजिम गठन हुने समितिले उपनियम (३) बमोजिमको प्रतिवेदनका सम्बन्धमा आवश्यक देखेमा प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको स्थलगत निरीक्षण, अवलोकन र अनुगमन गरी आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गरेर प्रस्ताव उपर आवश्यक सुझाव दिन सक्नेछ र त्यसरी जाँचबुझ गर्दा त्यस्तो प्रस्तावले वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने नदेखिएमा ऐनको दफा ९ को उपदफा (४) मा तोकिएको अवधिमा मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायमा स्वीकृतिको लागि सिफारिस गर्नेछ र त्यसरी सिफारिस प्राप्त भएमा तत्काल मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले प्रतिवेदन स्वीकृत गर्नु पर्नेछ ।

(५) नियम ४३ को उपनियम (१) बमोजिम गठन भएको समितिको कार्य सञ्चालन गर्दा लाग्ने सम्पूर्ण खर्च प्रस्तावकले व्यहोर्नु पर्नेछ ।

(६) ऐनको दफा ९ को उपदफा (५) बमोजिम तोकिएको अवधिभित्र विशेष कारण परी प्रतिवेदन स्वीकृत गर्न नसकेमा उक्त समय समाप्त भएको मितिले पन्ध्र दिन भित्र प्रतिवेदन स्वीकृत गर्नेछ ।

१०. व्यवस्थापन योजना सम्बन्धी व्यवस्था: संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन वा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण वा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनमा उल्लेखित वातावरणीय व्यवस्थापन योजनाको कार्यान्वयनको सम्बन्धमा प्रस्तावकले हरेक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको एक महिना भित्रमा मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकाय समक्ष पेश पर्नेछ ।

११. पूरक वातावरणीय अध्ययन गर्नुपर्ने: (१) ऐनको दफा ११ को उपदफा (३) बमोजिम पूरक वातावरणीय अध्ययनको लागि मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले देहायको अवस्थामा त्यस्तो प्रस्तावको पूरक वातावरणीय अध्ययन गर्न अनुमति दिन सक्नेछ:

(क) वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन स्वीकृत भएको कुनै आयोजनाको भौतिक पूर्वाधार, डिजाइन वा स्वरूपमा केही परिमार्जन वा परिवर्तन गर्नु परेमा, संरचना स्थानान्तरण वा फेरबदल गर्नु पर्ने भएमा,

तर, पूँजी वृद्धि गर्दा आयोजनाको भौतिक पूर्वाधार, डिजाइन वा स्वरूपमा परिमार्जन वा परिवर्तन, क्षमता वा उद्देश्य थप नहुने अवस्था भएमा पूरक वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन गर्नुपर्ने छैन ।

(ख) स्वीकृत वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदनमा उल्लेखित वन क्षेत्रको दश प्रतिशत सम्म क्षेत्र थप हुने भएमा वा जैविक विविधताको हिसावले महत्वपूर्ण क्षेत्रमा पर्ने भएमा,

तर, दश प्रतिशत भन्दा बढी वन क्षेत्र थप गर्नु पर्ने भएमा वा रुख कटान गर्नु पर्ने भएमा पुनः वातावरणीय अध्ययन गर्नु पर्नेछ ।

(ग) अन्य परिवर्तित संरचना वा एकाईको कारणले एक सय जना सम्म जनसंख्याको स्थायी बसोबास स्थानान्तरण वा पुनर्वास गर्नुपर्ने अवस्था भएमा,

तर, अन्य परिवर्तित संरचना वा एकाईको कारणले एक सय जना भन्दा बढी जनसंख्याको स्थायी बसोबास, स्थानान्तरण वा पुनर्वास गर्नु पर्ने अवस्थामा तथा आयोजनाको प्रभावित क्षेत्र परिवर्तन भएमा पुनः वातावरणीय अध्ययन गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम प्रस्तावकले पूरक वातावरणीय अध्ययनका लागि अनुमति प्राप्त गरेमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको हकमा क्षेत्र निर्धारण र कार्यसूची, संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन तथा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको हकमा कार्यसूची संशोधन गराई स्वीकृतिको लागि यस नियमावलीले तोके बमोजिमका अन्य सबै प्रक्रिया पूरा गर्नु पर्नेछ ।

(३) प्रस्तावकले उपनियम (२) बमोजिम क्षेत्र निर्धारण र कार्यसूची स्वीकृतिका लागि पेश गर्दा संशोधन गर्नु पर्ने विषयवस्तुको अध्ययन गरी सोको संशोधित क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन र कार्यसूची मात्र पेश गर्नु पर्नेछ ।

(४) यस नियममा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि आयोजना कार्यान्वयनको क्रममा रुख कटान संख्या थपघट गर्नु पर्ने भएमा मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले सो प्रस्तावको नियम १० बमोजिमको वातावरणीय व्यवस्थापन योजना स्वीकृति गर्नु पर्नेछ ।

१२. प्रतिवेदनको पालना गर्नुपर्ने: (१) प्रस्तावकले स्वीकृत प्रतिवेदन अनुसार प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा प्रतिवेदनमा उल्लेख भए बमोजिमका विषयहरू र मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले तोकेका शर्तहरू अनिवार्य रूपले पालना गर्नु पर्नेछ ।

(२) प्रस्तावकले वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन स्वीकृत भएको मितिले बढीमा दुई वर्षभित्र प्रस्ताव कार्यान्वयन प्रारम्भ गर्नु पर्नेछ । सो अवधिभित्र प्रस्ताव कार्यान्वयन प्रारम्भ हुन नसक्ने अवस्थामा वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन स्वीकृत गर्ने मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकाय समक्ष लिखित निवेदन प्राप्त भएमा औचित्यताको आधारमा मन्त्रालय वा त्यस्तो निकायले दुई वर्ष अवधि थप गर्न सक्नेछ ।

परिच्छेद -३

प्रदुषणको रोकथाम तथा नियन्त्रण सम्बन्धी व्यवस्था

१३. प्रदुषण नियन्त्रण सम्बन्धी व्यवस्था: (१) प्रदुषण नियन्त्रणका सम्बन्धमा ऐनको दफा १५ बमोजिम प्रदेश सरकारले प्रकाशन गरेको मापदण्डका अतिरिक्त निम्न व्यवस्थाहरू अबलम्बन गर्नु पर्नेछ:

(क) प्रदुषण नियन्त्रणका लागि मन्त्रालयले प्रदेश राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी कुनै स्थान विशेष तोकिएको निश्चित पदार्थ, इन्धन, औजार, यन्त्र वा उपकरणको प्रयोग वा वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने अन्य कृयाकलापहरूमा रोक लगाउन सक्नेछ ।

(ख) मन्त्रालयले प्रदेश राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी कुनै निश्चित पदार्थको आयात तथा प्रयोगमा परिमाणात्मक बन्देज समेत लगाउन सक्नेछ ।

(ग) प्रदुषण न्यूनीकरण गर्न सघाउ पुऱ्याउने वैकल्पिक पदार्थ, इन्धन, औजार, यन्त्र वा उपकरणको प्रयोगका लागि मन्त्रालयले आवश्यक कारवाही गर्न सक्नेछ ।

(घ) फोहोरमैला नियन्त्रणका सम्बन्धमा स्थानीय तहले फोहोरमैलाको प्रकृति अनुसार कुहिने, पुनः प्रयोग गर्न सकिने, पुनः चक्रण गर्न सकिने र जोखिमपूर्ण पदार्थको रूपमा वर्गीकरण गरी त्यसको उचित व्यवस्थापन गर्नु पर्नेछ ।

(ङ) कुनै व्यक्ति, संस्था वा उद्योगले ऐन वा यस नियमावलीमा तोकिएको शर्त वा मापदण्ड विपरित फोहोरमैला निष्कासन नगर्न सूचना वा निर्देशन गर्दा पनि फोहोरमैला निष्कासन गरेको कारणले जनस्वास्थ्य तथा वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पर्न गएमा प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले आफ्नै खर्चमा त्यस्तो फोहोरमैला हटाउनु पर्नेछ ।

(च) खण्ड (ङ) बमोजिम प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले कुनै ठाउँबाट फोहोरमैला हटाउँदा लागेको खर्चमा पचास प्रतिशत रकम थप गरी त्यस्तो फोहोरमैला निष्कासन गर्ने व्यक्ति, संस्था वा उद्योगसँग प्रचलित कानून बमोजिम सरकारी बाँकी सरह असूल उपर गर्नेछ ।

(२) ऐनको दफा १६ को उपदफा (२) बमोजिमको व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नु सम्बन्धित सरोकारवालाको कर्तव्य हुनेछ र सरोकारवालाले उक्त व्यवस्था कार्यान्वयन

नगरेको पाइएमा अधिकार प्राप्त अधिकारीलाई प्रचलित कानून बमोजिम कारवाही गर्न वाधा पुगेको मानिने छैन ।

१४. **जोखिमपूर्ण पदार्थको ओसारपसार:** (१) जोखिमपूर्ण पदार्थको संकलन, प्रशोधन, भण्डारण र ओसारपसारको आधार र मापदण्ड मन्त्रालयले प्रदेश राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोक्न सक्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम जोखिमपूर्ण पदार्थ ओसारपसार र विसर्जनको आधार र मापदण्ड तयार गर्दा बासेल महासन्धीमा उल्लेखित प्रावधानहरूको विपरित तोक्न पाइने छैन ।

१५. **जोखिमपूर्ण पदार्थको व्यवस्थापन:** (१) जोखिमपूर्ण पदार्थको संकलन, भण्डारण, प्रशोधन, विक्री वितरण, विसर्जन, ओसारपसार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले सो कार्य गर्नुपूर्व मन्त्रालयबाट अनुमति लिनु पर्नेछ र सोका लागि अनुसूची-१७ मा उल्लेख भए बमोजिमको ढाँचामा फारम भरी निवेदन दिनु पर्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिमको निवेदन पेश हुन आएमा मन्त्रालयले आवश्यक जाँचबुझ गरी अनुमति दिन उपयुक्त देखिएमा आवश्यक शर्तहरू तोकी अनुसूची-१८ मा उल्लेख भए बमोजिमको ढाँचामा अनुमतिपत्र प्रदान गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपनियम (२) बमोजिम दिइने अनुमति पत्रको म्याद दुई वर्षको हुनेछ र सो अवधि सकिए पश्चात व्यक्ति वा संस्थाले नवीकरणका लागि मन्त्रालयमा निवेदन दिनु पर्नेछ ।

(४) अनुमति लिई जोखिमपूर्ण पदार्थको संकलन, भण्डारण, प्रशोधन, विक्री वितरण, विसर्जन वा ओसारपसार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले अनुसूची-१९ मा तोकिए बमोजिमको ढाँचामा विवरण तयार गरी प्रत्येक आर्थिक वर्ष सकिएको तीस दिनभित्र मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

(५) अनुमति प्राप्त व्यक्ति वा संस्थाले तोकिएको शर्तहरूको पालना नगरेको वा जोखिमपूर्ण पदार्थको व्यवस्थापन नगरेको पाइएमा मन्त्रालयले उक्त व्यक्ति वा संस्थालाई व्यवस्थापन गर्न आदेश दिन सक्नेछ र सो आदेशको पालना समेत नगरेको अवस्थामा सो व्यक्ति वा संस्थालाई ऐन बमोजिमको दण्ड सहित उपनियम (२) बमोजिम दिइएको अनुमति पत्र मन्त्रालयले खारेज गर्न सक्नेछ ।

(६) जोखिमपूर्ण पदार्थलाई विसर्जन गर्नुपूर्व त्यस्तो जोखिमपूर्ण पदार्थको प्रयोग गर्ने व्यक्ति वा संस्थाले मानव स्वास्थ्य, जीवजन्तु, वातावरणमा असर नपर्ने गरी भण्डारण गर्नु पर्नेछ ।

(७) उपनियम (६) बमोजिम भण्डारण भएका जोखिमपूर्ण पदार्थको वर्गीकरण तथा विसर्जनका आधार र मापदण्ड मन्त्रालयले प्रदेश राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोक्नेछ ।

१६. प्रयोगशालाको संचालन र व्यवस्थापन: (१) ऐनको दफा २० बमोजिम प्रदेशमा वायू, जल, जमिन, ध्वनी प्रदुषण नियन्त्रण सम्बन्धी जाँच तथा परीक्षण गर्न प्रयोगशालाको स्थापना गरिनेछ । त्यसरी स्थापना गरिने प्रयोगशाला एकीकृत प्रयोगशालाको अवधारणा बमोजिम स्थापना गरिनेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम स्थापना भएको प्रयोगशाला कार्यसंचालन विधि (Standard Operating Procedure) तयार गरी संचालन गर्नु पर्नेछ । प्रयोगशालाको संचालन तथा व्यवस्थापन सम्बन्धी अन्य व्यवस्था कार्यविधिमा तोकिए बमोजिम हुनेछ ।

(३) उपनियम (१) बमोजिम प्रदेश सरकारले प्रयोगशालाको स्थापना नगरे सम्म नेपाल सरकारले मान्यता दिएको प्रदेशको कुनै प्रयोगशालालाई मन्त्रालयले प्रदेश राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोक्न सक्नेछ ।

(४) कुनै प्रदुषण जाँच गर्ने प्रविधि प्रदेश भित्र वा देशभित्र उपलब्ध हुन नसकेमा वा आवश्यक परेमा मन्त्रालयले नेपाल सरकारको अनुमति लिई विदेश स्थित मान्यताप्राप्त प्रयोगशालाबाट त्यस्तो प्रदुषणको जाँच गराउन सक्नेछ ।

(५) नेपाल सरकारको मान्यता प्राप्त प्रयोगशाला वा प्रदेश सरकारले स्थापना गरेको प्रयोगशालाले कुनै प्रदुषण जाँच गर्न नसक्ने भएमा नेपाल सरकारले मान्यता दिएको कुनै पनि प्रयोगशालाबाट वा नेपाल भित्र प्रदुषणको जाँच गर्न सम्भव नहुने देखिएमा सम्बन्धित निकायमा सोको जानकारी गराउनु पर्नेछ ।

(६) उपनियम (५) बमोजिम जानकारी प्राप्त भएमा सम्बन्धित निकायले नेपाल सरकार समक्ष अनुमति लिनका लागि मन्त्रालय समक्ष अनुरोध गरेमा मन्त्रालयले मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रीपरिषद्को कार्यालय मार्फत नेपाल सरकारको अनुमति लिई विदेश स्थित मान्यता प्राप्त प्रयोगशालाबाट त्यस्तो प्रदुषणको जाँच गराउन अनुमति दिन सक्नेछ ।

१७. अर्को प्रयोगशालाबाट जाँच गराउन सकिने: मान्यता प्राप्त एउटा प्रयोगशालाबाट जाँच भएको प्रदुषणको नमूनाका सम्बन्धमा मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले पुनःजाँच गर्न आवश्यक ठानेमा आवश्यकता अनुसार अर्को प्रयोगशालाबाट वा नेपाल सरकारको अनुमतिमा विदेश स्थित मान्यता प्राप्त प्रयोगशालाबाट समेत परीक्षण गराउन सक्नेछ ।

१८. प्रयोगशालाबाट गरिएको परीक्षण नतिजा प्रकाशन गर्न सक्ने: मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले यस नियमावली बमोजिम मान्यता प्राप्त प्रयोगशालाबाट जाँच गराएको प्रदुषणको नमूना परीक्षण नतिजा प्रकाशन गर्न सक्नेछ ।

१९. प्रयोगशालाको सूची अद्यावधिक राख्नु पर्ने: मन्त्रालयले सरकारी, निजी तथा गैरसरकारी क्षेत्रमा स्थापना भएका प्रयोगशालाको सूची तयार गरी अद्यावधिक रूपमा राख्नु पर्नेछ ।

२०. नमूना संकलन, अध्ययन, जाँच, परीक्षण वा विश्लेषण सम्बन्धी व्यवस्था: (१) मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले कुनै उद्योग, कलकारखाना, यन्त्र, सवारी साधन जस्ता यान्त्रिक उपकरण वा अन्य कुनै किसिमबाट उत्सर्जन वा निष्कासन हुने वा हुन सक्ने प्रदुषण तथा फोहोरमैलाको स्थिति यकिन गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिमको कार्य सम्पादनको लागि सञ्चालित उद्योग, कलकारखाना, यन्त्र, सवारी साधन जस्ता यान्त्रिक उपकरणहरू वा अन्य कुनै किसिमबाट उत्सर्जन वा निष्कासन हुने वा हुन सक्ने प्रदुषण तथा फोहोरमैलाको नमूना संकलन गर्नु पर्नेछ ।

(३) उपनियम (२) बमोजिम मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले संकलन गरेको नमूना नियम १६ को उपनियम (१) र (३) बमोजिम तोकिएका प्रयोगशालाबाट परीक्षण गर्ने गराउने व्यवस्था मिलाउनु पर्नेछ ।

(४) नमूनाको परीक्षण र विश्लेषण पश्चात सोको नतिजा अद्यावधिक गर्ने व्यवस्था मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले मिलाउनु पर्नेछ ।

(५) नमूना परीक्षणको नतिजा संवेदनशिलताको आधारमा प्रकाशन, प्रसारण समेत गर्न सकिनेछ ।

(६) मन्त्रालयले प्रदेशको वातावरणीय अवस्थाको प्रत्येक दुई वर्षमा अध्ययन गरी सोको प्रतिवेदन प्रकाशन गर्नु पर्नेछ ।

२१. प्रदूषण नियन्त्रण प्रमाणपत्र सम्बन्धी व्यवस्था: (१) वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन स्वीकृत गराई संचालनमा रहेका उद्योगले ऐनको दफा २५ बमोजिम प्रदूषण नियन्त्रण प्रमाण पत्र प्राप्त गर्नको लागि उद्योगको विस्तृत कार्य प्रकृया, प्रदूषणका स्रोतहरू तथा प्रदूषण नियन्त्रणका लागि अपनाइएका उपायहरू सम्बन्धी विवरण तयार गरी मन्त्रालयमा आवेदन दिनु पर्नेछ ।

तर, वातावरणीय अध्ययन गर्नु नपर्ने उद्योगहरूले समेत प्रदूषण नियन्त्रण प्रमाणपत्र लिन चाहेमा आवेदन दिन सक्नेछन् ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम आवेदन गर्दा सो उद्योगबाट निष्कासन हुने फोहोरपानी, धुवाँधुलो तथा ध्वनी पछिल्लो तीन महिनाभित्र परीक्षण गरी तयार गरिएको प्रतिवेदन समेत संलग्न गर्नु पर्नेछ र यसरी परीक्षण गर्दा प्रदेश सरकारले लागू गरेका मापदण्डहरू सबै पालना गरेको हुनु पर्नेछ ।

(३) उपनियम (१) र (२) बमोजिम विवरण सहितको आवेदन प्राप्त भए पश्चात जाँचबुझ गर्नको लागि मन्त्रालयले एक टोली गठन गरी वा मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकाय

मातहत रहेका जिल्लास्थित सम्बन्धित कार्यालयलाई उद्योगको स्थलगत अनुगमन गर्न लगाई सो उद्योगले प्रदुषण नियन्त्रण गरेको वा नगरेको जाँचबुझ गर्नु पर्नेछ । साथै जाँचबुझको क्रममा टोलीले आवश्यकता बमोजिम उद्योगबाट निष्कासन भएको फोहोरपानी, धुँवा, धुलो तथा ध्वनी तथा अन्य किसिमको प्रदुषणको मात्रा पुनः परीक्षण गर्न सक्नेछ ।

(४) उपनियम (३) बमोजिम स्थलगत अनुगमन पश्चात उद्योगको संचालनबाट वातावरणमा प्रतिकूल असर परेको वा नपरेको सम्बन्धमा मन्त्रालयमा यकिन रायसहित प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ ।

(५) उपनियम (४) बमोजिमको प्रतिवेदनका आधारमा मन्त्रालयले त्यस्तो उद्योगलाई सशर्त वा निशर्त तीन वर्ष अवधिको लागि अनुसूची-२० बमोजिमको प्रदुषण नियन्त्रण प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउन सक्नेछ ।

(६) प्रदुषण नियन्त्रण प्रमाणपत्र प्राप्त गरेका उद्योगले प्रदुषण नियन्त्रण प्रमाण पत्र प्राप्त गरेको मितिले हरेक छ/छ महिनामा फोहोर पानी, धुवाँ, धुलो तथा ध्वनी तथा अन्य किसिमको प्रदुषण मापन गरी मन्त्रालय समक्ष परीक्षण प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ ।

(७) उपनियम (६) बमोजिमको परीक्षण प्रतिवेदनमा प्रदुषणको मात्रा तोकिएको मापदण्ड भन्दा बढी भएको पाइएमा सो उद्योगले तीन महिनाभित्र आवश्यक सुधार गरी तोकिएको मापदण्ड भित्र ल्याउनु पर्नेछ र सोको परिक्षण प्रतिवेदन मन्त्रालय समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ ।

(८) उपनियम (६) र (७) बमोजिम परीक्षण प्रतिवेदन पेश नगरेमा वा उपनियम (७) बमोजिम तीन महिना पश्चात पनि प्रदुषणको मात्रा तोकिएको मापदण्ड भन्दा बढी पाइएमा वा कुनै पनि समय उद्योगले मापदण्डको उल्लङ्घन गरी अन्य वातावरणमा असर परेको पाइएमा सो उद्योगले प्राप्त गरेको प्रदुषण नियन्त्रण प्रमाणपत्र मन्त्रालयले खारेज गर्न सक्नेछ ।

(९) प्रदुषण नियन्त्रण प्रमाण पत्रको म्याद समाप्त भए पश्चात उद्योगले यही नियम बमोजिमको प्रकृया अपनाई पुनः प्रदुषण नियन्त्रण प्रमाण पत्र प्राप्त गर्न सक्नेछ ।

(१०) प्रदेश सरकारले प्रदेश राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी कुनै निश्चित प्रकारका उद्योगहरूलाई निश्चित समयसीमा तोकिए प्रदुषण नियन्त्रण प्रमाण पत्र अनिवार्य गर्न सक्नेछ ।

(११) यस नियम बमोजिम प्रदुषण नियन्त्रण प्रमाणपत्र प्राप्त गरेका उद्योगहरूको विवरण मन्त्रालयले अद्यावधिक रूपमा राख्नु पर्नेछ ।

(१२) प्रदुषण नियन्त्रण प्रमाण पत्र प्राप्त गरेका उद्योगहरूले आफूले गर्ने प्रचारप्रसारमा प्रदुषण नियन्त्रण प्रमाण पत्रको विषयलाई समेत समावेश गर्न पाउनेछ ।

(१३) प्रदुषण नियन्त्रण प्रमाण पत्रका सम्बन्धमा मन्त्रालयले विशेष लोगो तयार गरी प्रयोगको इजाजत दिन सक्नेछ ।

२२. वातावरण निरीक्षक सम्बन्धी अन्य व्यवस्था: (१) ऐनको दफा २७ को उपदफा (१) को अतिरिक्त वातावरण निरीक्षकको काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:

(क) वातावरण निरीक्षकले ऐनको दफा २७ को उपदफा (२) बमोजिम जाँचबुझको सिलसिलामा ऐन वा यस नियमावली विपरीत भए गरेको कुनै काम कारवाही तुरुन्त रोक्का गर्नु पर्ने भएमा सम्भव भएसम्म मन्त्रालय र सम्बन्धित निकायको अनुमति लिई रोक्का गर्नु पर्नेछ र त्यसरी अनुमति लिन सम्भव नभएमा त्यस्तो काम कारवाही रोक्का राखी सो कुराको जानकारी अविलम्ब मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायलाई दिनु पर्नेछ ।

(ख) खण्ड (क) बमोजिम वातावरण निरीक्षकले कुनै काम कारवाही रोक्का राख्नु परेको वा राखेको जानकारी प्राप्त भएमा मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले सो सम्बन्धमा तुरुन्त जाँचबुझ गर्न लगाई उपयुक्त आदेश दिनु पर्नेछ ।

(ग) वातावरण निरीक्षकले निरीक्षण गरिसकेपछि निरीक्षणमा देखिएका कुराहरुको विस्तृत विवरण सहित जाँचबुझ प्रतिवेदन मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायमा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

२३. सुरक्षा निकायको सहयोग लिन सक्ने: निरीक्षणको सिलसिलामा कसैले वातावरण निरीक्षकलाई बाधा विरोध गरेमा वा निरीक्षण गर्न जाँच बल प्रयोग गर्नु पर्ने भएमा वातावरण निरीक्षकले सुरक्षा निकायको सहयोग लिन सक्नेछ ।

परिच्छेद -४

जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी व्यवस्था

२४. जानकारी उपलब्ध गराउनु पर्ने: (१) जलवायु परिवर्तनको अवस्था र यसका असर तथा जोखिमका विषयमा मन्त्रालयले हरेक पाँच/पाँच बर्षमा प्रादेशिक प्रतिवेदन प्रकाशित गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिमको प्रादेशिक प्रतिवेदन तयार गर्नका लागि आवश्यक सूचना तथा तथ्याङ्कहरु सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालयले मन्त्रालयलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

(३) उपनियम (१) बमोजिम प्रकाशित प्रतिवेदनको आधारमा नेपाल सरकारको सहयोगमा प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन सम्बन्धी योजना तर्जुमा र प्राथमिकीकरण गर्न सक्नेछन् ।

(४) जलवायू परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलन सम्बन्धी भए गरेका कार्यहरूको वार्षिक रूपमा स्थानीय तहले मन्त्रालयलाई र प्रदेश मन्त्रालयले नेपाल सरकारको वातावरण हेर्ने मन्त्रालयलाई प्रगति विवरण उपलब्ध गराउनु पर्नेछ । त्यसैगरी गैरसरकारी तथा अन्य कुनै संघ संस्थाले जलवायू परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलन सम्बन्धी भए गरेका कामको विवरण मन्त्रालयमा उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

२५. अनुकूलन योजना बनाउन सक्ने: मन्त्रालयले स्थानीय तहसँगको सहकार्यमा अनुकूलन योजना बनाई हरेक दश वर्षमा तर्जुमा तथा अद्यावधिक गर्नु पर्नेछ ।

२६. न्यूनीकरणका कार्यहरू गर्नु पर्ने: (१) हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन गर्ने क्षेत्रहरू यातायात, ऊर्जा, उद्योग, कृषि, वन तथा भू-उपयोग र फोहोरमैलाको आधार तह सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालयहरूको समन्वयमा मन्त्रालयले तयार गरी प्रत्येक दश/दश वर्षमा अद्यावधिक गर्नु पर्नेछ ।

(२) ऐनको दफा ३० को अतिरिक्त देहाय बमोजिमका न्यूनीकरणका कार्यहरू मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले गर्नु पर्नेछ:

(क) हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन न्यूनीकरणका लागि स्वच्छ ऊर्जा, विद्युतीय यातायात र ऊर्जा किफायती प्रविधिको प्रयोगमा प्राथमिकता दिनु पर्नेछ ।

(ख) ऊर्जा, उद्योग, कृषि, वन तथा भू-उपयोग र फोहोरमैलाबाट हुने हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्ने कार्यहरू गर्नु पर्नेछ ।

(ग) हरितगृह ग्याँस उत्सर्जनका सबै स्रोतहरूमा उत्सर्जन न्यूनीकरणका आवश्यक व्यवस्थाहरू लागू गर्न मन्त्रालयले मापदण्ड जारी गर्नु पर्नेछ ।

(घ) नियम २५ बमोजिमका अनुकूलनका योजनाहरूमा समेत हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गराउनु पर्नेछ ।

(ङ) हरितगृह ग्याँस उत्सर्जन न्यूनीकरणका लागि नेपाल सरकारले प्रतिवद्धता जनाएका अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धी, सन्धी, अभिसन्धी, सम्झौताको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नु गराउनु पर्नेछ ।

२७. कार्बन ब्यापारमा भाग लिन सक्ने: (१) कार्बन व्यापारमा भाग लिन प्रदेश सरकारले नेपाल सरकारले जारी गरेको प्रचलित कानून, निर्धारण गरेको कार्यविधि, निर्देशिका, मापदण्डले निर्धारण गरेको प्रकृया अपनाई कार्बन व्यापारमा भाग लिन सक्नेछ ।

(२) उपनियम (१) कार्बन व्यापारबाट प्राप्त रकमको पाँच प्रतिशत रकम कोषमा जम्मा गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद -५

राष्ट्रिय सम्पदा, जैविक विविधताको संरक्षण तथा वातावरण संरक्षण क्षेत्र सम्बन्धी ब्यवस्था

२८. राष्ट्रिय सम्पदाको अभिलेख तथा संरक्षण: (१) ऐनको दफा ३३ बमोजिम सरोकारवाला निकायले अभिलेखमा समावेश गर्ने वस्तु, स्थल, वनस्पति, जीवजन्तु आदि उल्लेख गरी सर्वसाधारणको जानकारीको लागि सूचना प्रकाशन गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम प्रकाशित सूचनामा उल्लेख भएका वस्तु, स्थल, वनस्पति, जीवजन्तु आदिको सम्बन्धमा कसैको कुनै राय प्रतिक्रिया भए त्यस्तो सूचना प्रकाशन भएको मितिले तीस दिनभित्र सरोकारवाला निकायमा निवेदन दिन सक्नेछ ।

(३) उपनियम (२) बमोजिम कुनै निवेदन परेमा जाँचबुझ गरी तीस दिनको म्याद समाप्त भएपछि सरोकारवाला निकायले अभिलेख तयार गर्नु पर्नेछ ।

(४) उपनियम (३) बमोजिम अभिलेखमा समावेश भएका वस्तु वा स्थलको पहिचानको लागि त्यस्तो वस्तु वा स्थलमा आवश्यकता अनुसार चिन्ह तथा सिमाना राख्नु पर्नेछ ।

(५) उपनियम (४) बमोजिम राखिएको चिन्ह तथा सिमाना सम्बन्धी विवरण र सोसँग सम्बन्धित नक्सा सरोकारवाला निकायले अद्यावधिक रूपमा राख्नु पर्नेछ ।

(६) सरोकारवाला निकायले अभिलेखमा समावेश भएका राष्ट्रिय सम्पदाहरूको संरक्षण र व्यवस्थापनको लागि सालबसाली रूपमा बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृत गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ ।

(७) सरोकारवाला निकायले राष्ट्रिय सम्पदाहरूको नियमित अनुगमन गरी बार्षिक प्रतिवेदन तयार गरी सोको जानकारी मन्त्रालयलाई समेत दिनु पर्नेछ ।

२९. हानी नोक्सानी गर्न नहुने: सरोकारवाला निकायको स्वीकृति विना कसैले पनि अभिलेखमा समावेश भएका वा राष्ट्रिय सम्पदा भित्रका वस्तु, स्थल, वनस्पति, जीवजन्तु आदिका सम्बन्धमा देहायका कुनै काम गर्नु गराउनु हुदैन:

(क) कुनै वस्तु, स्थल, वनस्पति, जीवजन्तु, आदि हटाउन, फेरबदल गर्न वा त्यसलाई नोक्सान पुग्ने कुनै काम गर्न,

(ख) कुनै वस्तु, स्थल, वनस्पति, जीवजन्तु आदि कसैलाई उपहार दिन वा हकछाडी बेचबिखन गर्न वा हस्तान्तरण गर्न,

- (ग) अभिलेखमा समावेश भएका कुनै जीवजन्तुहरूलाई नोक्सान पुऱ्याउने किसिमका अन्य जीवजन्तु राष्ट्रिय सम्पदा संरक्षण क्षेत्रमा प्रवेश गराउन,
 (घ) कुनै वस्तु, स्थल, वनस्पति, जीवजन्तु आदि बिग्रने वा नासिने गरी अन्य कुनै काम गर्न वा गराउन ।

३०. उजुरी गर्न सकिने: (१) अभिलेखमा समावेश भएका राष्ट्रिय सम्पदाभिन्नका वस्तु, स्थल, वनस्पति, जीवजन्तु आदिको कसैले नियम २९ मा लेखिए विपरित हानी नोक्सानी हुने कुनै काम गरे गराएमा सो विषयमा जो सुकैले सरोकारवाला निकायमा उजुरी दिन सक्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम उजुरी परी जाँचबुझ गर्दा वा सरोकारवाला निकाय आफैले जाँचबुझको सिलसिलामा अभिलेखमा समावेश भएका वस्तु, स्थल, वनस्पति, जीवजन्तु आदिको हानी नोक्सानी भएको देखिएमा सो कार्य अबिलम्ब रोकौ प्रचलित कानूनले तोकेको निकाय समक्ष कारवाहीको लागि पठाउनु पर्नेछ ।

३१. वातावरण संरक्षण सम्बन्धी विशेष व्यवस्था: (१) ऐनको दफा ३४ अनुसार कायम गरिने वातावरण संरक्षण क्षेत्रको विषयमा प्रस्ताव स्वीकृत गर्नका लागि सरोकारवाला निकायले प्रस्ताव तयार गरी मन्त्रालयमा पेश गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम प्राप्त प्रस्तावका विषयमा मन्त्रालयले आवश्यक जाँचबुझ गरी प्रस्तावित वा संशोधित प्रस्ताव स्वीकृतिको लागि प्रदेश सरकार समक्ष पठाउनेछ ।

(३) उपनियम (२) बमोजिम प्रस्ताव प्राप्त भएको तीन महिनाभित्र प्रदेश सरकारले प्रस्तावित वातावरण संरक्षण क्षेत्र कायम गर्ने प्रस्ताव स्वीकृत गरी सोको सूचना प्रदेश राजपत्रमा प्रकाशन गर्नेछ ।

(४) उपनियम (३) बमोजिम प्रस्ताव स्वीकृत गर्नु पूर्व प्रदेश सरकारले आवश्यक ठानेमा विज्ञहरूको कार्यदल बनाई सो कार्यदलबाट सुझाव लिन सक्नेछ ।

(५) उपनियम (३) बमोजिम कायम गरिएको वातावरण संरक्षण क्षेत्रको व्यवस्थापनका लागि ऐनको दफा ३४ को उपदफा (७) बमोजिम सरोकारवाला निकायले कार्ययोजना स्वीकृत गरी स्थानीय समुदायलाई व्यवस्थापनको जिम्मेवारी सुम्पन सक्नेछ ।

(६) उपनियम (५) बमोजिम स्थानीय समुदायलाई व्यवस्थापनको जिम्मेवारी सुम्पिएमा त्यसबाट प्राप्त हुन आएको मुनाफाको कम्तिमा चालिस प्रतिशत प्रदेश सरकारको कोषमा जम्मा गर्नु पर्नेछ ।

३२. वातावरण संरक्षण क्षेत्रमा गर्न नपाइने काम: (१) कसैले पनि वातावरण संरक्षण क्षेत्रभित्र देहायका कुनै काम गर्न गराउन हुँदैन:

- (क) प्राकृतिक सम्पदा वा सौन्दर्यपरक स्थितिलाई विगार्न, नास्न, भत्काउन, हटाउन, छेक्न वा अरु कुनै किसिमले हानी नोक्सानी पुन्याउन,
- (ख) ऐतिहासिक तथा साँस्कृतिक महत्वका स्थलहरू विगार्न, फेर्न, नास्न, हटाउन, भत्काउन वा त्यस्ता स्थलहरूमा कुनै पोस्टर वा त्यस्तै अन्य कागजात वा चित्रहरू टाँस्न वा अरु कुनै प्रकारले हानी हुने काम गर्न,
- (ग) कुनै नदी, खोला नाला, झरना, खहरे, पोखरी, कुण्ड, ताल वा पानीको स्रोतमा विद्युतीय धार (करेन्ट) प्रयोग गर्न र वनस्पतिजन्य वा अन्य कुनै किसिमको हानिकारक रसायन पदार्थ प्रयोग गर्न,
- (घ) कुनै पनि किसिमको घरपालुवा जनावरहरूबाट जननकृति (जेनेटिक मेकअप) मा परिवर्तन गर्न,
- (ङ) खानी खन्न वा कुनै खनिज पदार्थ, ढुङ्गा, माटो, कङ्क्रिट वा अन्य पदार्थ हटाउन,
- (च) होटल, लज, सार्वजनिक यातायात, स्वास्थ्य चौकी, विद्यालय, कुटी वा अन्य यस्तै किसिमका सेवा सञ्चालन गर्न,
- (छ) वातावरण संरक्षण क्षेत्रमा लगाइएको तारबार, चिन्ह, संकेत वा अन्य कुनै चीज वस्तुहरूलाई हानी नोक्सानी पुन्याउने ।

(२) उपनियम (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि वातावरण संरक्षण क्षेत्रको व्यवस्थापन तथा विकासको लागि सरोकारवाला निकायले स्वीकृति दिएका कुनै कार्यहरू गर्नु यस नियममा लेखिएको कुनै कुराले बाधा पुन्याएको मानिने छैन ।

परिच्छेद -६

वातावरण संरक्षण कोष सम्बन्धी व्यवस्था

३३. वातावरण संरक्षण कोष सञ्चालक समितिको गठन सम्बन्धी व्यवस्था: (१) ऐनको दफा ३५ बमोजिमको कोषको व्यवस्था, सञ्चालन र रेखदेख समेतको काम गर्नको लागि देहायका सदस्यहरू रहेको एक वातावरण संरक्षण कोष सञ्चालक समिति गठन हुने:-

(क) सचिव	प्रदेशको वातावरण हेर्ने मन्त्रालय	-अध्यक्ष
(ख) सचिव	मुख्यमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषदको कार्यालय	-सदस्य
(ग) सचिव	आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय	-सदस्य
(घ) सचिव	उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति हेर्ने मन्त्रालय	-सदस्य

- (ड) सचिव भौतिक पूर्वाधार विकास हेर्ने मन्त्रालय -सदस्य
 (च) सचिव शिक्षा, स्वास्थ्य तथा कृषी हेर्ने मन्त्रालय -सदस्य
 (छ) वातावरणविदहरु मध्येबाट एकजना महिला सहित दुइजना -सदस्य
 (ज) वन तथा वातावरण हेर्ने मन्त्रालयको महाशाखा प्रमुख वा
 मन्त्रालयका सचिवले तोकेको अधिकृतस्तरको कर्मचारी -सदस्य सचिव

(२) उपनियम (१) को खण्ड (छ) बमोजिमको सदस्यको मनोनयन मन्त्रालयले गर्नेछ र निजको पदावधी दुई बर्षको हुनेछ ।

(३) सञ्चालक समितिको बैठक सम्बन्धी कार्यविधि सञ्चालक समितिले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ ।

३४. सचिवालय र प्रशासनिक खर्च सम्बन्धी व्यवस्था: (१) सञ्चालक समितिको सचिवालयको काम मन्त्रालयले गर्नेछ ।

(२) सञ्चालक समितिको सचिवालयको लागि प्रशासनिक खर्चको रकम मन्त्रालयको बजेटबाट व्यहोरिने छ ।

३५. कोषको सञ्चालन: (१) कोषलाई आवर्ति (रिवल्भिङ्ग) कोषको रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।

(२) कोषमा जम्मा भएको रकम सञ्चालक समितिले तोकेको नेपाल राष्ट्र बैंकबाट इजाजत प्राप्त "क" वर्गको बैंकमा खाता खोली जम्मा गरिनेछ ।

(३) उपनियम (२) बमोजिम खोलिएको खाताको सञ्चालन सञ्चालक समितिले तोके बमोजिम हुनेछ ।

३६. कोषको प्रयोग: (१) कोषमा जम्मा भएको रकम वातावरणको संरक्षण, प्रदुषणको रोकथाम तथा नियन्त्रण र राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षणसँग सम्बन्धित विषयमा र देहायको काममा सञ्चालक समितिले निर्णय गरे बमोजिम खर्च गरिनेछ:

(क) वातावरणको संरक्षण, प्रदुषणको रोकथाम तथा नियन्त्रण र राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षण र त्यस्ता कार्यका लागि जनचेतना अभिवृद्धि गर्न प्रभावकारी भूमिका खेल्ने संस्थालाई आवश्यक वित्तीय, भौतिक र प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउने,

(ख) वातावरणीय शिक्षा, तालिम, अध्ययन, अनुसन्धान सम्बन्धी काममा आवश्यक आर्थिक सहयोग पुऱ्याउने,

(ग) वातावरणको संरक्षण, प्रदुषणको रोकथाम तथा नियन्त्रण र राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षणमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने व्यक्ति वा संस्थालाई पुरस्कारको व्यवस्था गर्ने,

(घ) वातावरणको संरक्षण, प्रदुषणको रोकथाम तथा नियन्त्रण र राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षण सम्बन्धमा नियमित कार्यक्रममा नपरेको योजना तर्जुमा तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने,

(ङ) वातावरण प्रदुषण अध्ययन एवं न्यूनीकरण सम्बन्धी प्रविधिहरूको प्रयोग गर्ने ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम संचालक समितिले निर्णय गर्दा प्रदुषण वा जलवायु परिवर्तनको असरबाट बढी जोखिममा रहेको क्षेत्रमा रहेका सबभन्दा बढी प्रभावित हुने महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक र आर्थिक रूपमा विपन्न समुदायलाई विशेष प्राथमिकतामा राखी त्यस्तो क्षेत्रमा कार्यक्रम संचालन गर्न कम्तिमा तीस प्रतिशत रकम छुट्याउनु पर्नेछ ।

३७. लेखा व्यवस्था: कोषको आय-व्ययको लेखा प्रचलित कानून बमोजिम राखिनेछ ।

३८. वार्षिक प्रतिवेदन: सञ्चालक समितिले वर्षभरी गरेको काम कारबाहीको वार्षिक प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद -७

क्षतिपूर्ति सम्बन्धी व्यवस्था

३९. क्षतिपूर्ति भराउन निवेदन दिन सक्ने: (१) ऐनको दफा ४२ तथा दफा ४४ बमोजिम कसैले कुनै व्यक्ति, संस्था वा प्रस्तावसँग क्षतिपूर्ति भराउन चाहेमा त्यस्तो व्यक्ति, संस्था वा प्रस्तावकले गरेको कुनै कामबाट निवेदकलाई के कस्तो क्षति पुग्न गएको र के क्षतिपूर्ति भराउन चाहेको हो सो व्यहोरा खुलाई मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकाय समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम कुनै निवेदन प्राप्त भएमा सो निवेदनका विषयमा निर्णय गर्न मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले आवश्यकता अनुसार सम्बद्ध ठाउँको वस्तुस्थिति समेतको जाँचबुझ गर्न पीडित पक्षको समेत संलग्नता रहने गरी सम्बन्धित विज्ञहरू रहेको एक जाँचबुझ समिति गठन गर्न सक्नेछ र निवेदन प्राप्त भएको पन्ध्र दिनभित्र यस्तो समिति गठन गरि सक्नु पर्नेछ ।

(३) उपनियम (२) बमोजिम गठित जाँचबुझ समितिले प्राप्त निवेदनका सम्बन्धमा आवश्यकता अनुसार सम्बन्धित ठाउँको वस्तुस्थिति हेरी राय सहितको प्रतिवेदन तीस दिन भित्र बुझाई सक्नु पर्नेछ । त्यस्तो प्रतिवेदनमा जाँचबुझ समितिले पीडित पक्षलाई पुग्न गएको क्षतिको किसिम, परिमाण, असर र प्रभावको यकिन गरी कस्तो प्रकारको क्षतिपूर्ति भराउनु पर्ने हो सोको आधार तय गरेर मात्र क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्नु पर्नेछ ।

(४) क्षतिपूर्ति निर्धारण सम्बन्धमा उपनियम (२) बमोजिम गठित समितिलाई सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था वा प्रस्तावकलाई आफू समक्ष उपस्थित गराई वयान गराउने, कुनै कागजात, उपकरण, यन्त्र आदि पेश गर्न लगाउने, प्रदुषण, ध्वनी, ताप वा फोहोर मैलाको सिर्जना वा निष्कासन गरेको ठाउँमा प्रवेश गरी जाँचबुझ गर्ने अधिकार हुनेछ ।

(५) उपनियम (३) बमोजिम जाँचबुझ समितिबाट प्राप्त भएको प्रतिवेदनका आधारमा मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले साठी दिन भित्र क्षतिपूर्तिका विषयमा निर्णय गरिसक्नु पर्नेछ र त्यसको जानकारी क्षतिपूर्ति कसबाट भराउने हो सो पक्षलाई गराइ सक्नु पर्नेछ ।

(६) ऐनको दफा ४२ को उपदफा (४) बमोजिम गठन हुने समितिले यस नियमावलीमा भएको प्रकृया बमोजिम नै क्षतिपूर्ति भराउन प्रतिवेशन पेश गर्नु पर्नेछ ।

४०. निर्धारित समयमा क्षतिपूर्ति रकम बुझाउनु पर्ने: (१) नियम ३९ बमोजिम क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारण भएको मितिले तीस दिन भित्र सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था वा प्रस्तावकले क्षतिपूर्तिको रकम सम्बन्धित निवेदकलाई बुझाउनु पर्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिमको म्याद भित्र क्षतिपूर्तिको रकम बुझाउन नसकेको मनासिब माफिकको कारण जनाई सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था वा प्रस्तावकले म्याद थपको लागि निवेदन गरेमा र त्यसरी निवेदनमा उल्लेख भएको कारण मनासिब देखिएमा मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले एक पटकको लागि वढीमा तीस दिनको म्याद थप गरि दिन सक्नेछ ।

४१. जायजेथाबाट क्षतिपूर्ति असुल उपर गरिने: (१) नियम ४० बमोजिमको म्यादभित्र सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था वा प्रस्तावकले क्षतिपूर्तिको रकम नबुझाएमा सो म्याद नाघेको एक महिनाभित्र क्षतिपूर्ति पाउने निवेदकले त्यस्तो व्यक्ति, संस्था वा प्रस्तावकको जायजेथा खुलाई क्षतिपूर्ति असुल उपर गरी पाउन मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकाय समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ ।

(२) उपनियम (१) बमोजिम कुनै निवेदन परेमा मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले क्षतिपूर्ति बुझाउनु पर्ने व्यक्ति, संस्था वा प्रस्तावकको जायजेथा प्रचलित कानून बमोजिम लिलाम बिक्री गरी क्षतिपूर्तिको रकम भराई दिई बाँकी रकम प्रचलित कानूनको रीत पुन्याई लिन आए सम्बन्धित व्यक्ति, संस्था वा प्रस्तावकलाई फिर्ता दिनु पर्नेछ ।

परिच्छेद -८
विविध

४२. वातावरण संरक्षण योजना तर्जुमा गर्नु पर्ने: ऐनको दफा ३४ को उपदफा (१) बमोजिम कायम गरिएको वातावरण संरक्षण क्षेत्रको **अनुसूची-२** १ बमोजिमको ढाँचामा वातावरण संरक्षण योजना तयार गर्नु पर्नेछ ।

४३. समिति गठन सम्बन्धी व्यवस्था: (१) ऐनको दफा ८ मा बमोजिमको संयोजक रहने गरी मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायमा वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदनको मूल्याङ्कन तथा सिफारिस गर्न गठन हुने समितिमा देहाय बमोजिमका अन्य सदस्यहरू रहनेछन:

(क) संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन र प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनको हकमा

(१) प्रस्तावसँग सम्बन्धित महाशाखा प्रमुख वा शाखा प्रमुख

-सदस्य

(२) कानून अधिकृत भएको भए कानून अधिकृत -सदस्य

(३) आवश्यकता अनुसारको विषयविज्ञ वढीमा तीन जना -सदस्य

(४) वातावरण शाखा हेर्ने अधिकृतस्तरको कर्मचारी वा सो नभएको अवस्थामा कार्यालय प्रमुखले तोकेको अधिकृतस्तरको कर्मचारी -सदस्य सचिव

(ख) वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको हकमा:

(१) स्वीकृतिका लागि मन्त्रालय समक्ष पेश भएका प्रत्येक प्रस्तावको वेगला वेगलै समिति गठन गर्नु पर्नेछ ।

(२) उपखण्ड (१) बमोजिमको समितिले नै क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन, कार्यसूची र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन स्वीकृतिको लागि सिफारिस गर्नेछ ।

(३) वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन स्वीकृत भएसँगै सम्बन्धित प्रस्तावको लागि गठित समिति स्वतः विघटन हुनेछ ।

(४) वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन स्वीकृतिको लागि सिफारिस गर्ने सम्बन्धित निकाय तथा स्थानीय तहले समेत उपखण्ड (१) बमोजिमको समिति गठन गर्न सक्नेछ र सोही समितिको सिफारिसका आधारमा क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन, कार्यसूची र वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन मन्त्रालयमा पेश गर्नु पर्नेछ ।

(२) यस नियम बमोजिम वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन मूल्याङ्कन समितिका लागि आवश्यक पर्ने विषयविज्ञको नामावली अद्यावधिक गरी राख्नु पर्नेछ ।

४४. नदीजन्य पदार्थको व्यवस्थापन: वातावरण संरक्षण र प्रदुषण नियन्त्रण तथा रोकथामका लागि वन क्षेत्र वाहेकको नदीजन्य पदार्थको उत्खनन्, संकलन, प्रशोधन, भण्डारण र ओसारपसारका सम्बन्धमा प्रदेश सरकारको निर्धारित मापदण्डका आधारमा तयार गरिएको कार्यविधि बमोजिम हुनेछ ।

४५. अनुगमन तथा निरीक्षण: (१) ऐनको दफा ४८ मा उल्लेखित व्यवस्था अनुसार मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले अनुगमन तथा निरीक्षण गर्दा प्रस्ताव स्वीकृत हुँदाका बखतको वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदनमा उल्लेखित प्रभावभन्दा बढी प्रभाव परेको देखिएमा मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायले त्यस्तो प्रभाव हटाउन वा हटाउने उपायहरू अवलम्बन गर्न प्रस्तावकलाई आवश्यक निर्देशन दिनेछ र त्यस्तो निर्देशनको पालना गर्नु सम्बन्धित प्रस्तावकको कर्तव्य हुनेछ ।

(२) सम्बन्धित निकायले प्रत्येक आर्थिक वर्षमा स्वीकृत गरेको संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन र प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनको विवरण सहितको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको वार्षिक प्रतिवेदन आर्थिक वर्ष समाप्त भएको एक महिनाभित्र मन्त्रालयमा पठाउनु पर्नेछ ।

(३) प्रस्तावकले प्रस्तावको निर्माण तथा सञ्चालन गर्ने चरणहरूमा प्रत्येक छ / छ महिनामा स्वः अनुगमन गर्नु पर्नेछ र सो अनुगमनको प्रतिवेदन मन्त्रालय वा सम्बन्धित निकायमा पेश गर्नु पर्नेछ ।

(४) ऐनको दफा ४८ को उपदफा (१) र (२) अनुसार ऐन, यस नियमावली, निर्देशिका, कार्यविधि वा मापदण्डको कार्यान्वयन भए नभएको सम्बन्धमा गरिने अनुगमन तथा निरीक्षणका लागि देहायका व्यवस्थाहरू अवलम्बन गर्नु पर्नेछः

(क) अनुगमन तथा निरीक्षणका लागि सालवसाली रूपमा कार्ययोजनाको तर्जुमा गर्ने ।

(ख) खण्ड (क) को योजना अनुसार आवश्यक पर्ने जनशक्ति र खर्चको लेखाजोखा गरी वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम स्वीकृत गराउने ।

(ग) अनुगमन तथा निरीक्षण प्रतिवेदन अनुसूची-२२ बमोजिमको ढाँचामा तयार गरी सालवसाली रूपमा आर्थिक वर्ष समाप्त भएको दुई महिनाभित्र एकीकृत वार्षिक प्रतिवेदन सार्वजनिक गर्ने ।

(घ) खण्ड (ग) बमोजिमको प्रतिवेदनद्वारा औल्याइएका सुझाव तथा सिफारिसहरूको प्राथमिकता र अनिवार्यताका आधारमा सम्बद्ध निकायले कार्यान्वयन गर्ने ।

स्पष्टिकरण: सम्बद्ध निकायले भन्नाले अनुगमन प्रतिवेदनले सुझाव कार्यान्वयन गर्नको लागि जिम्मेवारी देखाएको निकाय सम्झनुपर्दछ ।

४६. पुरस्कार वा प्रशंसा पत्र प्रदान गर्न सक्ने: वातावरण संरक्षण, प्रदुषणको रोकथाम तथा नियन्त्रण र राष्ट्रिय सम्पदाको संरक्षण सम्बन्धी विषयमा उल्लेखनीय योगदान पुऱ्याउने व्यक्ति वा संस्थालाई मन्त्रालयले कदर स्वरुप नगद पुरस्कार र प्रशंसा पत्र प्रदान गर्न सक्नेछ ।
४७. वातावरण सम्बन्धी विशेषज्ञको नामावली: मन्त्रालयले वातावरणको क्षेत्रमा विशेष ज्ञान तथा अनुभव भएका व्यक्तिहरुको नामावली अद्यावधिक गरी राख्नु पर्नेछ ।
४८. प्रस्तावक र स्वीकृतिकर्ता फरक हुनुपर्ने: यस नियमावलीमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदनको प्रस्तावक र स्वीकृतिकर्ता फरक फरक हुनुपर्नेछ ।
४९. अधिकार प्रत्यायोजन: (१) मन्त्रालयले यस नियमावली बमोजिम आफूलाई प्राप्त अधिकारमध्ये आवश्यकता अनुसार केही अधिकार आफू मातहतका निकाय वा कुनै अधिकृत कर्मचारी वा सम्बन्धित निकायलाई प्रत्यायोजित गर्न सक्नेछ ।
(२) प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहले यस नियमावली बमोजिम आफूलाई प्राप्त अधिकारमध्ये आवश्यकता अनुसार केही अधिकार आफू मातहतको निकाय वा कुनै अधिकृत कर्मचारीलाई प्रत्यायोजन गर्न सक्नेछ ।
५०. अनुसूची हेरफेर तथा थपघट गर्न सक्ने: मन्त्रालयले प्रदेश राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी आवश्यकता अनुसार अनुसूचीमा हेरफेर तथा थपघट गर्न सक्नेछ ।
५१. वचाउ: यो नियमावली प्रारम्भ हुनु अघि प्रचलित कानून बमोजिम भए गरेको काम कारवाही यसै नियमावली बमोजिम भए गरेको मानिनेछ ।

अनुसूची-१

नियम ३ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन गर्नु पर्ने प्रस्तावहरू

(अ) वन क्षेत्र

१. १० देखि ५० हेक्टर सम्मको क्षेत्रफलमा एकल प्रजातिका स्वदेशी विरुवा एउटै ब्लकमा वृक्षारोपण गर्ने ।
२. सम्बन्धित ठाउँमा परीक्षण भई वृक्षारोपणको लागि उपयुक्त भएका आयातित प्रजातिका विरुवाहरू १० हेक्टरसम्मको क्षेत्रफलमा एउटै ब्लकमा वृक्षारोपण गर्ने ।
३. २० हेक्टरसम्म क्षेत्रफलमा नयाँ वनस्पति उद्यान, वन विउ बगैँचा र प्राणी उद्यान (चिडियाखाना) निर्माण गर्ने ।
४. विभिन्न प्रजातिका आयातित जङ्गली जनावरहरू प्रतिस्थापन गर्ने ।
५. वन क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्र, वन संरक्षण क्षेत्र तथा संरक्षण क्षेत्रभित्र रहेका प्रत्येक नदी, खोलाबाट दैनिक ५० घनमिटरसम्म बालुवा, ढुङ्गा, ग्राभेल र माटो संकलन गर्ने ।
६. १ हेक्टरसम्मको वन क्षेत्र अन्य प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्ने ।
७. एक जिल्लाबाट बार्षिक ५ मे. टनसम्म खोटे सङ्कलन गर्ने ।
८. मध्यवर्ती क्षेत्र, वन संरक्षण क्षेत्र, संरक्षण क्षेत्र तथा वातावरण संरक्षण क्षेत्रमा निजी जग्गा बाहेक अन्यत्र प्रदेश सरकार, स्थानीय तहले उपभोक्ता समूह मार्फत निर्माण तथा संचालन हुने आयोजना निर्माण गर्न ।
९. आनुवंशिक स्रोत माथिको पहुँच, उपयोग र लाभको बाँडफाँडमा सम्बन्धित प्रस्ताव ।
१०. तराईमा २० हेक्टरसम्म र पहाडमा ५ हेक्टर सम्मको क्षेत्रफलको व्यवसायिक वन कबुलियती वनको रूपमा दिने ।
११. सरकारद्वारा व्यवस्थित वन अनुसन्धानको प्रयोजनार्थ वार्षिक १५ हेक्टर क्षेत्रफलसम्मको राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक वन सरपट कटान गर्ने ।
१२. ५ कि.मि. देखि १० कि.मि. सम्म लम्बाईको वन पथ र अग्नी रेखा निर्माण गर्ने ।

(आ) उद्योग क्षेत्र

१. १० लाख रुपैयाँ देखि ५० लाख रुपैयाँ सम्म मेसिन उपकरणमा लगानी भएको वर्कशप (मर्मत सम्भार गर्ने समेत) स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने ।

(इ) सडक क्षेत्र

१. १०० मिटर लम्बाई सम्मको पुल निर्माण गर्न ।
२. स्थानीय सडकहरू निर्माण गर्न ।
३. ५ किलोमिटर सम्मको शहरी सडकको स्तरोन्नति गर्न ।

(ई) आवास, भवन तथा बस्ती विकास र शहरी विकास क्षेत्र

१. ७ देखि १० तल्ला वा १५.५ देखि २५ मिटरसम्मका अग्ला भवनहरू निर्माण गर्ने ।
२. ३००० देखि ५००० वर्गमिटर क्षेत्रफलसम्मको Built Up Area वा Floor Area भएको Residential वा Commercial वा संयुक्त भवन निर्माण गर्ने ।
३. ५०० देखि १००० जनासम्म एकै पटक आगमन तथा निगमन हुने सिनेमा हल, थिएटर, Community Hall, Stadium, Concert Hall, Sport Complex निर्माण गर्ने ।
४. ५ देखि १० हेक्टरसम्मको जग्गा विकास आयोजना सञ्चालन गर्ने ।
५. ५ हेक्टरसम्म Hard Surface Pavement (Dry Port, Bus Park, Parking Lot आदि) निर्माण गर्ने ।
६. ५ हजार लिटर देखि १० हजार लिटर सम्म दैनिक पानीको प्रयोग हुने भवन निर्माण तथा संचालन गर्न ।
७. १०० के.जि. देखि ५०० के.जि. सम्म दैनिक फोहोरमैला उत्पादन हुने भवन निर्माण तथा संचालन गर्न ।

(उ) ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई क्षेत्र

१. ६६ के.भि. सम्मको विद्युत प्रसारण लाइन आयोजनाको लागि वन क्षेत्र प्रयोग गर्नु पर्ने भएमा ।
२. १०० हेक्टरसम्म लिफ्ट सिंचाई आयोजना निर्माण गर्न ।
३. जल तथा मौसम मापन केन्द्र र मौसमी राडार स्थापना कार्य गर्दा वन क्षेत्र प्रयोग गर्नुपर्ने भएमा ।

(ऊ) पर्यटन क्षेत्र

१. २५ देखि ५० शैया सम्मको होटल निर्माण तथा संचालन गर्न ।
२. पार्टी प्यालेस निर्माण तथा संचालन भएमा ।
३. सामुदायिक पर्यटन वा सामुदायिक पर्यापर्यटन संचालन गर्न ।

(ए) खानेपानी क्षेत्र

१. प्रति सेकेण्ड १०० लिटर सम्मका दरले पानी प्रशोधन गर्ने ।

(ऐ) फोहोरमैला व्यवस्थापन

१. घर एवं आवास क्षेत्रबाट निस्कने वार्षिक १००० टन सम्म फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्ने ।

(ओ) कृषि क्षेत्र

१. कृषियोग्य जमिनमा १० फिट भन्दा बढी चौडाई भएको ५० मिटर भन्दा बढी लम्बाई भएको वाटो निर्माण गर्न

(औ) स्वास्थ्य क्षेत्र

२५ शैयासम्मको अस्पताल, नर्सिङ होम, पोली क्लिनिक निर्माण तथा संचालन गर्न ।

अनुसूची-२
नियम ३ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित
प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्नु पर्ने प्रस्तावहरू

(अ) वन क्षेत्र

१. तराईमा ५० देखि ५०० हेक्टरसम्म र पहाडमा ५० देखि २५० हेक्टरसम्मको क्षेत्रफलमा एकल प्रजातिका स्वदेशी विरुवा एउटै ब्लकमा वृक्षारोपण गर्ने ।
२. सम्बन्धित ठाउँमा परीक्षण भई वृक्षारोपणको लागि उपयुक्त भएका आयातित प्रजातीका विरुवाहरू तराईमा १० हेक्टर देखि ५० हेक्टरसम्म र पहाडमा १० हेक्टरदेखि २५ हेक्टरसम्मका क्षेत्रफलमा एउटै ब्लकमा वृक्षारोपण गर्ने ।
३. २० हेक्टरभन्दा बढीको क्षेत्रफलमा नयाँ वनस्पति उद्यान, वन वीउ बगैँचा र प्राणी उद्यान (चिडियाखाना) निर्माण गर्ने ।
४. वन क्षेत्र भएर बहने प्रत्येक नदी, खोलाबाट दैनिक ५० घनमिटरभन्दा बढी वालुवा, ढुङ्गा, ग्राभेल र माटो संकलन गर्ने । यसमा वन क्षेत्र भन्नाले सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, सामुदायिक वन, कबुलियती वन, संरक्षित वन, मध्यवर्ती क्षेत्र, सिमसार क्षेत्र, संरक्षण क्षेत्रको वन क्षेत्रहरूलाई जनाउँछ ।
५. १ हेक्टर देखि ५ हेक्टरसम्मको वन क्षेत्र अन्य प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्ने । तर यो नियमावली प्रारम्भ हुनु भन्दा अघि वन क्षेत्रमा सडकको ट्रयाक तयार भएको हकमा उक्त सडकको स्तरोन्नती गर्दा थप हुने व क्षेत्रको क्षेत्रफल मात्र गणना गर्नु पर्नेछ ।
६. एक जिल्लाबाट वार्षिक ५ मे. टन भन्दा बढी खोटो संकलन गर्ने ।
७. तराईमा २० देखि १०० हेक्टरसम्म र पहाडमा ५ देखि ५० हेक्टरसम्म क्षेत्रफलको व्यवसायिक वन कबुलियती वनको रूपमा दिने ।
८. सरकारद्वारा वन अनुसन्धानको प्रयोजनार्थ वार्षिक १५ देखि ३० हेक्टरसम्म क्षेत्रफलसम्मको राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक वन सरपट कटान गर्ने ।
९. १० कि.मि. भन्दा बढी लम्बाईको वन पथ र अग्नी रेखा निर्माण गर्ने ।
१०. राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, मध्यवर्ती क्षेत्र, संरक्षित वन तथा संरक्षण क्षेत्र र वातावरण संरक्षण क्षेत्र स्थापना गर्ने वा विस्तार गर्ने ।
११. राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, शिकार आरक्ष, सिमसार क्षेत्र तथा संरक्षित जलाधार क्षेत्रको व्यवस्थापन कार्ययोजना तयार गर्ने ।
१२. देहाय अनुसारको वन पैदावार संकलन गर्ने गरी जिल्ला भित्रको पञ्चवर्षीय वन कार्ययोजना, मध्यवर्ती क्षेत्र तथा संरक्षण क्षेत्रको व्यवस्थापन योजना तयार गर्ने तथा संरक्षित वनको कार्ययोजना तयार गर्ने ।

(क) वार्षिक ५० मेट्रिक टनसम्म जरा तथा गानो संकलन गर्ने

- (ख) वार्षिक १५० मेट्रिक टन सम्म बोक्रा संकलन गर्ने,
- (ग) वार्षिक १५० मेट्रिक टनसम्म पात डाँठ संकलन गर्ने, (सालसिड, रिठ्ठा र अमला, तेन्दुपात, भोर्लापात, तेजपात बाहेक)
- (घ) वार्षिक १५० मेट्रिक टनसम्म फूल र भुवा संकलन गर्ने,
- (ङ) वार्षिक २०० मेट्रिक टनसम्म फल र बीज संकलन गर्ने,
- (च) वार्षिक १ लाखसम्म बिरुवा संकलन गर्ने,**
- (छ) वार्षिक २०० मेट्रिक टनसम्म गम, रेजिन (सल्लाको खोटो बाहेक) लोहवान संकलन गर्ने,
- (ज) वार्षिक २ लाख घनफीट सम्म काठ उत्पादन तथा संकलन गर्ने,

स्पष्टिकरण: माथी खण्ड (क) देखि खण्ड (ज) सम्मको परिमाण भन्नाले जिल्लाभित्रको राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक वन अन्तर्गत सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, सामुदायिक वन, कबुलियती वन व्यवस्थापन पद्धतिहरू सञ्चालन हुने भएकोले जिल्लाको पञ्चवर्षीय वन व्यवस्थापन योजनामा सबै वन व्यवस्थापन पद्धतिहरू उल्लेख गरी सोबाट निकाल्न सकिने उल्लेखित वन पैदावारको कुल परिमाणलाई जनाउनेछ र एक जिल्लामा एकभन्दा बढी डिभिजन वन कार्यालयहरू भएकोमा कार्यालय अनुसार पञ्चवर्षीय वन व्यवस्थापन योजना तयार गर्नु पर्नेछ ।

- १३. सार्वजनिक बुट्यान क्षेत्रमा जडिबुटी र सुगन्धित वनस्पतिको व्यवसायिक उत्पादनको लागि जडिबुटी केन्द्र स्थापना गर्ने ।
- १४. प्रचलित कानून अनुसार प्रशोधन गरी सारतत्व निकाली निकासी गर्न पाइने प्रजातीहरूको हकमा एक जिल्लाबाट प्रति प्रजाती २० देखि १०० टनसम्म वन पैदावार संकलन गर्ने ।
- १५. वन क्षेत्र, वन संरक्षण क्षेत्र, राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष तथा संरक्षण क्षेत्रको वन क्षेत्र, मध्यवर्ति क्षेत्रको वन क्षेत्र, सिमासर क्षेत्र र वातावरण संरक्षण क्षेत्रको वन क्षेत्रमा २५ शैयासम्मको रिसोर्ट, होटल र अस्पताल तथा शिक्षण संस्था निर्माण कार्य गर्ने ।
- १६. स्वीकृत वन कार्ययोजना बमोजिम ५ हेक्टरभन्दा बढी क्षेत्रबाट कटान भएका रुखको जरा, ठुटा निकाल्ने ।
- १७. बाह्य (एकजोटिक) तथा मिचाहा (इन्भेसिभ) जङ्गली प्राणी तथा वनस्पतिको स्थापना (Introduced) लगायत जि.एम.ओ. (Genetically Modified Organism) र एल.एम.ओ. (Living Modified Organism) प्रभावित प्रजाति एवं प्रविधिको स्थापना, प्रसारण तथा अनुसन्धान सम्बन्धी कार्य गर्ने ।
- १८. वैज्ञानिक वन व्यवस्थापन लागू गरी वैज्ञानिक वन व्यवस्थापनको कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्ने ।

१९. वन क्षेत्रमा पर्यापर्यटन संचालन गर्नु पर्ने भएमा ।

(आ) उद्योग क्षेत्र

१. दैनिक १०,००० लिटरभन्दा बढी क्षमताको दूध प्रशोधन (दूधको परिकार समेत) उद्योग स्थापना गर्ने ।
२. ब्लेन्डिङ प्रक्रियाबाट मदिरा उत्पादन गर्ने तथा दैनिक ५ लाख लिटरसम्म क्षमता भएको उमाल्ने र फर्मेन्टेशन सुविधायुक्त डिस्टिलरी, ब्रुअरी तथा वाइनरी उद्योग स्थापना गर्ने ।
३. कार्बोनेटेड वा ननकार्बोनेटेड ब्रेभरेज, जुस आदि उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
४. वनस्पति घ्यू, खाने तेल उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
५. दैनिक १ मेट्रिक टनभन्दा बढी चिया, कफी, जडिबुटी आदि प्रशोधन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
६. दैनिक ३००० मेट्रिक टनसम्म खाँडसारी वा चिनी उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
७. दैनिक १० मेट्रिक टन भन्दा बढी खाद्य पदार्थ उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
८. दैनिक ५ मेट्रिक टन भन्दा बढी माछा, मासु प्रशोधन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
९. दैनिक २५ मेट्रिक टनसम्म हाड, सिंग र खुर प्रशोधन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
१०. दैनिक १०,००० वर्ग फिटसम्म छाला प्रशोधन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
११. पाइपलाइन बाहेक व्यापारिक प्रयोजनको लागि प्रति सेकेन्ड १० लिटरभन्दा बढीको दरले पानी प्रशोधन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
१२. कुकिङ्ग (एल.पि.जि.) ग्याँस, बायोग्याँस, नेचुरल ग्याँसको उत्पादन, भण्डारण, फिलिङ्ग, रिफिलिङ्ग गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
१३. कार्बन डाइअक्साइड, अक्सिजन, नाईट्रोजन, ऐसिटिलिन (Acetylene) आदि उत्पादन तथा रिफिलिङ्ग गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
१४. बार्षिक २ करोड गोटासम्म उत्पादन क्षमता भएको पोलेको इटा, टायल आदि बनाउने उद्योग स्थापना गर्ने ।
१५. दैनिक १०००० भन्दा बढी Compressed Bricks, Hollow Bricks/Blocks उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
१६. दैनिक २५ मेट्रिक टनसम्म क्षमताको क्रसर उद्योग स्थापना गर्ने ।
१७. दैनिक २५ मेट्रिक टनभन्दा बढी बालुवा प्रशोधन गर्ने वा फिरफिरे उद्योग स्थापना गर्ने ।
१८. दैनिक १०० मेट्रिक टनसम्म उत्पादन क्षमता भएको एसिड र अल्काली उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।

१९. Zink Oxide उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२०. श्रृङ्गार सामान बाहेकका रङ्ग रोगन उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२१. Chemical (Plasticizer, Chlorine, Sodium Hypo-Chlorite आदि), Glue, Adhesives आदि बनाउने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२२. ब्लेन्डिङ, रिप्रोसेसिङ वा रिक्लामेशन प्रक्रियाबाट लुब्रिकेन्टस् उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२३. ब्लेण्डिङ प्रक्रियाबाट विटुमिन तथा विटुमिन इमल्सनको उत्पादन तथा रिफिलिङ्ग गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२४. ब्लेन्डिङ प्रक्रियाबाट रासायनिक मल उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२५. दैनिक २ देखि १० मेट्रिक टनसम्म जैविक मल उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२६. ब्लेन्डिङ प्रक्रियाबाट कीटनाशक पदार्थ (विषादी) उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२७. Mosquito Repellent (झोल, क्वाईल, ट्याबलेट, लोसन आदि) धुप आदि उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२८. दैनिक ५ मेट्रिक टनभन्दा बढी डिटरजेन्ट स्याम्पु, लिक्विड क्लिनर, क्लिनिङ्ग पाउडर, स्यानिटाइजर, फ्रेसनर आदि उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२९. साबुन उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
३०. ब्याट्री (ड्राई वा वेट वा लिथियम आयोन) उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
३१. दैनिक ५० मेट्रिक टनसम्म (ड्राई वा वेट) ब्याट्री रिसाइक्लिङ्ग गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
३२. Metal, non-metal, प्लाष्टिक तथा अन्य किसिमका पदार्थहरूको रिसाइक्लिङ्ग गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
३३. दैनिक ५ मेट्रिक टनसम्म फोम उत्पादन उद्योग (फोमको प्रयोग गरी २ मेट्रिक टन भन्दा बढी वस्तु उत्पादन गर्ने उद्योग समेत) स्थापना गर्ने ।
३४. परम्परागत घरेलु उद्योग बाहेकका दैनिक १०० मे. टनसम्म उत्पादन क्षमता भएको पल्प वा कागज उद्योग स्थापना गर्ने ।
३५. दैनिक १ मेट्रिक टन भन्दा बढी स्टेशनरी सामान (पेन, डटपेन, सिसाकलम, कापी, रजिस्टर आदि) उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
३६. दैनिक ५ मेट्रिक टनभन्दा बढी प्याकेजिङ्ग (कोरुगेटेड बक्स, कार्डबोर्ड आदि) उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।

३७. परम्परागत घरेलु उद्योग बाहेकका धागो तथा कपडा रङ्गाई वा धुलाई वा छपाई गर्ने उद्योग (गलैचा, पस्मिना समेत) स्थापना गर्ने ।
३८. दैनिक ५ मेट्रिक टनभन्दा बढी धागो प्रयोग गरी कपडा उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
३९. स्पिनिङ्ग मिल स्थापना गर्ने ।
४०. जुट उद्योग स्थापना गर्ने ।
४१. Coir Rope वा Coir Mattress उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
४२. चुनढुंगा वा क्लिंकरमा आधारित दैनिक ३००० मेट्रिक टनसम्म उत्पादन क्षमता भएको क्लिंकर वा सिमेन्ट उद्योग स्थापना गर्ने ।
४३. दैनिक १००० मेट्रिक टनसम्म चुन उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
४४. दैनिक १० मेट्रिक टनभन्दा बढी उत्पादन क्षमता भएको वा २० देखि ५० करोडसम्म मेसिन उपकरणमा लगानी हुने खनिजजन्य पदार्थ प्रशोधन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
४५. औषधी उद्योग स्थापना गर्ने र दैनिक ५० मेट्रिक टनसम्म औषधीको लागि प्रारम्भिक कम्पाउण्ड (Bulk Drugs) संश्लेषण (Formulation) गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
४६. दैनिक ५०० किलोग्राम भन्दा बढी आयुर्वेदिक औषधी उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
४७. दैनिक ५ मेट्रिक टन भन्दा बढी प्लाष्टिकका सामान (पाइप, फिटिङ्ग, यार्न, Wrapper, आदि उत्पादन गर्ने सहित) उत्पादन गर्ने उद्योग (खेर गएको प्लाष्टिकको कच्चा पदार्थ वा Virgin Granules, Resin, Compound मा आधारित) स्थापना गर्ने ।
४८. टायर, टयुब्स र रबर प्रशोधन तथा उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
४९. पुनारो टायर तथा प्लाष्टिक प्रशोधन गरी इन्धन (तेल) निकाल्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
५०. एनोडाइजिङ्ग, इलेक्ट्रोप्लेटिङ्ग तथा ग्याल्भनाइजिङ्ग गर्ने उद्योग (सुन चाँदीमा Plating गर्ने घरेलु उद्योग बाहेक) स्थापना गर्ने ।
५१. रोलिङ्ग मिल उद्योग स्थापना गर्ने ।
५२. दैनिक १० मेट्रिक टनभन्दा बढी कट्टुलेन्थ गर्ने तथा भाँडा बनाउने उद्योग स्थापना गर्ने ।
५३. दैनिक १० मेट्रिक टनभन्दा बढी उत्पादन क्षमता भएको फाउण्ड्री उद्योग स्थापना गर्ने ।
५४. दैनिक ५० मेट्रिक टनसम्म प्रारम्भिक स्मेल्टिङ्ग गरी फेरस तथा नन् फेरस वस्तु उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।

५५. दैनिक २०० मेट्रिक टन सम्म धातु रिमेल्टिङ्ग वा रिरोलिङ्ग वा ऐलोयिङ्ग (Alloying) गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
५६. १० मेट्रिक टनभन्दा बढी मेटल तथा नन् मेटलबाट फ्याब्रिकेशन (स्टक्चर समेत) गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
५७. गाडी, मोटर साइकल, अटोरिक्सा आदि तथा दैनिक १०० थान भन्दा बढी साइकल रिक्सा (इन्धन वा विद्युत प्रयोग नगरी) एसेम्बलिङ्ग गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
५८. १ करोड रुपैयाँ भन्दा बढीको मेसिन उपकरण प्रयोग गरी इलेक्ट्रिकल तथा इलेक्ट्रोनिकस सामानहरू एसेम्बलिङ्ग गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
५९. दैनिक १ मेट्रिक टन भन्दा बढी बिजुलीको तार (वायरिङ्ग तथा प्रसारणको लागि) उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
६०. ५० लाख देखी ५ करोड रुपैयाँ सम्म मेसिन उपकरणमा लगानी भएको वर्कशप (मर्मत सम्भार गर्ने समेत) स्थापना गर्ने ।
६१. सबै प्रकारका ग्याँस सिलिण्डर उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
६२. उद्योगले आफ्नो प्रयोगको लागि ५ मेगावाट देखि २० मेगावाटसम्म नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधि (सौर्य, वायु, जैविक आदि) Cogeneration, DG Set बाट विद्युतीय ऊर्जा उत्पादन गर्ने कार्य ।
६३. उद्योगले आफ्नो तापीय ऊर्जा प्रयोजनको लागि बायोमास, कोइलाबाट सञ्चालन हुने ग्याँसिफायर जडान गरी सञ्चालन गर्ने ।
६४. वार्षिक १० हजारदेखि १ लाख क्यूविक फिटसम्म काठ प्रयोग गर्ने सःमिल स्थापना गर्ने ।
६५. दैनिक ५०० क्यूविक फिटभन्दा बढी काठ प्रयोग गरी झ्याल ढोका लगायतका फर्निचर सामान उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
६६. रोजिन, टर्पेन्टाइन तथा कत्था उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
६७. वार्षिक १ लाख क्यूविक फिटसम्म काठ वा काठजन्य पदार्थ प्रयोग गरी भेनियर, प्लाइउड, प्लाइबोर्ड आदि बनाउने उद्योग स्थापना गर्ने ।
६८. दैनिक ५ मेट्रिक टनभन्दा बढी बाँस तथा बेतका सामानहरू उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
६९. सूतिजन्य पानमसलाहरू उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
७०. चुरोट तथा बिडी उत्पादन (सूति ड्राई गर्ने समेत) गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
७१. Extraction, Distillation आदि प्रविधिबाट सुगन्धित तेल उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
७२. दैनिक १० किलो लिटरभन्दा बढी बायोडिजेल उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।

७३. Solvent Extraction प्रक्रियाबाट खाने तेल बाहेक अन्य तेल उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
७४. सलाई उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
७५. अर्ध प्रशोधित तेल, फोसिल फ्यूल प्रयोग गरी दैनिक २०० मेट्रिक टनसम्म पेट्रोलियम पदार्थ उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
७६. दैनिक ५ लिटर भन्दा बढी Chemical तथा Reagent प्रयोग हुने Diagnosis Lab स्थापना गर्ने ।
७७. काँच प्रशोधन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
७८. दैनिक १ मेट्रिक टन भन्दा बढी पशु पन्छीको दाना उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
७९. दैनिक २०० जोरभन्दा बढी जुत्ता तथा चप्पल उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
८०. १००० मेट्रिक टन भन्दा बढी भण्डारण क्षमता भएको कोल्ड स्टोरेज स्थापना गर्ने ।
८१. दैनिक १ लाखभन्दा बढी पृष्ठ छपाई गर्ने प्रिन्टिङ्ग प्रेस सञ्चालन गर्ने ।
८२. दैनिक १०० मेट्रिक टन भन्दा बढी Cargo Handling गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
८३. अस्फाल्ट ब्याचिङ्ग प्लान्ट स्थापना एवं सञ्चालन गर्ने ।
८४. माथी उल्लेखित प्रस्तावहरू एवं कम्प्यूटर, सफ्टवेयर, विद्युतीय उपकरणहरू प्रयोग गरी सफ्टवेयर तयारी, अनलाइन सेवा, इन्टरनेट, रेडियो, केबुल नेटवर्क जस्ता प्रकृतिका सेवा दिने कार्य तथा तालिम, परामर्श जस्ता कार्यहरू बाहेक रु. २५ करोड देखि १ अर्बसम्म मेसिन उपकरणमा लगानी हुने उद्योग ।

(इ) सडक क्षेत्र

१. १०० मिटरभन्दा बढी लम्बाईका पुलहरू निर्माण गर्ने ।
२. २५ कि.मि. भन्दा कम लम्बाई हुने कुनै पनि नयाँ सडकहरू निर्माण गर्ने ।
३. ५ देखि ५० कि.मि. सम्मको रज्जुमार्ग निर्माण गर्ने ।
४. १ देखि ५ कि.मि. सम्मको केबुल कार निर्माण गर्ने ।
५. राष्ट्रिय राजमार्ग तथा सहायक सडकहरूको स्तरवृद्धि, पुनस्थापना तथा पुनः निर्माण गर्ने ।
६. ५ कि.मि. सम्मका सडक प्रयोजनको लागि सुरुडहरू बनाउने ।
७. ५ कि.मि. सम्मका नयाँ शहरी सडक निर्माण गर्ने ।
८. ५ किलोमिटर भन्दा बढीको शहरी सडकको स्तरोन्नति गर्न ।

(ई) आवास, भवन तथा बस्ती विकास र शहरी विकास क्षेत्र

१. १० तल्ला वा २५ मिटरभन्दा माथी १६ तल्ला वा ५० मिटरसम्मका भवनहरु निर्माण गर्ने ।
२. ५००० भन्दा माथि १०००० वर्गमिटर क्षेत्रफलसम्मको Built Up Area वा Floor Area भएको Residential वा Commercial वा संयुक्त भवन निर्माण गर्ने ।
३. १००० देखि २००० जनासम्म एकैपटक आगमन तथा निगमन हुने सिनेमा हल, थिएटर, Community Hall, Stadium, Concert Hall, Sport Complex निर्माण गर्ने ।
४. १० हेक्टरदेखि १०० हेक्टर सम्मको क्षेत्रमा आवास विकास गर्ने ।
५. १० हेक्टरदेखि १०० हेक्टरसम्मको जग्गा विकास आयोजना सञ्चालन गर्ने ।
६. ५ हेक्टरभन्दा माथी Hard Surface Pavement (Dry Port, Bus Park, Parking Lot आदि) निर्माण गर्ने ।
७. २०००० क्यू. मिटरभन्दा माथी माटो पुर्ने तथा माटो काटी Site Develop गर्ने ।
८. १० हजार लिटर देखि २० हजार लिटर सम्म दैनिक पानीको प्रयोग हुने भवन निर्माण तथा सञ्चालन गर्न ।
९. ५०० के.जि. देखि १ हजार के.जि. सम्म दैनिक फोहोर मैला उत्पादन हुने भवन निर्माण तथा सञ्चालन गर्न ।

(उ) ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई क्षेत्र

१. विद्युत लाईन निर्माण अन्तर्गत:

- (क) १३२ के.भी. वा सोभन्दा बढी क्षमताको विद्युत प्रसारण लाइन निर्माण गर्ने ।
- (ख) विद्यमान २२० के.भि. वा सोभन्दा बढी क्षमताको विद्युत प्रसारण लाइनबाट ट्याप गरी नयाँ इनडोर सबस्टेशन निर्माण गर्ने ।
२. यस नियमावलीमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि विद्युत प्रसारण लाइन निर्माण गर्दा जतिसुकै वन क्षेत्र, वन संरक्षण क्षेत्र, संरक्षण क्षेत्र, वातावरण संरक्षण क्षेत्र तथा मध्यवर्ती क्षेत्र उपयोग गर्नु पर्ने भए तापनि प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण मात्र पर्याप्त हुनेछ ।

३. विद्युत उत्पादन अन्तर्गत:

- (क) १ मेगावाट देखि ५० मेगावाट क्षमतासम्मको जलविद्युत उत्पादन आयोजना निर्माण गर्ने ।
- (ख) १ मेगावाट देखि ५ मेगावाट क्षमता सम्मको खनिज तेल वा ग्याँसबाट विद्युत उत्पादन गर्ने आयोजना सञ्चालन गर्ने ।
- (ग) यस नियमावलीमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि १० मेगावाट सम्मको जलविद्युत आयोजना निर्माण गर्दा वन संरक्षण क्षेत्र, संरक्षण क्षेत्र, वातावरण संरक्षण क्षेत्र

तथा मध्यवर्ती क्षेत्र उपयोग गर्नु पर्ने भए प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण मात्र पर्याप्त हुनेछ ।

(घ) १५०० क्यूबिक मिटर भन्दा बढी क्षमताको बायो ग्याँस प्लान्ट निर्माण गर्न ।

४. सिँचाईको नयाँ प्रणाली अन्तर्गत:

(क) तराई र भित्री मधेशमा २०० हेक्टरदेखि २००० हेक्टरसम्मको क्षेत्र सिँचाई गर्ने ।

(ख) पहाडी उपत्यका र टारमा २५ देखि ५०० हेक्टरसम्मको क्षेत्रको सिँचाई गर्ने ।

(ग) पहाडी भिरालो पाखा र पर्वतीय क्षेत्रमा २५ देखि २०० हेक्टरसम्मको क्षेत्र सिँचाई गर्ने ।

(घ) १०० हेक्टर भन्दा माथिको लिफ्ट सिँचाई आयोजना निर्माण गर्न ।

५. सिँचाईको पुनरुत्थान प्रणाली:

(क) विद्यमान प्रणाली अन्तर्गतका सिँचाई आयोजनाहरूमा नयाँ हेडवर्क्स निर्माण वा मूल नहर परिवर्तन हुने कुनै पनि पुनरुत्थान आयोजना सञ्चालन गर्ने ।

६. २५ जना देखि १०० जनासम्म स्थायी वसोवास भएका जनसंख्या विस्थापित गर्ने कुनै पनि जलस्रोत विकास कार्य ।

७. १० कि.मि. भन्दा बढी लम्बाईको नदी नियन्त्रणको कार्य गर्ने ।

८. नवीकरणीय ऊर्जा क्षेत्र:

(क) १ मेगावाट देखि १० मेगावाट क्षमता सम्मको सौर्य ऊर्जाबाट विद्युत उत्पादन आयोजना सञ्चालन गर्ने ।

(ख) १ मेगावाट देखि १० मेगावाट क्षमतासम्मको वायू ऊर्जाबाट विद्युत उत्पादन आयोजना सञ्चालन गर्ने ।

(ग) ०.५ मेगावाट देखि २ मेगावाट क्षमतासम्मको जैविक ऊर्जाबाट विद्युत उत्पादन आयोजना सञ्चालन गर्ने ।

(घ) चिनी उद्योग क्षेत्रभित्रको उखु पेलिसकेपछि निस्कने खोस्ता (Bagasse) बाट विद्युत सह उत्पादन (Cogeneration) हुने आयोजना संचालन गर्न ।

(ऊ) पर्यटन क्षेत्र:

१. ५० शैयादेखि १०० शैयासम्मको होटल स्थापना र सञ्चालन गर्ने ।

२. विद्यमान विमानस्थलको क्षेत्रफल थप्ने वा स्तरोन्नती गर्ने ।

३. माछा वा अन्य जलचर भएको कुनै नदी वा तालमा इञ्जिन जडित उपकरण र इन्धन ज्वलन गरी न्याफिटङ्ग वा मोटरबोट कार्य सञ्चालन गर्ने ।

४. ताल वा जलाशयमा स्थापना हुने हाउस बोट (तैरने घर) सञ्चालन गर्ने ।

५. साहसिक पर्यटन पर्यटकीय उपजहरू संचालन गर्न ।

(ए) खानेपानी क्षेत्र

१. १०० देखि ५०० हेक्टरसम्मको क्षेत्रमा फैलिएको वर्षातको पानी संकलन गर्ने तथा सोही क्षेत्रफलमा भएका पानीका स्रोतहरूको प्रयोग गर्ने ।
२. सेफ इल्ड १०० लिटर प्रति सेकेण्ड (LPS) भन्दा बढीको पानीको स्रोत र पानीको ५० देखि ७५ प्रतिशतसम्म सुख्खा समयमा आपूर्ति गर्ने ।
३. प्रति सेकेण्ड १०० लिटर भन्दा बढीको दरले पानी प्रशोधन गर्ने ।
४. भूमिगत पानीको स्रोत विकासका लागि कूल एक्यूफरको ५० देखि ७५ प्रतिशतसम्म रिचार्ज गर्ने ।
५. १ देखि ५ कि.मि. सम्मको सुरुड निर्माण गरी खानेपानी आयोजना सञ्चालन गर्ने ।
६. खानेपानी आयोजना सञ्चालन गर्नको लागि २५ देखि १०० जना सम्म जनसंख्या विस्थापन गर्ने ।
७. पानीको स्रोतको माथिल्लो भागमा ५०० जनसंख्या सम्मको बसोबास गराउने ।
८. पचास हजारदेखि एक लाखसम्मको जनसंख्यालाई खानेपानी आपूर्ति गर्ने ।
९. पचास हजारदेखि दुई लाखसम्म मानिसहरूलाई खानेपानी आपूर्ति गरी नयाँ स्रोत जोड्ने ।
१०. १ कि.मि. भन्दा बढीको डाइभर्सन सम्बन्धी काम गर्ने ।
११. ट्रिटमेन्ट सहितको ढल निकास सिष्टम समावेश भएका खानेपानी आयोजना सञ्चालन गर्ने ।

(ऐ) फोहोरमैला व्यवस्थापन:

१. ५०,००० सम्म जनसंख्यालाई टेवा पुऱ्याउने उद्देश्यले सञ्चालन हुने ढल निकास, सरसफाई र फोहोरमैला व्यवस्थापन कार्य गर्ने ।
२. घर एवं आवास क्षेत्रहरूबाट निस्कने फोहोरमैलाको सम्बन्धमा देहायको काम गर्ने
  - (क) वार्षिक १००० देखि ५००० टन सम्म फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्ने ।
  - (ख) ५ देखि १० हेक्टरसम्मको क्षेत्रमा फैलिएको ट्रान्सफर स्टेशन र रिसोर्स रिकोभरी एरिया सम्बन्धी काम ।
  - (ग) ५ देखि १० हेक्टरसम्मको क्षेत्रमा फैलिएको रसायन, यान्त्रिक वा जैविक तरिकाबाट फोहोरमैला छनौट, केलाउने, तह लगाउने र पुनः प्रयोग गर्ने ।
  - (घ) ५ देखि १० हेक्टरसम्मको क्षेत्रमा फैलिएको कम्पोष्ट प्लान्ट सम्बन्धी काम गर्ने ।
  - (ङ) ५ एम.एल.डी. (MLD) क्षमताभन्दा बढीको ढल व्यवस्थापन आयोजना सञ्चालन गर्ने ।

(ओ) कृषि क्षेत्र:

१. पहाडमा १ हेक्टरसम्म र तराईमा ५ हेक्टरसम्म वन क्षेत्र फडानी गरी कृषिको लागि प्रयोग गर्ने ।
  २. निर्माण सम्बन्धी देहायको काम गर्ने:
    - (क) ३०००० वटा भन्दा बढी पंक्षी जाती पालनको लागि निर्माण कार्य गर्ने ।
    - (ख) १००० वटा भन्दा बढी ठूला चौपायाहरूको पालनको लागि निर्माण कार्य गर्ने ।
    - (ग) ५००० वटा भन्दा बढी साना चौपायाहरू (भेडा, बाख्रा जस्ता) पालनको लागि निर्माण कार्य गर्ने ।
    - (घ) महानगरपालिका र उपमहानगरपालिका क्षेत्र अन्तर्गतका तराईमा १ हेक्टरभन्दा बढी तथा अन्य ठाउँमा ०.५ हेक्टरभन्दा बढी क्षेत्रमा कृषि थोक बजार स्थापना गर्ने ।
    - (ङ) बधशाला निर्माण गर्ने ।
  ३. म्याद नाघेका विषादीको (सूचित विषादीहरूको हकमा मात्र) भण्डारण तथा विसर्जन गर्ने ।
  ४. रासायनिक मल (इन अर्गानिक फर्टिलाइजर) र रासायनिक विषादी (इन अर्गानिक पेस्टिसाइड) उत्पादन, संश्लेषण (फर्मुलेशन), रिप्याकेजिङ्ग, भण्डारण तथा डिस्पोजल गर्ने ।
  ५. केमिकल फर्टिलाइजर (ब्लेण्डिङ्ग) तथा किटनाशक औषधी (ब्लेण्डिङ्ग) उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
- (औ) स्वास्थ्य क्षेत्र**
१. २५ देखि १०० शैय्या सम्मको अस्पताल वा नर्सिङ्ग होम वा चिकित्सा व्यवसाय (अध्ययन अध्यापन समेत) सञ्चालन गर्ने ।

अनुसूची-३
नियम ३ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित
वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने प्रस्तावहरू

(अ) वन क्षेत्र

१. तराईमा ५०० हेक्टरभन्दा बढी र पहाडमा २५० हेक्टरभन्दा बढीको क्षेत्रफलमा एकल प्रजातिका स्वदेशी विरुवा एउटै ब्लकमा वृक्षारोपण गर्ने ।
२. सम्बन्धित ठाउँमा परीक्षण भई वृक्षारोपणको लागि उपयुक्त भएका आयातित प्रजातिका विरुवाहरू तराईमा ५० हेक्टरभन्दा बढी र पहाडमा २५ हेक्टरभन्दा बढी क्षेत्रफलमा एउटै ब्लकमा वृक्षारोपण गर्ने ।
३. ५ हेक्टरभन्दा बढी वन क्षेत्र अन्य प्रयोजनको लागि प्रयोग गर्ने ।
४. तराईमा १०० हेक्टर भन्दा बढी र पहाडमा ५० हेक्टर भन्दा बढी क्षेत्रफलको व्यवसायिक वन कबुलियती वनको रूपमा दिने ।
५. सरकारद्वारा वन अनुसन्धानको प्रयोजनार्थ वार्षिक ३० हेक्टरभन्दा बढी क्षेत्रफलसम्मको राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक वन सरपट कटान गर्ने ।
६. देहाय अनुसारको वन पैदावार संकलन गर्ने गरी जिल्ला भित्रको पञ्चवर्षीय वन कार्ययोजना, मध्यवर्ति क्षेत्र तथा संरक्षण क्षेत्रको व्यवस्थापन योजना तयार गर्ने तथा संरक्षित वनको कार्ययोजना तयार गर्ने ।

- (क) वार्षिक ५० मेट्रिक टनभन्दा बढी जरा तथा गानो संकलन गर्ने
- (ख) वार्षिक १५० मेट्रिक टनभन्दा बढी बोक्रा संकलन गर्ने,
- (ग) वार्षिक १५० मेट्रिक टन भन्दा बढी पात डाँठ संकलन गर्ने, (सालसिड, रिठ्ठा र अमला, तेन्दुपात, भोर्लापात, तेजपात बाहेक)
- (घ) वार्षिक १५० मेट्रिक टन भन्दा बढी फूल र भुवा संकलन गर्ने,
- (ङ) वार्षिक २०० मेट्रिक टन भन्दा बढी फल र बीज संकलन गर्ने,
- (च) वार्षिक १ लाख भन्दा बढी विरुवा संकलन गर्ने,**
- (छ) वार्षिक २०० मेट्रिक टन भन्दा बढी गम, रेजिन (सल्लाको खोटो बाहेक) लोहवान संकलन गर्ने,
- (ज) वार्षिक २ लाख घनफीट भन्दा बढी काठ उत्पादन तथा संकलन गर्ने,

स्पष्टिकरण: माथी खण्ड (क) देखि खण्ड (ज) सम्मको परिमाण भन्नाले जिल्लाभित्रको राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक वन अन्तर्गत सरकारद्वारा व्यवस्थित वन, सामुदायिक वन, कबुलियती वन व्यवस्थापन पद्धतिहरू सञ्चालन हुने भएकोले जिल्लाको पञ्चवर्षीय वन व्यवस्थापन योजनामा सबै वन व्यवस्थापन पद्धतिहरू उल्लेख गरी सोबाट निकाल्न सकिने उल्लेखित वन पैदावारको कुल परिमाणलाई जनाउनेछ र एक जिल्लामा एकभन्दा बढी डिभिजन वन

कार्यालयहरू भएकोमा कार्यालय अनुसार पञ्चवर्षीय वन व्यवस्थापन योजना तयार गर्नु पर्नेछ ।

७. प्रचलित कानून अनुसार प्रशोधन गरी सारतत्व निकाली निकासी गर्न पाइने प्रजातिहरूको हकमा एक जिल्लाबाट प्रति प्रजाति १०० टन भन्दा बढी वन पैदावार सङ्कलन गर्ने,
८. वन क्षेत्र, राष्ट्रिय निकुञ्ज, आरक्ष तथा संरक्षण क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्रको वन क्षेत्र, सिमसार क्षेत्र र वातावरण संरक्षण क्षेत्रमा २५ शैया भन्दा बढीका होटल, रिसोर्ट र अस्पताल निर्माण, उद्योग स्थापना गर्ने कार्य गर्ने ।
९. वन क्षेत्रमा फोहोर मैला फाल्न ल्याण्डफिल्ड साइट निर्माण तथा सञ्चालन गर्ने ।

(आ) उद्योग क्षेत्र

१. दैनिक ५ लाख लिटर भन्दा बढी क्षमता भएको उमाल्ने र फर्मेन्टेशन सुविधायुक्त डिस्टिलरी, ब्रुअरी तथा वाइनरी उद्योग स्थापना गर्ने ।
२. दैनिक ३००० मेट्रिक टन भन्दा बढी खाँडसारी वा चिनी उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
३. दैनिक २५ मेट्रिक टन भन्दा बढी हाड, सिंग र खुर प्रशोधन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
४. दैनिक १०,००० वर्ग फिट भन्दा बढी छाला प्रशोधन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
५. वार्षिक २ करोड गोटाभन्दा बढी उत्पादन क्षमता भएको पोलेको इटा, टायल आदि बनाउने उद्योग स्थापना गर्ने ।
६. दैनिक २५ मेट्रिक टन भन्दा बढी क्षमताको क्रसर उद्योग स्थापना गर्ने ।
७. दैनिक १०० मेट्रिक टन भन्दा बढी उत्पादन क्षमता भएको एसिड र अल्काली उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
८. ब्लेण्डिङ प्रक्रिया बाहेकबाट विटुमिन तथा विटुमिन इमल्सनको उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
९. ब्लेण्डिङ प्रक्रिया बाहेकबाट रसायनिक मल उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
१०. दैनिक १० मेट्रिक टन भन्दा बढी जैविक मल उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
११. ब्लेण्डिङ प्रक्रिया बाहेकबाट किटनाशक पदार्थ उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
१२. दैनिक ५० मेट्रिक टन (ड्राई वा वेट) भन्दा बढी ब्याट्री रिसाईक्लिङ गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
१३. दैनिक ५ मेट्रिक टन भन्दा बढी फोम उत्पादन उद्योग (फोमको प्रयोग गरी बस्तु उत्पादन गर्ने उद्योग समेत) स्थापना गर्ने ।
१४. दैनिक १०० मे. टन भन्दा बढी उत्पादन क्षमता भएको पल्प वा कागज उद्योग स्थापना गर्ने ।

१५. चुनढुंगा वा क्लिंकरमा आधारित दैनिक ३००० मेट्रिक टन भन्दा बढी उत्पादन क्षमता भएको क्लिंकर वा सिमेन्ट उद्योग स्थापना गर्ने ।
१६. दैनिक १००० मेट्रिक टन भन्दा बढी चुन उत्पादन उद्योग स्थापना गर्ने ।
१७. ५० करोड रुपैया भन्दा बढी मेसिन उपकरणमा लगानी हुने खनिजजन्य पदार्थ प्रशोधन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
१८. दैनिक ५० मेट्रिक टन भन्दा बढी औषधीको लागि प्रारम्भिक कम्पाउण्ड (Bulk Drugs) संश्लेषण (Formulation) गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
१९. दैनिक ५० मेट्रिक टन भन्दा बढी प्रारम्भिक स्मेल्टिङ्ग गरी फेरस तथा नन् फेरस बस्तु उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२०. दैनिक २०० मेट्रिक टन भन्दा बढी धातु रिमेल्टिङ्ग वा रिरोलिङ्ग वा ऐलोयिङ्ग (Alloying) गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२१. ५ करोड रुपैयाभन्दा बढी मेसिन उपकरणमा लगानी भएको वर्कशप (मर्मत सम्भार गर्ने समेत) स्थापना गर्ने ।
२२. उद्योगले आफ्नो प्रयोगको लागि २० मेगावाट भन्दा बढी नवीकरणीय ऊर्जा प्रविधि (सौर्य, वायु, जैविक आदि) Cogeneration, DG Set बाट विद्युतीय ऊर्जा उत्पादन गर्ने कार्य गर्ने ।
२३. वार्षिक १ लाख क्यूविक फिटभन्दा बढी काठ प्रयोग गर्ने सःमिल स्थापना गर्ने ।
२४. वार्षिक १ लाख क्यूविक फिटभन्दा बढी काठ वा काठजन्य पदार्थ प्रयोग गरी भेनियर, प्लाईउड, प्लाईबोर्ड आदि बनाउने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२५. अर्ध प्रशोधित तेल, फोसिल फयुल प्रयोग गरी दैनिक २०० मेट्रिक टन भन्दा बढी पेट्रोलियम पदार्थ उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२६. अति घातक पदार्थ जस्तै: आइसोनाइट, मर्करी कम्पाउण्ड उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
२७. रेडियो विकिरण निष्कासन हुने (न्यूक्लियर/एटोमिक प्रशोधन) उद्योग स्थापना गर्ने ।
२८. नेपाली सेना वा नेपाल प्रहरीले स्थापना वा उत्पादन गर्ने बाहेकका गोली, गट्टा, बारुद लगायतका विस्फोटक पदार्थ उत्पादन गर्ने ।
२९. पेट्रोलियम पाईपलाईन निर्माण गर्न ।
३०. माथि उल्लेखित प्रस्तावहरू एवं कम्प्यूटर, सफ्टवेयर, विद्युतीय उपकरणहरू प्रयोग गरी सफ्टवेयर तयारी, अनलाईन सेवा, ईन्टरनेट, रेडियो, केबुल नेटवर्क जस्ता प्रकृतिका सेवा दिने कार्य तथा तालिम, परामर्श जस्ता कार्यहरू बाहेक रु. १ अर्बभन्दा बढी मेसिन उपकरणमा लगानी हुने उद्योग

(इ) सडक क्षेत्र

१. २५ कि. मि. भन्दा बढी लम्बाई हुने कुनै पनि नयाँ सडकहरू निर्माण गर्ने ।
२. ५० कि. मि. भन्दा लामो रङ्गुमार्ग निर्माण गर्ने ।
३. ५ कि. मि. भन्दा लामो केबुल कार मार्ग निर्माण गर्ने ।
४. ५ कि. मि. भन्दा लामो सडक प्रयोजनको लागि सुरुडहरू बनाउने ।
५. ५ कि. मि. भन्दा बढी लम्बाईको नयाँ शहरी सडक निर्माण गर्ने ।
६. सार्वजनिक यातायातको लागि रेलमार्ग तथा मोनोरेलमार्ग निर्माण तथा सञ्चालन गर्न ।

(ई) आवास, भवन तथा बस्ती विकास र शहरी विकास क्षेत्र

१. १६ तल्ला वा ५० मिटर भन्दा माथिका भवनहरू निर्माण गर्ने
२. १०,००० वर्गमिटर क्षेत्रफलभन्दा माथिको Built Up Area वा Floor Area भएको Residential, Commercial and Their Combination को भवन निर्माण गर्ने ।
३. २,००० वा सो भन्दा बढी जनाभन्दा बढी एकै पटक आगमन तथा निगमन हुने सिनेमा हल, थिएटर, Community Hall, Stadium, Concert Hall, Spot Complex निर्माण गर्ने ।
४. १०० हेक्टरभन्दा माथिको जग्गा विकास आयोजना सञ्चालन गर्ने ।
५. २० हजार लिटर भन्दा बढी दैनिक पानीको प्रयोग हुने भवन निर्माण तथा सञ्चालन गर्न ।
६. १ हजार के. जी. भन्दा बढी दैनिक फोहर मैला उत्पादन हुने भवन निर्माण तथा सञ्चालन गर्न ।
७. ५ हेक्टरभन्दा बढी क्षेत्रमा आवास विकास गर्ने ।

(उ) जलस्रोत र ऊर्जा क्षेत्र

१. ५० मेगावाटभन्दा बढी क्षमताको जलविद्युत् उत्पादन आयोजना निर्माण गर्ने ।
२. विद्युत् उत्पादन अन्तर्गत:
  - (क) १ मेगावाटभन्दा बढीको कोइला वा आणविक विद्युत् उत्पादन आयोजना सञ्चालन गर्ने ।
  - (ख) ५ मेगावाटभन्दा बढीको खनिज तेल वा ग्याँसबाट विद्युत् उत्पादन आयोजना सञ्चालन गर्ने ।
३. सिंचाइको नयाँ प्रणाली अन्तर्गत:
  - (क) तराई र भित्री मधेशमा २,००० हेक्टरभन्दा बढीको क्षेत्र सिंचाइ गर्ने ।

(ख) पहाडी उपत्यका र टारमा ५०० हेक्टरभन्दा बढीको क्षेत्र सिंचाइ गर्ने ।

(ग) पहाडी भिरालो पाखा र पर्वतीय क्षेत्रमा २०० हेक्टर भन्दा बढी क्षेत्र सिंचाइ गर्ने ।

४. एकसय जनाभन्दा बढी स्थायी बसोबास भएका जनसंख्या विस्थापित गर्ने कुनै पनि जलस्रोत विकास कार्य गर्ने ।

५. बहुउद्देश्यीय जलाशयको निर्माण गर्ने ।

६. एउटा जलाधार क्षेत्रबाट अर्को जलाधार क्षेत्रमा पानी फर्काई (इन्टर बेसिन वाटर ट्रान्सफर) उपयोग गर्ने ।

७. नवीकरणीय ऊर्जा क्षेत्र:

(क) १० मेगा वाट भन्दा बढी क्षमताको सौर्य ऊर्जाबाट विद्युत् उत्पादन आयोजना सञ्चालन गर्ने ।

(ख) १० मेगा वाट भन्दा बढी क्षमताको वायु ऊर्जाबाट विद्युत् उत्पादन आयोजना सञ्चालन गर्ने । (ग) २ मेगा वाट भन्दा बढी क्षमताको जैविक ऊर्जाबाट विद्युत् उत्पादन आयोजना सञ्चालन गर्ने ।

(ङ) पर्यटन क्षेत्र

१. १०० शैया भन्दा बढीको होटल निर्माण, स्थापना र सञ्चालन गर्ने ।

२. नयाँ विमानस्थल निर्माण गर्ने ।

(ए) खानेपानी क्षेत्र

१. ५०० हेक्टर भन्दा बढी क्षेत्रमा फैलिएको वर्षातको पानी संकलन गर्ने तथा सोही क्षेत्रफलमा भएको पानीका स्रोतहरूको प्रयोग गर्ने ।

२. सेफ इल्ड १०० एल. पि. एस. (LPS)भन्दा बढी सतही पानीको स्रोत र सो पानीको ७५ प्रतिशत भन्दा बढी सुख्खा समयमा आपूर्ति गर्ने ।

३. भूमिगत पानीको स्रोत विकासका लागि कूल एक्यूफरको ७५ प्रतिशत भन्दा बढी रिचार्ज गर्ने ।

४. खानेपानी आयोजना सञ्चालन गर्नको लागि १०० जनाभन्दा बढी जनसंख्या विस्थापित गर्ने ।

५. ५ कि. मि. भन्दा बढीको सुरङ्ग निर्माण गरी खानेपानी आयोजना सञ्चालन गर्ने ।

६. पानीको स्रोतको माथिल्लो भागमा ५०० जनाभन्दा बढीको जनसंख्या बसोबास गराउने ।
७. दुई लाख भन्दा बढी जनसंख्यालाई खानेपानी आपूर्ति गर्ने ।
८. दुई लाख भन्दा बढी मानिसहरूलाई खानेपानी आपूर्ति गरी नयाँ स्रोत जोड्ने ।
९. जैविक एवं रासायनिक प्रदूषणहरू हुने स्रोतहरू वा तिनबाट प्रभावित हुन सक्ने भूमिगत जलस्रोतको उपयोग गर्ने ।
१०. प्रति सेकेण्ड ५०० लिटरभन्दा बढी पानीको स्रोत उपयोग गर्ने खानेपानी स्रोतसम्बन्धी बहुउद्देश्यीय आयोजना सञ्चालन गर्ने ।
११. सार्वजनिक खानीपानीका आपूर्तिको मुख्य स्रोतहरूमा कार्यान्वयन गरिने कुनै प्रस्ताव ।

(ऐ) फोहरमैला व्यवस्थापन क्षेत्र

१. ५०,००० भन्दा बढी जनसंख्यालाई टेवा पुर्याउने उद्देश्यले सञ्चालन हुने ढल निकास, सरसफाई र फोहरमैला व्यवस्थापन कार्य गर्ने ।
२. घर एवं आवास क्षेत्रहरूबाट निस्कने फोहरमैलाको सम्बन्धमा देहायको काम गर्ने:
  - (क) वार्षिक ५,००० टन भन्दा बढी फोहरमैला व्यवस्थापन गर्ने ।
  - (ख) १० हेक्टरभन्दा बढी क्षेत्रमा फैलिएको ट्रान्सफर स्टेशन र रिसोर्स रिकोभरी एरिया सम्बन्धी काम गर्ने ।
  - (ग) १० हेक्टर भन्दा बढी क्षेत्रमा फैलिएको रसायन, यान्त्रिक वा जैविक तरिकाबाट फोहरमैला छनौट, केलाउने, तह लाउने र पुनः प्रयोग गर्ने ।
  - (घ) १० हेक्टर भन्दा बढी क्षेत्रमा फैलिएको कम्पोष्ट प्लान्टसम्बन्धी काम गर्ने ।
  - (ङ) कम्तीमा १०,००० जनसंख्या भएको शहरी क्षेत्रबाट निस्कने फोहरमैला गाड्ने काम गर्ने ।
३. देहायको प्रकृति र जुनसुकै स्तरका खतरापूर्ण फोहरमैलासम्बन्धी देहायका निर्माण सम्बन्धी काम गर्ने:
  - (क) फोहरमैला संयन्त्र निर्माण ।
  - (ख) फोहरमैला रिकोभरी प्लान्ट निर्माण ।
  - (ग) फोहरमैला भर्ने, थुपार्ने वा गाड्ने ठाउँको निर्माण ।

(घ) फोहरमैला भण्डारण गर्ने ठाउँको निर्माण ।

(ङ) फोहरमैला ट्रिटमेण्ट सुविधाको निर्माण ।

४. घातक फोहर पदार्थ सम्बन्धी देहायका काम गर्ने:

(क) २५ वर्षभन्दा बढी आधा आयु भएको कुनै पनि रेडियोधर्मी वस्तुहरूको निष्कासन र व्यवस्थापन गर्ने ।

(ख) पचास लेथल डोज भएको कुनै पनि रेडियोधर्मी वस्तुहरूको निष्कासन र व्यवस्थापन गर्ने ।

(ग) कम्तीमा २५ शैय्या भएको स्वास्थ्य केन्द्र वा अस्पताल वा नर्सिङ्ग होमबाट निस्कने जैविक जोखिपूर्ण पदार्थहरूको अन्तिम निष्कासन व्यवस्थापन गर्ने ।

(घ) कुनै पनि हानिकारण पदार्थलाई भष्म वा पुनःप्रयोग गर्नको लागि १ हेक्टर वा सोभन्दा बढी क्षेत्रफल जमिन र ऊर्जा सम्बन्धी कुनै काम गर्ने ।

(ओ) कृषि क्षेत्र

१. पहाडमा १ हेक्टरभन्दा बढी र तराईमा ५ हेक्टरभन्दा बढी वन क्षेत्र फडानी गरी कृषिको लागि प्रयोग गर्ने ।
२. कृषियोग्य भूमिमा शहरीकरण गर्ने ।
३. जीवनाशक विषादी (सूचित विषादीहरूको हकमा मात्र) प्लाण्ट स्थापना गर्ने ।

(औ) स्वास्थ्य क्षेत्र

१. १०० शैय्याभन्दा बढीको अस्पताल वा नर्सिङ्ग होम वा चिकित्सा व्यवसाय (अध्ययन/अध्यापन समेत) संचालन गर्ने ।

(अं) देहायको क्षेत्रमा कुनै प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्ने भएमा:

१. ऐतिहासिक, साँस्कृतिक तथा पुरातात्विक क्षेत्र ।
२. राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, शिकार आरक्ष, वन संरक्षण क्षेत्र, संरक्षण क्षेत्र, मध्यवर्ती क्षेत्र, वातावरण संरक्षण क्षेत्र तथा रामसारमा सूचिकृत सीमसार क्षेत्र ।

(तर यी क्षेत्रबाट भएर बग्ने नदीनालाको सहतबाट व्यवसायिक प्रयोजन बाहेक आयोजना सञ्चालक आफैले सञ्चालन गर्ने विकास निर्माणका लागि आवश्यक पर्ने रोडा, ढुंगा, गिट्टी, बालुवा, गिर्खा, माटो निकाल्ने प्रस्तावको हकमा भने अनुसूचि-१ र अनुसूची-२ मा भएको व्यवस्था लागु हुने ।)

अनुसूची-४

नियम ३ को उपनियम (५) सँग सम्बन्धित सार्वजनिक सुनुवाईको प्रतिवेदनको ढाँचा

श्री .....

.....

- १। पृष्ठभूमि (संचालित योजना तथा कार्यक्रमको विवरण सहित)
- २। प्रस्तावकको नाम:
- ३। सार्वजनिक सुनुवाई गर्ने संघसंस्था तथा व्यक्तिको नाम:
- ४। सार्वजनिक सुनुवाई गर्नुको मुख्य उद्देश्य:
- ५। सार्वजनिक सुनुवाईको अवधि:
- ६। सार्वजनिक सुनुवाईमा प्रयोग भएका विधि तथा प्रक्रिया:
- ७। सुनुवाईको सिमा:
- ८। सम्पन्न गरिएका मुख्य मुख्य क्रियाकलापहरू:
- ९। सार्वजनिक सुनुवाईबाट प्राप्त उपलब्धी तथा नतिजाहरू (प्रयोग भएका प्रत्येक विधि तथा प्रक्रियाबाट प्राप्त नतिजालाई एक आपसमा भिडाएर मुख्य मुख्य नतिजाहरू उल्लेख गर्ने)
  - सवल पक्षहरू:
  - सुधार गर्नुपर्ने पक्षहरू:
  - उदाहरणीय कार्यहरू:
- १०। वृहत छलफल कार्यक्रमको विवरण:
  - (क) मिति
  - (ख) स्थान:
  - (ग) समय:
- ११। उपस्थित निकाय, विषयगत कार्यालय, गैरसरकारी संस्था आदिको विवरण:
- १२। आमभेलामा उठेका जिज्ञासाहरू सहित सम्बोधन गर्नुपर्ने मुख्य मुख्य विषयहरू:
- १३। सार्वजनिक सुनुवाईमा उठेका मुद्दाका बारेमा कार्यक्रम संचालकको प्रतिक्रिया र प्रतिवद्धता:

सार्वजनिक सुनुवाईमा उठेका मुद्दालाई सम्बोधन गर्न चाल्नुपर्ने कदमहरू र सुझावहरू:

प्रस्तावकको:

नाम:

दस्तखत:

मिति:

द्रष्टव्य: प्रतिवेदन पेश गर्दा सार्वजनिक सुनुवाईलाई पुष्टि गर्ने कागजात, श्रव्यदृष्य सामग्रीहरू समेत प्रतिवेदनसाथ पेश गर्नुपर्नेछ ।

अनुसूची-५

नियम ४ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित

क्षेत्र निर्धारण सम्बन्धी सार्वजनिक सूचनाको ढाँचा

.....आयोजनाको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयारीको लागि क्षेत्र निर्धारणसम्बन्धी

सार्वजनिक सूचना

(प्रकाशित मिति . . . . .)

..... प्रदेश..... जिल्लाहरू.....नगरपालिका/गाउँपालिकामा .....(प्रस्तावकको नाम उल्लेख गर्ने) द्वारा निम्न बमोजिमको प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न लागिएको छ ।

प्रस्तावकको नाम र ठेगाना	.....(नाम), ...(ठेगाना), ...(ई-मेल).....(फोन नं.)
प्रस्तावको व्यहोरा	.....आयोजनाको मुख्य विशेषता उल्लेख गर्ने
प्रभाव पर्न सक्ने जिल्ला/न.पा/गा.पा.	..... जिल्ला ..... न.पा/गा.पा. . . . . वडाहरू

माथि उल्लिखित प्रस्तावको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (EIA) अध्ययन सम्बन्धी क्षेत्र निर्धारण (Scoping) गर्ने क्रममा सो क्षेत्रहरूको भौतिक तथा रसायनिक प्रणाली, जैविक प्रणाली, सामाजिक-आर्थिक प्रणाली र सांस्कृतिक प्रणालीमा के कस्तो प्रभाव पर्दछ भनी यकिन गर्न सो स्थानको न. पा./गा.पा. तथा त्यस क्षेत्रका विद्यालय, अस्पताल, स्वास्थ्य चौकी तथा सरोकारवाला व्यक्ति वा संस्थाको लिखित राय सुझाव लिन आवश्यक भएकोले यो सार्वजनिक सूचना प्रकाशन भएको मितिले १० (दश) दिन भित्र निम्न ठेगानामा आई पुग्ने गरी लिखित राय सुझाव उपलब्ध गराई दिनु हुन अनुरोध गरिन्छ ।

राय सुझावको लागि पत्राचार गर्ने ठेगानाहरू:

प्रस्तावकको नाम र ठेगाना	.....(नाम), ...(ठेगाना), ...(ई-मेल)..... (फोन नं.)
परामर्शदाताको नाम र ठेगाना	.....(नाम), ...(ठेगाना), ...(ई-मेल)..... (फोन नं.)

अनुसूची-६

नियम ४ को उपनियम (३) सँग सम्बन्धित वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन ढाँचा

(आवरण पृष्ठको ढाँचा)

प्रस्तावको शिर्षक, प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको नाम र ठेगाना (प्रतिवेदनको शुरूमा नै उक्त प्रतिवेदन पेश गरिने निकायको नाम र ठेगाना (टेलिफोन, फ्याक्स र इमेल आदि सहित) उल्लेख गरी प्रतिवेदनको शुरू पृष्ठमा निम्न ढाँचामा प्रस्तुत गर्न सकिने छ)

..... (प्रस्तावको नाम) ..... को

वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन .....

प्रतिवेदन पेश गरिने निकायको नाम र ठेगाना:

प्रतिवेदन पेश गर्ने निकायको नाम र ठेगाना:

प्रस्तावक

..... (प्रस्तावकको नाम र ठेगाना).....

..... (महिना, वर्ष).....

प्रस्तावको प्रकृति र त्यससँग सम्बन्धित क्षेत्र हेरी देहायका कुरा स्पष्ट खुलाउनु पर्ने

संक्षिप्त रूप (Acronyms/Abbreviations)

विषयसूची (Table of Content)

परिच्छेद-१ : प्रतिवेदन तयार गर्नेको नाम र ठेगाना

१.१ प्रस्तावकको नाम, ठेगाना, इमेल र फोन नं.

१.२ परामर्शदाताको नाम, ठेगाना, इमेल र फोन नं.

परिच्छेद-२ : परिचय

२.१ भूमिका

- २.२ प्रस्तावको सामान्य जानकारी
- २.३ क्षेत्र निर्धारणको उद्देश्य
- २.४ प्रस्तावको सान्दर्भिकता
- २.५ कानूनी औचित्यता

परिच्छेद-३: आयोजनाको बारेमा जानकारी

- ३.१ आयोजनाको परिचय
- ३.२ अवस्थिति र पहुँच
- ३.३ प्रकृति/किसिम
- ३.४ प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको सामान्य आर्थिक सामाजिक विवरण
- ३.५ संरचनाहरूको जानकारी र अवयवहरू: (Salient Features) (प्रष्ट रूपमा स्थलगत अवस्थाको नक्सासँग मेल खाने हिसाबले प्रस्तुत गर्नुपर्ने)
- ३.६ प्रस्ताव/आयोजना सम्बन्धी क्रियाकलापहरू: (निर्माण पूर्व, निर्माणको चरणमा र सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारको चरणमा)
- ३.७ निर्माण तथा संचालन योजना
  - ३.७.१ जग्गाको क्षेत्रफल, जग्गाको प्रकार र स्वामित्व (तालिकाको रूपमा)
  - ३.७.२ आवश्यक जनशक्ति, निर्माण सामग्री (परिमाण र स्रोत), निर्माण तालिका, प्रयोग हुने ऊर्जाको किसिम (स्रोत, खपत हुने परिमाण), प्रयोग हुने प्रविधि, Associated/Ancillary facilities, प्रस्ताव कार्यान्वयन तालिका
  - ३.७.३ आयोजना कार्यान्वयन तालिका
- ३.८ अन्य थप विवरण

परिच्छेद-४ : क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन तयार गर्दा अवलम्बन गर्नुपर्ने विधि

- ४.१ सन्दर्भ सामग्रीको पुनरावलोकन (Literature Review)
- ४.२ प्रभावित क्षेत्र निर्धारण (Impact Area Delineation)
- ४.३ सूचना प्रकाशन: क्षेत्र निर्धारण सम्बन्धी सूचना यसैसाथ संलग्न अनुसूची-५ को ढाँचा अनुरूप हुनुपर्दछ ।
- ४.४ स्थलगत अध्ययन, सरोकारवाला (Stakeholder) हरूसँग छलफल तथा परामर्श
  - ४.४.१ भौतिक तथा रासायनिक वातावरण तथ्याङ्क संकलन र विश्लेषण विधि: walkthrough /direct observation, water, air noise, soil sampling and analysis , public consultations and relevant methods, sediment simulation models
  - ४.४.२ जैविक वातावरण तथ्याङ्क संकलन र विश्लेषण विधि: Reconnaissance survey, walkthrough/direct observation, transect survey, sampling

method/census, focus group discussion, Key informant interview or other relevant

- ४.४.३ सामाजिक-आर्थिक वातावरण सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन र विश्लेषण विधि:
walk through/direct observation, survey i.e sample/census by using questionnaire , rapid rural appraisal /participatory rural appraisal by using checklist, interview (group interview/open interview/key informant interview) by using interview guide/checklist
- ४.४.४ परामर्श/सहभागिता: General consultancy/Focus Group Discussions
- ४.४.५ श्रव्यदृश्य विधि
- ४.४.६ Case Study

परिच्छेद-५ : प्रतिवेदन तयार गर्दा विचार गर्नु पर्ने नीति, ऐन, नियम, रणनीति, निर्देशिका, मापदण्ड, सन्धि सम्झौता

(प्रस्तावको प्रकृति र त्यससँग सम्बन्धित क्षेत्र हेरी पुनरावलोकन गर्नु पर्ने)

प्रतिवेदन तयार गर्दा पुनरावलोकन गरिने दफा/नियम/खण्ड आदि र सम्बन्धित बुँदा	
बुँदा	सम्बन्धित विवरण
संविधान	
नीति	
ऐन	
नियमावली	
निर्देशिका	
मापदण्ड	
सन्धि सम्झौताहरु	

परिच्छेद-६: विद्यमान वातावरणीय अवस्था

प्रस्तावले प्रभाव पार्न सक्ने भौतिक तथा रासायनिक, जैविक, सामाजिक-आर्थिक र सांस्कृतिक वस्तुस्थितिको बारेमा आधारभूत जानकारी (न्यूनतम चेकलिष्टमा भएमा तथ्याङ्क आवश्यक पर्ने)

तालिका

विभिन्न क्षेत्रहरू र आवश्यक आधारभूत तथ्याङ्क वा विवरणका किसिम

अवयव (Components)	सूचक (Parameter)	आवश्यक विवरण
भौतिक तथा रासायनिक वातावरण		
जलवायु/मौसम	वर्षा	
	तापक्रम	
	सापेक्षिक आद्रता	
	वायुको गति र दिशा	
	वायूमण्डलीय चाप	
जल तथा जलाधार क्षेत्र	नदी	
	ताल	
	अन्य जलस्रोत	
	जलाधार क्षेत्र	
	पानीको बहाव तथा डीस्चार्ज	
	बाढी	
	हिमताल विष्फोटको अवस्था	
	भूमिगत पानीको बहावको अवस्था	
भू-गर्भ	चट्टान र माटोको किसिम	
	भूगर्भिय बनावट/संरचना	
	भूगर्भिय जोखिम (earthquake, avalanche, debris flow and faultlines)	
	पहिरो, भू-क्षय	
भूमी (Land)	भूगोलिक बनावट र भूमि स्थिरता (Topography and land stability)	
	भू-उपयोग र ल्यान्डकभर (Landuse and landcover)	
पानीको गुणस्तर	सतही, उपसतही र जमिन मुनिको पानीको गुणस्तर (Surface,	

अवयव (Components)	सूचक (Parameter)	आवश्यक विवरण
	subsurface and groundwater quality) तापमान, पी.एच. र अन्य प्यारामिटरहरू (Temperature, pH and other parameters)	
वायुको गुणस्तर र ध्वनिको स्तर	वायुको गुणस्तर ध्वनिको अवस्था	
जैविक वातावरण		
वनस्पति	<u>वनको किसिम</u> जलवायुको आधारमा वनस्पतिको आधारमा	
	वनको स्वामित्व; वन व्यवस्थापन र संरक्षणको अवस्था; र जिवकोपार्जन	
	<u>प्रजातीहरूको विवरण</u> -वनस्पतिका प्रमुख प्रजातिहरू -जडिवुटी तथा गैहकाष्ठ वन पैदावर -मिचहा प्रजाती (Invasive Species) -Ethnobotany का दृष्टिले महत्वपूर्ण प्रजातिहरू -जलीय वनस्पतिहरू -प्रजातिहरूको स्थिति (Species status)	
	Agro-biodiversity	
	संवेदनशील प्राकृतिक वासस्थान र जैविकविविधता हटस्पटहरू (Sensitive Natural Habitats and Biodiversity Hotspots)	

अवयव (Components)	सूचक (Parameter)	आवश्यक विवरण
	सामाजिक-आर्थिक आंकलन (Socio-Economic Assessment)	
जीवजन्तु	<u>जीवजन्तुहरूको विवरण</u> -वन्यजन्तु -चराहरू -सरीसृप -जलचरहरू -अन्य	
	प्रजातिहरूको स्थिति (Species status), प्रजातिहरूको विचरण, कोरिडोर र वासस्थानको अवस्था	
	जीवजन्तुहरूको संरक्षण र व्यावस्थापनको अवस्था	
सामाजिक-आर्थिक तथा सांस्कृतिक		
जनसांख्यिक विवरण	जनसंख्या	
	जन्म, मृत्यूको अवस्था	
	लैंगिक विवरण	
	उमेर समूह	
	जात	
	धर्म	
	पेशा	
	घरधुरी	
	बसाई सराई	
	जोखिम र सीमान्तकृत जनसंख्या (Vulnerable and marginalized population)	
शिक्षा	शैक्षिक संस्थाको संख्या र किसिम	
	साक्षरता दर	
	शैक्षिक स्थिति	

अवयव (Components)	सूचक (Parameter)	आवश्यक विवरण
स्वास्थ्य र सरसफाई	स्वास्थ्य स्थिति	
	रोगका प्रकार	
	स्वास्थ्य संस्थाहरुको अवस्था	
	खानेपानीको अवस्था	
	शौचालयको अवस्था	
	फोहरमैला व्यवस्थापनको अवस्था	
भौतिक/सामुदायिक पूर्वाधार	यातायात पूर्वाधार	
	ऊर्जा आपूर्ति	
	सञ्चार (टेलिफोन, हुलाक, टेलिभिजन, इन्टरनेट सेवा)	
	खानेपानी	
	बजार	
	सिंचाई प्रणाली	
	उद्योग/कलकारखाना	
आर्थिक	रोजगारी/पेशा/व्यवसाय	
	जग्गाको स्वामित्व	
	कृषि उत्पादन	
	पशुपालन	
	आय आर्जन र खर्च	
	अन्य उत्पादन	
जलउपयोग	कृषि, आमोदप्रमोद (Recreation) अन्य प्रयोजनको लागि जल उपयोग	
	उपल्लो र तल्लोतटीय जल उपयोगको अवस्था	
संस्कृति	ऐतिहासिक र साँस्कृतिक धरोहरहरु	
	साँस्कृतिक महत्वका खुलास्थलहरु	
	धार्मिक स्थलहरु	
	साँस्कृतिक मान्यता, चालचलन र परम्परा	

अवयव (Components)	सूचक (Parameter)	आवश्यक विवरण
भाषा	स्थानीय भाषाहरू र बोल्ने समुदाय	
	मातृ भाषा बोल्ने समुदाय	
चाडपर्व र अन्य प्रथाहरू	प्रमुख चाडपर्व र समारोहहरू	
	अन्तिम संस्कार गर्ने स्थल र प्रचलन	

परिच्छेद-७: क्षेत्र निर्धारणको लागि अध्ययनमा संलग्न विज्ञले पहिचान गरेको र सम्बन्धित

सरोकारवालाहरूले तथा ती सवालहरूको औचित्यताको आधारमा प्राथमिकता निर्धारण

अध्ययनमा संलग्न विज्ञहरूले पहिचान गरेका तथा सरोकारवालाहरूले उठाएका भौतिक, जैविक, सामाजिक, आर्थिक सांस्कृतिक वातावरणीय सवालहरूको छुट्टा छुट्टै सूची तयार गर्नु पर्नेछ र यसरी छुट्ट्याईएका सूचीबाट औचित्यता र सान्दर्भिकता खुलाई वातावरणीय सवालहरूको प्राथमिकता निर्धारण गरी अन्तिम सूची तयार गर्नु पर्नेछ । यसरी अन्तिम सूची तयार गर्दा सरोकारवालाहरूले उल्लेख गरेका सवालमध्ये कुनै सवाल समावेश नभएमा सो समावेश नहुनुका कारण उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।

परिच्छेद-८: सवालहरूको पहिचान

सवालहरूको पहिचान देहाय बमोजिम गर्नपर्नेछ

- सरोकारवालाहरूले पहिचान गरेका सवालहरू
- अध्ययन टोलीले पहिचान गरेका सवालहरू
- प्राथमिकीकरण गरिएका सवालहरू
- प्राथमिकीकरण गरिएका सवालहरू देहायको तालिका बमोजिम उल्लेख गर्नपर्नेछ ।

चरणहरू	सकारात्मक सवालहरू	नकारात्मक सवालहरू
निर्माण पूर्व चरण		
भौतिक तथा रासायनिक		
जैविक		
सामाजिक-आर्थिक		
सांस्कृतिक		
निर्माण चरण		
भौतिक तथा रासायनिक		

जैविक		
सामाजिक-आर्थिक		
सांस्कृतिक		
संचालनको चरण		
भौतिक तथा रासायनिक		
जैविक		
सामाजिक-आर्थिक		
सांस्कृतिक		

सन्दर्भ समाग्री: APA 6th Edition

अनुसूची-७

नियम ५ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित
संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययनको कार्यसूची

(आवरण पृष्ठको ढाँचा)

..... (प्रस्तावको नाम) को
संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदनको कार्यसूची

प्रतिवेदन पेश गरिने निकायको नाम र ठेगाना:

प्रस्तावक

..... (प्रस्तावकको नाम र ठेगाना) .....

.....महिना .....वर्ष

संक्षिप्त रूप (Acronyms/Abbreviations)

विषयसूची (Table of Content)

परिच्छेद-१ : प्रतिवेदन तयार गर्नेको नाम र ठेगाना

- १.१ प्रस्तावकको नाम, ठेगाना, इमेल र फोन नं.
- १.२ परामर्शदाताको नाम, ठेगाना, इमेल र फोन नं.

परिच्छेद-२ : परिचय

- २.१ भूमिका
- २.२ प्रस्तावको सामान्य जानकारी
- २.३ प्रस्तावको सान्दर्भिकता
- २.४ कानूनी औचित्यता
- २.५ अवस्थिति र पहुँच
- २.६ प्रकृति/किसिम
- २.७ प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको सामान्य आर्थिक सामाजिक विवरण
- २.८ संरचनाहरूको जानकारी र अवयवहरू: (Salient Features) (प्रष्ट रूपमा स्थलगत अवस्थाको नक्सासँग मेल खाने हिसाबले प्रस्तुत गर्नुपर्ने)
- २.९ प्रस्ताव/आयोजना सम्बन्धी क्रियाकलापहरू: (निर्माण पूर्व, निर्माणको चरणमा र सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारको चरणमा)
- २.१० निर्माण तथा संचालन योजना

- २.१०.१ जग्गाको क्षेत्रफल, जग्गाको प्रकार र स्वामित्व (तालिकाको रूपमा)
- २.१०.२ आवश्यक जनशक्ति, निर्माण सामग्री (परिमाण र स्रोत), निर्माण तालिका, प्रयोग हुने ऊर्जाको किसिम (स्रोत, खपत हुने परिमाण), प्रयोग हुने प्रविधि, Associated/Ancillary facilities, प्रस्ताव कार्यान्वयन तालिका
- २.१०.३ आयोजना कार्यान्वयन तालिका
- २.११ अन्य थप विवरण
- परिच्छेद-३: प्रतिवेदन तयार गर्दा अपनाउनु पर्ने विधि
- ३.१ सन्दर्भ सामग्रीहरूको पुनरावलोकन
- ३.२ स्थलगत अध्ययन (यस अन्तर्गत भौतिक तथा रसायनिक, जैविक, सामाजिक-आर्थिक, साँस्कृतिक वातावरणीय अध्ययनका लागि प्रयोग गरिने विधिहरू स्पष्ट रूपमा लेख्नु पर्नेछ।)
- परिच्छेद-४: प्रतिवेदन तयार गर्दा विचार गर्नुपर्ने नीति, ऐन, नियम तथा निर्देशिकाहरू
- परिच्छेद-५: प्रतिवेदन तयार गर्दा लाग्ने:
- (क) समय
- (ख) अनुमानित बजेट
- परिच्छेद-६: प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्ने खास प्रभाव:
- (क) भौतिक तथा रासायनिक
- (ख) जैविक
- (ग) आर्थिक-सामाजिक
- (घ) साँस्कृतिक
- परिच्छेद-७: प्रस्ताव कार्यान्वयनका विकल्पहरू
- (क) डिजाइन
- (ख) आयोजना स्थल
- (ग) प्रविधि र सञ्चालन विधि, समय तालिका, प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ
- (घ) अन्य कुराहरू
- परिच्छेद-८: प्रस्तावको कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्ने प्रभावको रोकथामका कुराहरू
- परिच्छेद-९ : प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा अनुगमन गर्नु पर्ने कुराहरू
- परिच्छेद-१० : अन्य आवश्यक कुराहरू ।

सन्दर्भ समाग्री: APA 6th Edition
अनुसूचीहरु

अनुसूची-८

नियम ५ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित
प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको कार्यसूची

(आवरण पृष्ठको ढाँचा)

..... (प्रस्तावको नाम) को
प्रारम्भिक वातावरणीय प्रतिवेदनको कार्यसूची

.....

प्रतिवेदन पेश गरिने निकायको नाम र ठेगाना:

प्रस्तावक

(प्रस्तावकको नाम ..... र ठेगाना .....

..... महिना..... वर्ष

संक्षिप्त रूप (Acronyms/Abbreviations)

विषयसूची (Table of Content)

परिच्छेद-१ : प्रतिवेदन तयार गर्नेको नाम र ठेगाना

१.१ प्रस्तावकको नाम, ठेगाना, इमेल र फोन नं.

१.२ परामर्शदाताको नाम, ठेगाना, इमेल र फोन नं.

परिच्छेद-२ : परिचय

२.१ भूमिका

२.२ प्रस्तावको सामान्य जानकारी

२.३ प्रस्तावको सान्दर्भिकता

२.४ कानूनी औचित्यता

२.५ अवस्थिति र पहुँच

२.६ प्रकृति/किसिम

२.७ प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको सामान्य आर्थिक सामाजिक विवरण

२.८ संरचनाहरूको जानकारी र अवयवहरू: (Salient Features) (प्रष्ट रूपमा स्थलगत अवस्थाको नक्सासँग मेल खाने हिसाबले प्रस्तुत गर्नुपर्ने)

२.९ प्रस्ताव/आयोजना सम्बन्धी क्रियाकलापहरू: (निर्माण पूर्व, निर्माणको चरणमा र सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारको चरणमा)

२.१० निर्माण तथा संचालन योजना

- २.१०.१ जग्गाको क्षेत्रफल, जग्गाको प्रकार र स्वामित्व (तालिकाको रूपमा)
- २.१०.२ आवश्यक जनशक्ति, निर्माण सामग्री (परिमाण र स्रोत), निर्माण तालिका, प्रयोग हुने ऊर्जाको किसिम (स्रोत, खपत हुने परिमाण), प्रयोग हुने प्रविधि, Associated/Ancillary facilities, प्रस्ताव कार्यान्वयन तालिका
- २.१०.३ आयोजना कार्यान्वयन तालिका
- २.११ अन्य थप विवरण
- परिच्छेद-३ :प्रतिवेदन तयार गर्दा अपनाउनु पर्ने विधि
- ३.१ सन्दर्भ सामग्रीहरूको पुनरावलोकन
- ३.२ स्थलगत अध्ययन (यस अन्तर्गत भौतिक तथा रासायनिक, जैविक, सामाजिक-आर्थिक, साँस्कृतिक वातावरणीय अध्ययनका लागि प्रयोग गरिने विधिहरू स्पष्ट रूपमा लेख्नु पर्नेछ।)
- परिच्छेद-४: प्रतिवेदन तयार गर्दा विचार गर्नुपर्ने नीति, ऐन, नियम तथा निर्देशिकाहरू
- परिच्छेद-५: प्रतिवेदन तयार गर्दा लाग्ने:
- (क) समय
- (ख) अनुमानित बजेट
- परिच्छेद-६: प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्ने खास प्रभाव:
- (क) भौतिक तथा रासायनिक
- (ख) जैविक
- (ग) आर्थिक-सामाजिक
- (घ) साँस्कृतिक
- परिच्छेद-७: प्रस्ताव कार्यान्वयनका विकल्पहरू
- (क) डिजाइन
- (ख) आयोजना स्थल
- (ग) प्रविधि र सञ्चालन विधि, समय तालिका, प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ
- (घ) अन्य कुराहरू
- परिच्छेद-८: प्रस्तावको कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्ने प्रभावको रोकथामका कुराहरू
- परिच्छेद-९ : प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा अनुगमन गर्नु पर्ने कुराहरू
- परिच्छेद-१० : अन्य आवश्यक कुराहरू ।

सन्दर्भ सामग्री: APA 6th Edition

अनुसूचीहर

अनुसूची-९

नियम ५ को उपनियम (२) सँग सम्बन्धित
वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको कार्यसूची

(आवरण पृष्ठको ढाँचा)

..... (प्रस्तावको नाम) को
वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको कार्यसूची

.....

प्रतिवेदन पेश गरिने निकायको नाम र ठेगाना:
प्रतिवेदन पेश गरिएको निकायको नाम र ठेगाना:

प्रस्तावक

..... (प्रस्तावकको नाम र ठेगाना) .....

..... महिना ..... वर्ष

संक्षिप्त रूप (Acronyms/Abbreviations)

विषयसूची (Table of Content)

परिच्छेद-१ : प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको नाम र ठेगाना

१.१ भूमिका

१.२ प्रस्तावकको नाम:

पत्राचार गर्ने पूर्ण ठेगाना:

टेलिफोन:

फ्याक्स:

इमेल:

१.३ परामर्शदाता संस्था वा व्यक्ति:

संस्था वा व्यक्तिको नाम:

पत्राचार गर्ने पूर्ण ठेगाना:

टेलिफोन:

फ्याक्स:

इमेल:

१.४ ToR को उद्देश्य:

१.५ EIA को उद्देश्य:

१.६ EIA को औचित्यता:

परिच्छेद-२ : प्रस्तावको बारेमा जानकारी

२.१ प्रस्तावको सामान्य परिचय:

२.२ प्रस्तावको सान्दर्भिकता: (यसमा प्रस्तावको उद्देश्य, आवश्यकता र औचित्यता खुलाउनु पर्नेछ।)

२.३ स्थान/अवस्थिति र पहुँच

२.४ प्रकृति/किसिम

२.५ संरचनाहरूको जानकारी र अवयवहरू (Components/Salient Features) प्रष्ट रूपमा स्थलगत अवस्थाको नक्साङ्कनसँग मेल खाने हिसाबले प्रस्तुत गर्नुपर्ने।)

२.६ प्रस्ताव/आयोजना सम्बन्धी क्रियाकलापहरू: (निर्माण पूर्व, निर्माणको चरणमा र सञ्चालन तथा मर्मत सम्भारको चरणमा)

२.७ निर्माण योजना

२.७.१ आवश्यक जग्गाको क्षेत्रफल:

२.७.२ जग्गाको प्रका: निजी/सरकारी/वन क्षेत्र आदि

२.८ प्रस्ताव/आयोजनाको लागि आवश्यकता:

२.८.१ आवश्यक जनशक्ति

२.८.२ निर्माण सामग्री, परिमाण र स्रोत

२.८.३ निर्माण तालिका,

२.८.४ प्रयोग हुने ऊर्जा किसिम, स्रोत, खपत हुने परिमाण,

२.८.५ प्रयोग हुने प्रविधि Associated/ancillary facility, प्रस्ताव कार्यान्वयन तालिका,

२.८.६ अन्य थप विवरण

परिच्छेद-३ : आवश्यक तथ्याङ्क र संकलन गर्न अपनाइने विधि

३.१ प्रतिवेदन तयार गर्दा आवश्यक पर्ने तथ्याङ्क:

३.१.१ भौतिक तथा रासायनिक वातावरण:

३.१.२ जैविक वातावरण

३.१.३ सामाजिक-आर्थिक

३.१.४ साँस्कृतिक वातावरण

विभिन्न क्षेत्रहरू र आवश्यक आधारभूत तथ्याङ्क वा विवरणका किसिम

अवयव (Components)	सूचक (Parameter)	आवश्यक विवरण
भौतिक तथा रासायनिक वातावरण		
जलवायु/मौसम	वर्षा	
	तापक्रम	

अवयव (Components)	सूचक (Parameter)	आवश्यक विवरण
	सापेक्षिक आद्रता	
	वायुको गति र दिशा	
	वायूमण्डलीय चाप	
जल तथा जलाधार क्षेत्र	नदी	
	ताल	
	अन्य जलस्रोत	
	जलाधार क्षेत्र	
	पानीको बहाव तथा डीस्चार्ज	
	बाढी	
	हिमताल विष्फोटको अवस्था	
	भूमिगत पानीको बहावको अवस्था	
भू-गर्भ	चट्टान र माटोको किसिम	
	भूगर्भिय बनावट/संरचना	
	भूगर्भिय जोखिम (earthquake, avalanche, debris flow and faultlines)	
	पहिरो, भू-क्षय	
भूमी (Land)	भौगोलिक बनावट र भूमि स्थिरता (Topography and land stability)	
	भू-उपयोग र ल्यान्डकभर (Landuse and landcover)	
पानीको गुणस्तर	सतही, उपसतही र जमिन मुनिको पानीको गुणस्तर (Surface, subsurface and groundwater quality) तापमान, पी.एच. र अन्य प्यारामिटरहरू (Temperature, pH and other parameters)	
	वायुको गुणस्तर	

अवयव (Components)	सूचक (Parameter)	आवश्यक विवरण
वायुको गुणस्तर र ध्वनिको स्तर	ध्वनिको अवस्था	
जैविक वातावरण		
वनस्पति	<u>वनको किसिम</u> जलवायुको आधारमा वनस्पतिको आधारमा	
	वनको स्वामित्व; वन व्यवस्थापन र संरक्षणको अवस्था; र जिवकोपार्जन	
	<u>प्रजातीहरूको विवरण</u> -वनस्पतिका प्रमुख प्रजातिहरू -जडिवुटी तथा गैहकाष्ठ वन पैदावर -मिचहा प्रजाती (Invasive Species) -Ethnobotany का दृष्टिले महत्वपूर्ण प्रजातिहरू -जलीय वनस्पतिहरू -प्रजातिहरूको स्थिति (Species status)	
	Agro-biodiversity	
	संवेदनशील प्राकृतिक वासस्थान र जैविकविविधता हटस्पटहरू (Sensitive Natural Habitats and Biodiversity Hotspots)	
	सामाजिक-आर्थिक आंकलन (Socio-Economic Assessment)	
जीवजन्तु	<u>जीवजन्तुहरूको विवरण</u> -वन्यजन्तु -चराहरू	

अवयव (Components)	सूचक (Parameter)	आवश्यक विवरण
	-सरीसृप -जलचरहरु -अन्य	
	प्रजातिहरुको स्थिति (Species status), प्रजातिहरुको विचरण, कोरिडोर र वासस्थानको अवस्था	
	जीवजन्तुहरुको संरक्षण र व्यावस्थापनको अवस्था	
सामाजिक-आर्थिक तथा सांस्कृतिक		
जनसांख्यिक विवरण	जनसंख्या	
	जन्म, मृत्यूको अवस्था	
	लैंगिक विवरण	
	उमेर समूह	
	जात	
	धर्म	
	पेशा	
	घरधुरी	
	बसाई सराई	
	जोखिम र सीमान्तकृत जनसंख्या (Vulnerable and marginalized population)	
शिक्षा	शैक्षिक संस्थाको संख्या र किसिम	
	साक्षरता दर	
	शैक्षिक स्थिति	
स्वास्थ्य र सरसफाई	स्वास्थ्य स्थिति	
	रोगका प्रकार	
	स्वास्थ्य संस्थाहरुको अवस्था	
	खानेपानीको अवस्था	
	शौचालयको अवस्था	

अवयव (Components)	सूचक (Parameter)	आवश्यक विवरण
	फोहरमैला व्यवस्थापनको अवस्था	
भौतिक/सामुदायिक पूर्वाधार	यातायात पूर्वाधार	
	ऊर्जा आपूर्ति	
	सञ्चार (टेलिफोन, हुलाक, टेलिभिजन, इन्टरनेट सेवा)	
	खानेपानी	
	बजार	
	सिंचाई प्रणाली	
	उद्योग/कलकारखाना	
आर्थिक	रोजगारी/पेशा/व्यवसाय	
	जग्गाको स्वामित्व	
	कृषि उत्पादन	
	पशुपालन	
	आय आर्जन र खर्च	
	अन्य उत्पादन	
जलउपयोग	कृषि, आमोदप्रमोद (Recreation) अन्य प्रयोजनको लागि जल उपयोग	
	उपल्लो र तल्लोतटीय जल उपयोगको अवस्था	
संस्कृति	ऐतिहासिक र साँस्कृतिक धरोहरहरू	
	साँस्कृतिक महत्वका खुलास्थलहरू	
	धार्मिक स्थलहरू	
	साँस्कृतिक मान्यता, चालचलन र परम्परा	
भाषा	स्थानीय भाषाहरू र बोल्ने समुदाय	
	मातृ भाषा बोल्ने समुदाय	
चाडपर्व र अन्य प्रथाहरू	प्रमुख चाडपर्व र समारोहहरू	
	अन्तिम संस्कार गर्ने स्थल र प्रचलन	

- ३.२ तथ्याङ्क संकलन गर्न अपनाइने विधि:
- ३.२.१ सन्दर्भ सामग्रीहरूको पुनरावलोकन:
- ३.२.१.१ भू वनोट, भौगोलिक स्थिति, भू उपयोग, भू क्षमता र अध्ययनसँग सम्बन्धित नक्शाहरू,
- ३.२.१.२ सम्भव भएसम्म प्रस्ताव कार्यान्वयन स्थल तथा त्यस वरिपरिका क्षेत्रहरूको हवाई फोटोहरू,
- ३.२.१.३ प्रस्ताव कार्यान्वयन स्थलका वनस्पति तथा जीवजन्तुको तथ्याङ्क,
- ३.२.१.४ भौगर्भिक तथा जोखिम मूल्याङ्कन तथ्याङ्क (प्राप्त गर्न सकिने भएमा),
- ३.२.१.५ उपलब्ध हुन सक्ने भएमा आयोजना सञ्चालन गर्नु अघि र पछिका हावा र पानीको गुणस्तर तथा ध्वनीको स्तर सम्बन्धी जानकारी,
- ३.२.१.६ वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कनसँग सान्दर्भिक म्याट्रिक्स वा क्रमबद्ध रेखा चित्र,
- ३.२.१.७ अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्दा प्रयोग गरिएका लिखित सामग्रीहरूको सन्दर्भ सूची ।
- ३.२.२ स्थलगत अध्ययन: (यस अन्तर्गत भौतिक वातावरण, जैविक वातावरण र सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक, वातावरणीय अध्ययनका लागि प्रयोग गरिने विधिहरू स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।)
- ३.२.२.१ भौतिक वातावरणमा अपनाउनु पर्ने विधि:
- ३.२.२.१.१ Walkthrough/Direct Observation
- ३.२.२.१.२ हावा, पानी र माटोको नमूना संकलन
- ३.२.२.१.३ ध्वनीको तह मापन
- ३.२.२.२ जैविक वातावरणमा अपनाउनुपर्ने विधि:
- ३.२.२.२.१ Walkthrough/Direct Observation, Indirect Sign Survey, Camera Trap
- ३.२.२.२.२ Sampling
- ३.२.२.२.३ Transect Walk, Point Count
- ३.२.२.२.४ Key Informant Interview
- ३.२.२.३ सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक वातावरणमा अपनाउनु पर्ने विधि:
- ३.२.२.३.१ Walkthrough/Direct Observation
- ३.२.२.३.२ सरोकारवालासँग छलफल
- ३.२.२.३.३ Focus Group Discussion
- ३.२.२.३.४ Key Informant Interview
- ३.२.२.३.५ Group Discussion

परिच्छेद-४ : प्रतिवेदन तयार गर्दा अध्ययन गरिने नीति, ऐन, नियम तथा निर्देशिका

४.१ प्रतिवेदन तयार गर्दा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने नीति, ऐन, नियम र निर्देशिकाहरू:

४.१.१ नेपालको संविधान

४.१.२ प्रस्तावसँग सम्बन्धित नीति, रणनीतिहरू

४.१.३ प्रस्तावसँग सम्बन्धित आवधिक योजनाहरू

४.१.४ प्रस्तावसँग सम्बन्धित ऐनहरू

४.१.५ प्रस्तावसँग सम्बन्धित नियमावलीहरू

४.१.६ प्रस्तावसँग सम्बन्धित निर्देशिकाहरू

४.१.७ प्रस्तावसँग सम्बन्धित वातावरणीय तथा अन्य मापदण्डहरू

४.१.८ प्रस्तावसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी, सम्झौताहरू

परिच्छेद- ५ : प्रतिवेदन तयार गर्दा लाग्ने समय, बजेट तथा जनशक्ति

५.१ समय

५.२ अनुमानित बजेट

५.३ विज्ञ जनशक्ति: अध्ययन दलका सम्पूर्ण सदस्यहरूको नाम, ठेगाना, सम्पर्क नं. तथा दस्तखत ।

परिच्छेद-६ : क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदनमा पहिचान गरी प्राथमिकीकरण गरिएका सवालहरू

६.१ सरोकारवालाहरूले उठाएका सवालहरू

६.२ अध्ययन दलले देखेका सवालहरू

६.३ वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयार पार्न प्राथमिकीकरण गरिएका सवालहरू

६.४ सरोकारवालाहरूले उठाएका तर प्राथमिकीकरणमा नपरेका सवालहरू हटाउनुको औचित्य

परिच्छेद-७ : प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्ने प्रभावहरूको मूल्याङ्कन विधि

७.१ प्रभाव पहिचान, आँकलन, तह निर्धारण र उल्लेखनीयताको मूल्याङ्कनका विधि तथा औजारहरू: (परिच्छेद ६ मा उल्लेखित सवालहरूको आधारमा प्रभाव पहिचान, आँकलन, तह निर्धारण र उल्लेखनीयताको मूल्याङ्कन गर्ने विधि तथा औजारहरूको व्याख्या गर्नु पर्नेछ ।)

७.२ प्रभाव पहिचान, आँकलन, तह निर्धारण र उल्लेखनीयताको मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा देहायको तालिका बमोजिम गर्नु पर्नेछ:

सकारात्मक प्रभावहरू	
निर्माण पूर्वको चरण	
भौतिक तथा रासायनिक	

जैविक	
सामाजिक-आर्थिक	
साँस्कृतिक	
निर्माण चरण	
भौतिक तथा रासायनिक	
जैविक	
सामाजिक-आर्थिक	
साँस्कृतिक	
संचालन चरण	
भौतिक तथा रासायनिक	
जैविक	
सामाजिक-आर्थिक	
साँस्कृतिक	
नकारात्मक प्रभावहरु	
निर्माण पूर्वको चरण	
भौतिक तथा रासायनिक	
जैविक	
सामाजिक-आर्थिक	
साँस्कृतिक	
निर्माण चरण	
भौतिक तथा रासायनिक	
जैविक	
सामाजिक-आर्थिक	
साँस्कृतिक	
संचालन चरण	
भौतिक तथा रासायनिक	
जैविक	
सामाजिक-आर्थिक	
साँस्कृतिक	

परिच्छेद-८ : प्रस्ताव कार्यान्वयनका विकल्पहरु

- ८.१ आयोजना नवन्दाको स्थिति
- ८.२ आयोजनाको प्रकार
- ८.३ वनक्षेत्रको प्रयोग
- ८.४ आयोजनाको डिजाइन स्थल, प्रविधि र संचालन विधि
- ८.५ समय तालिका
- ८.६ प्रयोग गरिने कच्चा पदार्थ

परिच्छेद-९ : प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्ने सकारात्मक प्रभाव बढाउने, नकारात्मक प्रभाव हटाउने उपायहरू

- ९.१ निरोधात्मक (Preventive)
- ९.२ सुधारात्मक (Corrective)
- ९.३ क्षतिपूर्ति (Compensatory)

परिच्छेद-१० : वातावरणीय व्यवस्थापन योजना

सकारात्मक प्रभाव बढोत्तरी तालिका

क्र. सं.	सकारात्मक प्रभावहरू	सकारात्मक प्रभाव बढोत्तरीका उपायहरू	कार्यान्वयन स्थल	कार्यान्वयन समय	सम्भावित खर्च	कार्यान्वयन गर्ने संस्था	कैफियत

नकारात्मक प्रभाव न्यूनीकरण तालिका

क्र. सं.	नकारात्मक प्रभावहरू	नकारात्मक प्रभाव न्यूनीकरणका उपायहरू	कार्यान्वयन स्थल	कार्यान्वयन समय	सम्भावित खर्च	कार्यान्वयन गर्ने संस्था	कैफियत

परिच्छेद-११ : वातावरणीय अनुगमनको योजना

क्र.सं.	अनुगमनका मापकहरू	अनुगमनका सूचकाङ्कहरू	उपाय	स्थान / समय	कार्यतालिका	अनुमानित खर्च	अनुगमन गर्ने संस्था
आधाररेखा अनुगमन (Baseline Monitoring)							
अनुपालक अनुगमन (Compliance Monitoring)							
प्रभाव अनुगमन (Impact Monitoring)							

परिच्छेद-१२ : वातावरणीय परीक्षण

(यस अन्तर्गत वातावरणीय परीक्षण कहिले र कुन निकायले गर्ने भन्ने व्यहोरा उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।)

परिच्छेद-१३: अनुसूचीहरू

कार्यसूचीको अनुसूचीमा विषयवस्तुहरू देहाय बमोजिम हुनु पर्नेछ:

- नक्साहरू
- चित्रहरू
- प्रयोग गरिने चेकलिष्टहरू
- प्रश्नावलीहरू
- सूचना
- सूचना टाँस गरेको प्रमाण, मुचुल्काहरू

परिच्छेद-१४ : वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको रूपरेखा/विषयसूची अनुसूची १३ को ढाँचा अनुसारको विषय सूचीहरू समावेश गर्नु पर्नेछ ।

अनुसूची-१०

नियम ६ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित

वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन तयार पार्ने विज्ञहरू

१. व्यवस्थापन, वन विज्ञान, जीव विज्ञान, वनस्पति विज्ञान, रसायन विज्ञान, दिगो विकास व्यवस्थापन वा प्रस्तावसंग सम्बन्धित प्रमुख विषयमा न्यूनतम स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गरी कम्तिमा ३ वटा वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन तयारीमा संलग्न भएको वा यी विषयमा स्नातकोत्तर उपाधि प्राप्त गर्दा वातावरणीय अध्ययनमा शोधपत्र तयार गरेको वा ऐच्छिक विषयमा वातावरणीय प्रभाव अध्ययन विषय उत्तीर्ण भएको व्यक्ति अध्ययन दलको सदस्य ।
२. सिभिल, आर्किटेक्ट, मेकानिकल, केमिकल इञ्जिनियरिङ्ग, हाइड्रोलोजी, भू-गर्भ शास्त्र, भू-विज्ञान, भौतिक शास्त्र, रसायन शास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गरेको व्यक्ति-अध्ययन दलको सदस्य ।
३. प्राणी शास्त्र, वनस्पति शास्त्रमा स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गरेको व्यक्ति-अध्ययन दलको सदस्य ।
४. समाज शास्त्र/मानव शास्त्र/अर्थशास्त्रमा स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गरेको व्यक्ति -अध्ययन दलको सदस्य
५. वन जैविक विविधता क्षेत्र प्रभावित हुने गरी कार्यान्वयन गर्ने प्रस्तावको हकमा वन विज्ञान वा प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गरेको व्यक्ति अनिवार्य रूपमा अध्ययन दलको सदस्य रहनुपर्ने । ।
६. वातावरण कानूनमा स्नातकोत्तर उपाधि हासिल गरेको व्यक्ति-अध्ययन दलको सदस्य
७. प्रयोगशालामा वैज्ञानिक परीक्षण गरी तथ्यांक विश्लेषण गरी प्रतिवेदन तयारी गर्नु पर्ने प्रस्तावको हकमा यस्तो परीक्षण गर्ने स्नातक उपाधि प्राप्त गरी कम्तिमा ३ (तीनवर्ष) को कार्य अनुभव भएको व्यक्ति-अध्ययन दलको सदस्य
८. खण्ड (१) देखि खण्ड (७) सम्मको उल्लेखित शैक्षिक उपाधि नभएको तर स्नातक उपाधि हासिल गरी वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन तयारी कार्यमा कम्तिमा ५ (पाँच) वर्षको कार्य अनुभव भएको व्यक्ति-अध्ययन दलको सदस्य
९. भाषा विज्ञ-अध्ययन दलको परामर्श दाताको रूपमा रहनु पर्ने ।

स्पष्टिकरण:- (१) माथि उल्लेखित विज्ञहरू मध्येबाट संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदनको हकमा सम्बन्धित विषयविज्ञ समेत रहेको कम्तिमा २ सदस्यीय र प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको हकमा भौतिक वातावरणविद, जैविक वातावरणविद तथा सामाजिक/आर्थिक वातावरणविद रहेको कम्तिमा ३ सदस्यीय परामर्शदाताहरू प्रतिवेदन तयार गर्न संलग्न हुनु पर्नेछ । त्यस्तै प्रस्तावको विशिष्टताको आधारमा सोही विषयमा कम्तिमा स्नातकोत्तर प्राप्त गरी

कम्तीमा ३ (तीन) वर्षको कार्य अनुभव भएको विज्ञलाई समेत अध्ययन दलमा समावेश गर्न सकिनेछ ।

(२) वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन पेश गर्दा सो अध्ययनमा संलग्न विषयगत विज्ञहरुको योग्यता र अनुभव खुल्ने प्रमाणित कागजात समेत समावेश गर्नु पर्नेछ ।

अनुसूची-११

नियम ७ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित

संक्षिप्त वातावरणीय परीक्षणसम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्दा खुलाउनु पर्ने कुराहरू

१. प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको नाम र ठेगाना:
२. प्रस्तावको सारांश:
३. प्रतिवेदनमा रहनु पर्ने विषयहरू:

(क) प्रस्तावको उद्देश्य,

(ख) प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको विस्तृत विवरण:

(ग) प्रस्ताव तयारीमा तथ्यांक संकलन र विश्लेषणको विधि

(घ) प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्ने अनुकूल प्रभाव,

(ङ) प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्ने प्रतिकूल प्रभाव,

(च) अन्य आवश्यक कुराहरू ।

(ज) वातावरणीय व्यवस्थापन योजनाको खाका: यस्तो योजना खाका देहाय बमोजिम रहनेछ:

विषयगत क्षेत्र	सकारात्मक प्रभावको बढोत्तरीका कृयाकलापहरू	के गर्ने	के गर्ने	कसरी गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	अनुमानित जनशक्ति, बजेट, समय	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन
भौतिक क्षेत्र								
जैविक क्षेत्र								
सामाजिक क्षेत्र								
साँस्कृतिक क्षेत्र								
अन्य								

विषयगत क्षेत्र	नकारात्मक प्रभावको न्यूनीकरणका कृयाकलापहरु	के गर्ने	के गर्ने	कसरी गर्ने	कहिले गर्ने	कस्ले गर्ने	अनुमानित जनशक्ति, बजेट, समय	अनुमगन तथा मूल्याङ्कन
भौतिक क्षेत्र								
जैविक क्षेत्र								
सामाजिक क्षेत्र								
साँस्कृतिक क्षेत्र								
अन्य								

यस्तो वातावरणीय व्यवस्थापन योजनाको प्रस्ताव आयोजनाको निर्माण तथा सञ्चालन चरणका लागि अलग अलग रूपमा उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।

(झ) सन्दर्भ सामाग्रीहरु

द्रष्टव्यः- प्रतिवेदन तयार गर्दा आवश्यकतानुसार तथ्यांक, नक्सा, चित्र, तालीका, चार्ट, ग्राफ आदि संलग्न गर्नु पर्ने छ ।

अनुसूची-१२

नियम ७ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित

प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणसम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्दा खुलाउनु पर्ने कुराहरू

१. प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको नाम र ठेगाना:
२. प्रस्तावको सारांश: (प्रस्तावको कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावका सम्बन्धमा देहायका कुराहरू संक्षेपमा उल्लेख गर्ने)
  - (क) प्रस्तावको उद्देश्य,
  - (ख) भू-उपयोगमा पर्ने असर,
  - (ग) वातावरणमा पर्ने प्रतिकूल प्रभाव, मानव जीवनमा पर्ने असर, जनसंख्याको चाप,
  - (घ) स्थानीय चीज वस्तुमा हुने क्षति,
  - (ङ) अन्य आवश्यक कुराहरू ।
३. प्रस्तावको सम्बन्धमा देहायका कुरा स्पष्ट खुलाउनु पर्ने:
  - (क) प्रस्तावको किसिम
    - (१) प्रशोधन गर्ने
    - (२) उत्पादन गर्ने
    - (३) जडान गर्ने
    - (४) सर्भिस डेलिभरी
    - (५) अन्य
  - (ख) डेलिभरी गर्ने भए के कस्तो वस्तु डेलिभरी गर्ने
  - (ग) प्रस्तावको:
    - (१) जडान क्षमता
    - (२) प्रतिदिन वा वर्ष कति घण्टा सञ्चालन हुने
  - (घ) प्रयोग गरिने सामग्री (परिमाण र वर्ष उल्लेख गर्ने)
  - (ङ) प्रस्ताव कार्यान्वयन हुँदा निष्कासन हुने (कति समय सञ्चालन हुँदा कति परिमाणमा निष्कासन हुने हो) खुलाउनु पर्ने ।
    - (१) ठोस
    - (२) तरल
    - (३) हावा
    - (४) ग्यास
    - (५) ध्वनि
    - (६) धूलो

- (७) अन्य
  - (च) प्रयोग हुने ऊर्जाको
    - (१) किसिम
    - (२) स्रोत
    - (३) खपत हुने परिमाण (प्रतिघण्टा, दिन र वर्षमा)
  - (छ) जनशक्तिको आवश्यकता कति पर्ने
  - (ज) प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने
    - (१) कुल पूँजी
    - (२) चालु पूँजी
    - (३) जमिनको क्षेत्रफल
    - (४) भवन र तिनका किसिम
    - (५) मेसिनरी औजार
    - (६) अन्य
  - (झ) प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको विस्तृत विवरण:
    - (१) नक्सा
    - (२) सो क्षेत्र र वरिपरिको जनसंख्या र बसोबासको स्थिति
    - (३) प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको आसपासमा कुनै संवेदनशील चिज वा वस्तु रहेको भए त्यस्ता चिजवस्तुको विवरण
    - (४) हालको स्थिति
    - (५) पानीको स्रोत
    - (६) फोहरमैला फ्याँक्ने वा प्रशोधन गर्ने व्यवस्था
    - (७) प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने ठाउँमा आवात जावत गर्ने बाटो
  - (ञ) उत्पादन प्रक्रिया
  - (ट) प्रविधिको विवरण
  - (ठ) अन्य आवश्यक कुराहरू
४. प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्ने प्रभावहरू:
- (क) सामाजिक, आर्थिक र साँस्कृतिक क्षेत्रमा पर्ने प्रभाव
    - (१) मानव स्वास्थ्यमा पर्ने प्रभाव
    - (२) खेती योग्य जमिनको क्षय
    - (३) वन जंगलको क्षय
    - (४) सामाजिक, साँस्कृतिक र धार्मिक मूल्य मान्यतामा हुने परिवर्तन
    - (५) अन्य

- (ख) जैविक प्रभावहरू
- (१) जनसंख्या
  - (२) वनस्पति तथा जीवजन्तु
  - (३) प्राकृतिक वासस्थान र समुदाय
- (ग) भौतिक प्रभावहरू
- (१) जमिन
  - (२) वायुमण्डल
  - (३) पानी
  - (४) ध्वनि
  - (५) मानव निर्मित वस्तुहरू
  - (६) अन्य

५. प्रभाव कार्यान्वयनका विकल्पहरू:

- (१) डिजाइन
- (२) आयोजना स्थल
- (३) प्रक्रिया, समय-तालिका
- (४) प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ
- (५) अन्य कुराहरू

६. वातावरणीय व्यवस्थापन योजनाको खाका: यस्तो योजना खाका देहाय वमोजिम रहनेछ:

विषयगत क्षेत्र	सकारात्मक प्रभावको बढोत्तरीका कृयाकलापहरू	के के गर्ने	कसरी गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	अनुमानित जनशक्ति, बजेट, समय	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन
भौतिक क्षेत्र							
जैविक क्षेत्र							
सामाजिक क्षेत्र							
साँस्कृतिक क्षेत्र							
अन्य							

विषयगत क्षेत्र	नकारात्मक प्रभावको न्यूनीकरणका कृयाकलापहरू	के के गर्ने	के के गर्ने	कसरी गर्ने	कहिले गर्ने	कस्ले गर्ने	अनुमानित जनशक्ति, बजेट, समय	अनुमगन तथा मूल्याङ्कन
भौतिक क्षेत्र								
जैविक क्षेत्र								
सामाजिक क्षेत्र								
साँस्कृतिक क्षेत्र								
अन्य								

यस्तो वातावरणीय व्यवस्थापन योजनाको प्रस्ताव आयोजनाको निर्माण तथा सञ्चालन चरणका लागि अलग अलग रूपमा उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।

७. अन्य आवश्यक कुराहरू

द्रष्टव्यः- प्रतिवेदन तयार गर्दा आवश्यकतानुसार तथ्यांक, नक्सा, चित्र, तालिका, चार्ट, ग्राफ आदि संलग्न गर्नु पर्ने छ ।

अनुसूची-१३

नियम ७ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित

वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयार गर्दा खुलाउनु पर्ने कुराहरू

वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनको ढाँचा

प्रस्तावको शीर्षक, प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको नाम र ठेगाना (प्रतिवेदनको शुरुमा नै उक्त प्रतिवेदन पेश गरिने निकायको नाम र ठेगाना (टेलिफोन, फ्याक्स र इमेल आदि सहित) उल्लेख गरी प्रतिवेदनको शुरु पृष्ठमा निम्न ढाँचामा प्रस्तुत गर्न सकिने छ)

..... (प्रस्तावको नाम) ..... को

वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन

प्रतिवेदन पेश गरिने निकायको नाम र ठेगाना:

मार्फत:

यहाँ सम्बन्धित निकायको नाम र ठेगाना

प्रतिवेदन पेश गर्ने निकायको नाम र ठेगाना:

..... (महिना, वर्ष).....

प्रतिवेदनको कार्यकारी सारांश: वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनका हरेक अध्यायका मुख्य मुख्य कुराहरू समावेश गरी मुख्य पाठको यथेष्ट जानकारी दिने गरी सरल भाषामा प्रतिवेदनको पूर्ण पाठको सारांश नेपाली र अंग्रेजी भाषामा एकरूपता हुने गरी लेख्नु पर्नेछ । (५ पृष्ठसम्म)

प्रतिवेदनमा प्रयोग गरिएका छोटकरी शब्दहरू (Acronyms and Abbreviations): प्रतिवेदनमा प्रयोग भएका छोटो रूपका शब्दहरू र तिनको पूर्णरूप यहाँ लेख्नु पर्नेछ । (पृष्ठ आवश्यकता अनुसार)

विषय सूची: प्रतिवेदन मा उल्लेख गरिए अनुसारका अध्यायहरू र ती अध्याय अन्तर्गतका शीर्षक तथा उपशीर्षकहरू पृष्ठ संख्यासहित लेख्नु पर्नेछ । यसो गर्दा प्रतिवेदन पढ्ने जो कोहीले पनि प्रतिवेदनको पूर्ण पाठले समावेश गरेका कुराहरू एक साथ सजिलै हेर्न सक्नेछ । (पृष्ठ आवश्यकता अनुसार)

अध्याय १ (बढीमा २ पृष्ठ)

१. प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यक्तिको वा संस्थाको नाम र ठेगाना:

- (क) प्रस्तावकको पूरा नाम, ठेगाना, ईमेल र फोन नं सहित
- (ख) परामर्शदाताको पूरा नाम, ठेगाना, ई मेल र फोन नं सहित (परामर्शदाता नियुक्त गरिएको अवस्थामा मात्र लाग हुने)
- (ग) वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको औचित्य
- (घ) वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको उद्देश्य (आधा पृष्ठ)
- (ङ) अध्ययनको सीमा तथा सम्बन्धित अन्य कुराहरु: वातावरणीय मूल्याङ्कन आयोजनाको तहमा गरिने स्थान विशेषको अध्ययन भएको र कुनै पनि आयोजनाको क्षेत्र सीमित हुने भएकाले यस प्रकारको अध्ययनको सीमितता हुन्छ ।

अध्याय २ (बढीमा ७ पृष्ठ) ।

२. प्रस्तावको परिचय: प्रतिवेदनको पहिलो अध्यायको रूपमा प्रस्तावसंग सम्बन्धित र स्थलगत रूपमा जानकारी दिने विविध प्रकारका सूचना समावेश गरी देहायका शीर्षक र उपशीर्षक अन्तर्गत रही यो अध्याय तयार गर्न सकिने छ ।

- क) **भूमिका:** भूमिका विषय प्रवेश भएकाले प्रस्तावको बारेमा स्पष्ट जानकारी हुने गरी यस प्रकारको प्रस्तावको पृष्ठभूमि लगायत प्रस्ताव कार्यान्वयनको उद्देश्य, आवश्यकता तथा औचित्यता आदि कुराहरुलाई यस उप-शीर्षक अन्तर्गत उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।
- ख) **प्रस्तावको विवरण:** आयोजना (प्रस्ताव) को अवस्थिति, पहुच, प्रस्तावका संरचनागत अवयवहरु, निर्माण तथा संचालन चरणका कृयाकलापहरु, आयोजनाका लागि आवश्यक निर्माण सामग्री, ऊर्जा इन्धन आपूर्ति, कच्चा पदार्थ, जनशक्ति, जग्गा, निर्माण तालिका र आयोजनाका सहायक संचनाहरु जस्तै निर्माण सिविर आदि ।
- ग) **प्रस्तावको उद्देश्य**

अध्याय ३ (बढीमा १० पृष्ठ)

३. प्रतिवेदन तयार गर्दा अपनाइएको विधि: प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको स्थलगत अध्ययन गर्दा वा अन्य सन्दर्भ सामग्री संकलन/अध्ययन गर्दा कुन-कुन तरिका अपनाई वातावरणका विविध पक्ष भौतिक), रासायनिक, भौगोलिक, जैविक, सामाजिक-आर्थिक एवं सांस्कृतिकमा (तथ्यांक संकलन गरिएको हो, सबै विधिहरु निम्नानुसार वर्गीकरण गरी प्रस्तुत प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

- क) सम्बन्धित प्रकाशित वा अप्रकाशित सामग्री/प्रतिवेदनको पुनरावलोकन:
(क.१) प्रस्तावको प्रभाव क्षेत्र निर्धारण (प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष)
- ख) प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको नक्साको अध्ययन तथा विश्लेषण:
- ग) चेकलिष्ट/म्याट्रिक्स तथा प्रश्नावलीको निर्माण गरी आवश्यक तथ्यांक संकलन:
- घ) स्थलगत अध्ययन: आयोजना क्षेत्रको अवलोकन तथा फोटो खिच्ने, नमूना संकलन गर्ने, चेकलिष्ट तथा प्रश्नावली भर्ने आदि ।
- ङ) संकलित नमूना (माटो, पानी आदि) को प्रयोगशालामा विश्लेषण
- च) प्राप्त तथ्यांकहरूको विश्लेषण:
- छ) प्रभावको पहिचान, आंकलन तथा उल्लेखनीय प्रभावको मूल्याङ्कन गर्दा अपनाइएको विधि
- ज) मस्यौदा प्रतिवेदनको तयारी
- झ) सार्वजनिक परामर्ष, छलफल, अन्तरकृया र सुनुवाई आदि
- ञ) सार्वजनिक सूचना तथा सूचना संप्रेषण र सुझाव संकलन:
- ट) सुझाव समावेश गरी अन्तिम प्रतिवेदनको तयारी:

अध्याय ४ (बढीमा १५ पृष्ठ)

४. प्रस्तावसँग सम्बन्धित नीति, कानून तथा मापदण्ड: कुनै पनि क्षेत्रको प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा आकर्षित हुने वा हुन सक्ने नीति (आयोजनालाई आवरोध हुने), कार्यनीति, कानून, मापदण्ड तथा पुनरावलोकन र कार्यान्वयन हुने प्रस्तावको सन्दर्भमा उपर्युक्त संरचनाहरूको सान्दर्भिकता उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुनेछ । प्रस्तावको क्षेत्र निर्धारण र कार्यसूची स्वीकृत हुँदा उक्त कार्यसूचीमा कानूनी संरचनाहरू उल्लेख हुने हुनाले तिनलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरी विश्लेषण गर्न सकिनेछ ।

- (क) संविधान:
- (ख) आवधिक योजना, नीति तथा रणनीति/कार्यनीतिहरू: नेपाल सरकारले तय गरेका सम्बन्धित क्षेत्रका नीति तथा रणनीतिहरू र कार्यान्वयन हुने प्रस्तावसँग यस्ता नीति तथा रणनीतिको सम्बन्ध (सकारात्मक वा नकारात्मक) स्पष्ट खुलाउनु उपयुक्त हुनेछ ।
- ग) ऐन तथा नियमाली: कुनै पनि क्षेत्रको प्रस्तावसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने वातावरणसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय कानूनहरू र नेपाल पक्षराष्ट्र भएका अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरू यदि

आकर्षित हुने भए त्यस्ता कानूनहरू कुन हदसम्म आकर्षित हुनेछन् भनी प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नु पर्दछ । साथै, प्रस्तावको कार्यान्वयनमा यस्ता कानूनहरू बाधक हुने वा नहुने तथा प्रस्ताव कार्यान्वयन हुन सक्ने वा नसक्ने बारेमा स्पष्ट खुलाउनु पर्नेछ ।

घ) मापदण्ड, निर्देशिका तथा दिग्दर्शन: कुनै पनि क्षेत्रको प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको भौतिक-रासायनिक वातावरण (जस्तै:- पानी, हावा, ध्वनि आदि) संग सम्बन्धित मापदण्डहरू प्रतिवेदनमा समावेश गर्नु पर्दछ ताकी प्रस्ताव कार्यान्वयन अघि र कार्यान्वय निर्माण तथा संचालन) को क्रममा वातावरणका यी अवयवहरूको गुणमा हुन सक्ने परिवर्तन तथा तिनको न्यूनीकरणको उपायहरू शुरुमै चयन गर्न सकिनेछ । प्रस्तावसंग सम्बन्धित निर्देशिका तथा दिग्दर्शनहरू पनि पर्याप्त मात्रामा पुनरावलोकन गरी प्रतिवेदनमा प्रस्तुत गर्नुपर्दछ । यस्तो पुनरावलोकनले प्रतिवेदन तयार गर्न मार्गदर्शन पनि गर्नेछ ।

(ड) अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरू

	प्रस्तावको कार्यान्वयन गर्दा आकर्षित हुने धारा/दफा/नियम/खण्ड आदि र सम्बन्धित बुँदा
संविधान	
नीति	
रणनीति	
ऐन	
नियमावली	
निर्देशिका	
मापदण्ड	
महासन्धी, अभिसन्धी	

अध्याय ५ (बढीमा २० पृष्ठ)

५. विद्यमान वातावरणीय अवस्था: कुनै पनि प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा आयोजना प्रभावित क्षेत्रको वातावरणका अवयवहरू (भौतिक), रासायनिक, जैविक, सामाजिक-आर्थिक तथा सांस्कृतिक

वातावरणमा प्रभाव पर्न सक्ने भएको हुदा आयोजना प्रभावित क्षेत्रको विद्यमान वातावरणीय अवस्था स्पष्ट हुने आधार र परिमाणात्मक तथ्यांक संकलन गरी प्रस्तुत गर्नु पर्दछ। यस अन्तर्गत आयोजना प्रभावित जिल्ला (आवश्यकतानुसार), नगरपालिका र गाँउपालिका, वडा र आयोजना प्रभावित स्थलको तथ्यांक संकलन गर्नु पर्नेछ ।

५.१ भौतिक वातावरण: क्षेत्रनिर्धारण प्रतिवेदनको विद्यमान वातावरणीय अवस्थाको ढाँचाको तालिकामा उल्लेखित भौतिक वातावरणका विवरणहरूको तथ्यांक संकलन गरी विस्तृत रूपमा व्याख्या गर्नपर्नेछ

क) भू-उपयोग

भूउपयोगको किसिम	ओगटेको क्षेत्र	ओगटेको क्षेत्र प्रतिशतमा

ख) भूगर्भ

आयोजनाको क्षेत्र	विद्यमान भौगर्भिक जोखिम	कैफियत

ग) जल तथा मौसम

	परिमाण र एकाई	कैफियत
औषत वायू तापक्रम		
वार्षिक औषत अधिकतम तापक्रम		
वार्षिक औषत न्यूनतम तापक्रम		
औषत वर्षा		
आयोजना क्षेत्रका मुख्य नदीहरू		

औषत बहाव		
अधिकतम बहाव		
आयोजना क्षेत्रको हावापानी		

घ) वायु जल तथा ध्वनीको गुण

	सूचकहरू	आधारभूत मान
	पि एम १०	
	पि एम २५	
	कार्बन मोनोक्साइड	
	टि एस एस	
	घुलित अक्सिजन	
	कन्डक्टिभिटी	
	कुल नाइट्रेट	
जमिन र नदीको पानीको अवस्था	टि एस एस	
	धुलित अक्सिजन	
	कन्डक्टिभिटी	
	कूल नाइट्रेट	
ध्वनीको अवस्था	वरिपरिको ध्वनीको परिमाण	
	Equivalent Noise Level	

५.२ जैविक वातावरण

क) आयोजना क्षेत्रको वन सम्पदाको सूची

वनको नाम	वनको किसिम	आयोजना क्षेत्रबाट दुरी

ख) वनस्पतिको सूची

स्थानीय नाम	वैज्ञानिक नाम	परिवार	CITES	IUCN	नेपाल सरकार

ग) प्रमुख गैह्र काष्ठ वनस्पतिहरू:

स्थानीय नाम	वैज्ञानिक नाम	उपयोग

घ) वन्यजन्तुको सूची

स्थानीय नाम	वैज्ञानिक नाम	परिवार	CITES	IUCN	नेपाल सरकार
स्तनधारी					
सरीसृप					
माछा					

५.३ सामाजिक आर्थिक र साँस्कृतिक वातावरण

वस्तिको नाम	
आयोजना स्लथसँगको दूरी	
स्थानीय तह र वडा	
जम्मा घरधुरी	
औषत घरधुरी संख्या	
महिला पुरुष अनुपात	
जाती र धार्मिक सम्प्रदाय	

धार्मिक स्थलहरू	
सांस्कृतिक रीतिरिवाजहरू	
शैक्षिक स्तर (प्रतिशत) प्रवेशिका स्नातक स्नातकोत्तर	
शैक्षिक संस्थाहरू प्राथमिक निम्न माध्यमिक उच्च माध्यमिक कलेज एवं विश्वविद्यालय	
स्वास्थ्य र सपाईको अवस्था स्थानीय रूपमा देखिने रोगहरू स्वास्थ्य संस्थाहरू	
रोजगारी (प्रतिशत) एवं आयस्तर	
सीमान्तकृत समूह	
उद्योग र यसका किसिमहरू	
पूर्वाधारहरू	
सडक र यसका किसिम	
जग्गा जमिनको मूल्य	
सार्वजनिक सुविधाहरू	
बसाइसराईको स्थिति	
बजार र यसको स्थिति	
सम्भाव्य विकास केन्द्रहरू	
धार्मिक स्थलहरू	

भौतिक र जैविक वातावरणसम्बन्धी फिल्ड सर्भे कम्तिमा Seasons समावेश भएको हुनु पर्नेछ	
---	--

अध्याय ६ (वढीमा १५ पृष्ठ)

६. प्रस्तावको विकल्प विश्लेषण: वातावरणीय मूल्याङ्कनको प्रक्रियाले प्रस्तावको विकल्पको खोजी गर्दछ । प्रस्ताव कार्यान्वयन बाहेक अरु विकल्प नै नभएको स्थितिमा पनि प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्ने अवधारणा भित्र रही विकल्पहरूको अध्ययन गरी प्रस्ताव गर्नु पर्नेछ र प्रस्तावित विकल्पहरूको कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्ने अनुकूल र प्रतिकूल प्रभावहरूको तुलनात्मक आकलन गर्नुपर्छ ।

विकल्पहरू	अनुकूल वातावरणीय प्रभाव	प्रतिकूल वातावरणीय प्रभाव
विकल्प १		
डिजाइन		
आयोजना स्थल		
भू वनोट		
अपनाईने प्रविधि		
संचालन विधि		
समय तालिका		
कच्चा पदार्थ		
वन तथा सरकारी जग्गाको प्रयोग		
प्रतिकूल असरहरू		
विकल्प २		
डिजाइन		
आयोजना स्थल		
भू वनोट		
अपनाईने प्रविधि		

संचालन विधि		
समय तालिका		
कच्चा पदार्थ		
वन तथा सरकारी जग्गाको प्रयोग		
प्रतिकूल असरहरू		
विकल्प ३		
डिजाइन		
आयोजना स्थल		
भू वनौट		
अपनाईने प्रविधि		
संचालन विधि		
समय तालिका		
कच्चा पदार्थ		
वन तथा सरकारी जग्गाको प्रयोग		
प्रतिकूल असरहरू		

अध्याय ७ (वढीमा २० पृष्ठ)

७. प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्ने प्रभावहरू तथा संरक्षणका उपाय: प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्ने प्रभावहरूलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरी प्रभावको पहिचान, आकलन तथा तिनको उल्लेखनीयता स्पष्ट प्रस्तुत गर्नु पर्दछ:

प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्ने प्रभाव

भौतिक प्रभावहरू

	पर्ने प्रभावहरू	तह निर्धारण, परिमाण, सीमा, समयावधि, प्रत्यक्ष, अप्रत्यक्ष (reversible/irreversible)
--	-----------------	---

१. जमिन		
२. वायूमण्डल		
३. पानी		
४. ध्वनी		
५. मानव निर्मित बस्तुहरु		
६. अन्य		

जैविक प्रभावहरु

१. वन/जंगलको क्षय		
२. वनस्पति		
३. जीवजन्तु		
४. प्राकृतिक वासस्थान		

सामाजिक आर्थिक र साँस्कृतिक क्षेत्रमा पर्ने प्रभावहरु

१. जनसंख्या		
२. समुदाय		
३. खेतीयोग्य जमिनको क्षय		
४. मानव स्वास्थ्यमा पर्ने प्रभाव		
५. सामाजिक मूल्य मान्यतामा हुने परिवर्तन		
६. आर्थिक प्रभाव		
७. धार्मिक र साँस्कृतिक प्रभाव		
८. अन्य		

--	--	--

यसरी प्रस्तुत गर्दा प्रतिकूल प्रभावको साथै अनुकूल प्रभावलाई पनि उल्लेख गर्नु पर्दछ र प्रतिकूल प्रभावलाई न्यून गर्ने तर्फ बढी ध्यान दिनु पर्छ । यसरी प्रतिकूल तथा अनुकूल प्रभावहरूको मूल्यांकन गर्दा प्रस्तावको कार्यान्वयन गर्दा हुन सक्ने फाइदा वेफाइदा बारे अधिकतम जानकारी प्राप्त हुनेछ । स्वीकृत कार्यसूचीको आधारमा अध्ययन गरिएको विद्यमान वातावरणीय अवस्थामा प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट पर्न सक्ने प्रभावहरूको अवधि, प्रकार र संवेदनशीलता सहिरूपमा प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । यसैगरी प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष, संरक्षण उपायबाट हटाउन वा घटाउन सकिने वा नसकिने खालमा प्रभाव पहिचान एवं आंकलन गरी प्रतिवेदनमा यस्ता प्रभावको उल्लेखनीयता स्पष्ट उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

अध्याय ८ (बढीमा १० पृष्ठ)

८. अनुकूल प्रभाव अधिकतम अभिवृद्धि गर्ने तथा प्रतिकूल प्रभाव न्यून गर्ने उपायहरू: कुनै पनि प्रस्तावमा सकारात्मक तथा अनुकूल प्रभावलाई अधिकतम गर्न कस्ता वातावरण संरक्षणका कार्यहरू अवलम्बन गर्नु पर्दछ । ती अधिकतम गर्ने उपायहरू प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

८.१ कुनै पनि क्षेत्रको प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्न सक्ने प्रतिकूल प्रभावलाई हटाउन वा न्यून गर्न विशेष ध्यान दिनु पर्ने भएकाले पहिचान तथा आंकलन गरिएका प्रतिकूल प्रभावहरूलाई प्रतिवेदनमा छोटकरीमा तर प्रष्ट हुने गरी उल्लेख गर्नु पर्दछ । उल्लेख्य प्रतिकूल प्रभावहरूलाई हटाउने वा न्यून गर्ने उपायहरूलाई ३ प्रकारले (क्षतिपूर्ति, सुधारात्मक वा प्रतिरोधात्मक) वर्गीकरण गरी उल्लेख गर्नु पर्दछ । न्यूनीकरणका उपायहरू भौतिक, जैविक, सामाजिक-आर्थिक तथा सांस्कृतिक वातावरणका क्षेत्रमा प्रस्तावको निर्माण तथा संचालन अवस्थाको लागि भनी वर्गीकरण गरी न्यूनीकरणका लागि जिम्मेवारी समेत किटान गरी प्रतिवेदनमा निम्नानुसारको म्याट्रिक्समा प्रस्तुत गर्न सकिनेछ ।

८.२ उल्लेख्य प्रतिकूल प्रभावहरूलाई हटाउने वा न्यून गर्ने उपायहरूलाई ३ प्रकारले वर्गीकरण गर्न सकिनेछ ।

क) क्षतिपूर्तिका उपायहरूको अवलम्बन (Compensatory Measures) : कम गर्न वा हटाउन नसकिने खालका प्रतिकूल प्रभावहरूको क्षतिपूर्तिका उपायहरूमा विशेष गरी देहायका क्रियाकलापहरू समावेश हुनुपर्छ:

१) क्षतिग्रस्त प्राकृतिक स्रोतहरूको पुर्नस्थापना

२) हटाइने वस्तीहरूको पुनर्वास

३) प्रभावित व्यक्तिलाई क्षतिपूर्ति

ख) सुधारात्मक उपायहरूको अवलम्बन (Corrective measure): प्रतिकूल प्रभावहरूलाई कम गरेर स्वीकारयोग्य तहसम्म ल्याउनका लागि सुधारात्मक उपायहरू प्रयोग गर्नु पर्दछ ।

प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा अपनाउनु पर्ने सुधारात्मक उपायहरू निम्न बमोजिम छन्:

- १) प्रदूषण नियन्त्रण उपकरणहरूको जडान
- २) प्रदूषित पानी उपचार गर्ने संयन्त्रको निर्माण
- ३) बाँध तथा तटबन्धमा माछाहरू आवातजावत गर्न सक्ने बाटो (Fish ladder) को निर्माण ।

ग) प्रतिरोधात्मक उपायहरूको अवलम्बन (Preventive measures): निम्नलिखित प्रतिरोधात्मक उपायहरूको अवलम्बनद्वारा केही गम्भीर खालका प्रभावहरूलाई त्यस्ता प्रभावहरू देखा पर्न थाल्नु अगाडि नै कम गर्न वा निर्मूल गर्न सकिन्छ ।

- १) स्वास्थ्य शिक्षा कार्यक्रमको कार्यान्वयन
- २) जनचेतना कार्यक्रमको थालनी ।
- ३) सामाजिक सहयोग अभिवृद्धिकरणका उपायहरू उपरोक्त संरक्षणका उपायहरू भौतिक, जैविक, सामाजिक-आर्थिक तथा सांस्कृतिक वातावरणका क्षेत्रमा प्रस्तावको निर्माण तथा संचालन अवस्थाको लागि भनी वर्गीकरण गर्नुपर्दछ । यसो गर्दा प्रस्तावको कुन कुन अवस्थामा यी उपायहरू अवलम्बन गरीनु पर्ने हो भन्ने कुरा सजिलोसंग थाहा पाउन सकिन्छ । यी संरक्षणका उपायहरूलाई कार्यान्वयन गर्ने (प्रस्तावक) को जिम्मेवारी समेत किटान गरी प्रतिवेदनमा निम्नानुसारको म्याट्रिक्समा प्रस्तुत गर्न सकिनेछ ।

तालिका: वातावरणीय प्रभावका तह निर्धारण र न्यूनीकरणका उपायहरू

(प्रस्तावबाट वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावको परिमाण, सीमा र समयावधि (उच्च/वृहत-६०; मध्यम-२०; निम्न-१०), सीमा (क्षेत्रीय-६०, स्थानीय-२०; स्थलगत-१०) र अवधि (दीर्घकालीन-२० ; मध्यम-१०; अल्पकालीन-५) किटान गर्नुपर्दछ)

प्रस्ताव का कार्यहरु	वातावरणी य प्रभाव	प्रभावको तह निर्धारण							ज म्मा अंक	न्यूनीकरण का उपायहरु
		प्रत्यक्ष	अप्रत्यक्ष	अनुकूल	प्रतिकूल	परिमाण	सीमा	अवधि		
निर्माण अवधि										
भौतिक वातावरण										
१										
२										
जैविक वातावरण										
१										
२										
सामाजिक आर्थिक तथा साँस्कृतिक वातावरण										
१										
२										
संचालन अवधि										
भौतिक वातावरण										
१										
२										
जैविक वातावरण										
१										
२										
सामाजिक आर्थिक तथा साँस्कृतिक वातावरण										

१									
२									

प्रतिकूल प्रभावको स्तर अनुसार तय गरिएको अंकमान जोडी हरेक प्रभावको कूल अंकमान लेख्न पर्नेछ ।

तालिका: अनुकूल प्रभाव अधिकतम तथा प्रतिकूल प्रभाव न्यूनतम गर्ने उपायको कार्यान्वयन तथा लाग्ने अनुमानित रकम र कार्यान्वयनको जिम्मेवारी

वातावरण संरक्षणका उपायहरू	कार्यान्वयन हुने स्थान	कार्यान्वयन हुने समय	अनुमानित रकम	कार्यान्वयनको जिम्मेवारी
अनुकूल प्रभावहरू				
१				
२				
प्रतिकूल प्रभावहरू				
१				
२				

अध्याय ९ (बढीमा १० पृष्ठ)

९. वातावरणीय अनुगमन: कुनै पनि प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावहरूको अनुगमन निम्न उद्देश्य प्राप्तिका लागि गरिन्छ:

क) कानुनले तोकेका सिमाभन्दा बढी मात्रामा प्रभाव पर्न नदिन

ख) वातावरणीय प्रभाव कम गर्न अपनाइएका उपायहरू वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनमा उल्लेख भएअनुसार कार्यान्वयन भएका छन् कि छैनन् भन्ने कुरा जाँचन ।

ग) सम्भावित वातावरणीय क्षतिबारे समयमै सचेत गराउन ।

घ) पहिचान गरिएका तथा आंकलित प्रभाव वास्तविकता संग कति नजिक छन् भन्ने जानकारी लिन ।

अनुगमनका प्रकारहरू:

वातावरणीय प्रभावको अनुगमन देहायको अवस्थामा निम्न प्रकारले गर्नु पर्दछ

क) प्रारम्भिक अवस्थाको अनुगमन (Baseline Monitoring): प्रस्तावित प्रस्तावको निर्माण कार्य शुरु गर्नुभन्दा अगावै निर्माण स्थल र वरपरका आधारभूत वातावरणीय पक्षहरूको सर्वेक्षण गरीनु पर्दछ । यसले गर्दा अनुगमनको सिलसिलामा प्रारम्भिक अवस्थाको तुलनामा वातावरणीय पक्षहरूमा भएको परिवर्तन वारेमा थाहा पाउन सकिन्छ ।

ख) प्रभाव अनुगमन (Impact Monitoring): प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट भएका वातावरणीय परिवर्तनहरू पत्ता लगाउन आयोजना निर्माण र संचालनका क्रममा त्यस क्षेत्रको जनस्वास्थ्य लगायत पर्यावरणीय, सामाजिक र आर्थिक अवस्थाका सूचकहरूको मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ ।

ग) नियमपालन अनुगमन (Compliance Monitoring): यस अन्तर्गत प्रस्तावकले वातावरण संरक्षण सम्बन्धि निर्धारित मापदण्डहरूको पालना गरेको छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न वातावरणीय गुणस्तरका विशेष सूचकहरू वा प्रदूषणको अवस्था वारेमा आवधिक वा लगातार रूपमा अनुगमन गरी अभिलेख राख्नु पर्दछ ।

वातावरणीय अनुगमनका सूचकहरू (Indicators): प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको आधारभूत तथ्यांक, पहिचान तथा आंकलन गरिएका अनुकूल वा प्रतिकूल प्रभाव एवं वातावरण संरक्षणका उपायहरूलाई ध्यान दिई प्रस्तावकले पालना गर्नुपर्ने र वातावरणीय प्रभावको प्रभावकारीताको अनुगमन गर्न सूचकहरू प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नुपर्दछ । जस्तै: कृषि क्षेत्रको प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा प्रस्तावबाट जैविक विविधता, माटोको गुण, भूक्षयको मात्रा, जनस्वास्थ्य आदिमा प्रभाव पर्न सक्ने हुँदा यस्तो पक्षलाई सम्बोधन गर्ने गरी अनुगमनका सूचकहरू छनौट गरी प्रतिवेदनमा समावेश गर्नुपर्दछ ।

अनुगमनको विधि: उल्लेखित अनुगमनका प्रत्येक सूचकलाई कुन विधि/तरिकाबाट अनुगमन गर्ने हो प्रतिवेदनमा खुलाउनु आवश्यक हुनेछ । यस्ता विधिहरू भरपर्दो, सजिलो र आयोजना स्थलमा कार्यरत जनशक्तिले अवलम्बन गर्न सक्ने खालको हुनुपर्दछ ।

अनुगमनको लागि समय तालिका: आयोजना निर्माण र संचालनका विभिन्न अवस्थामा अनुगमन गर्नुपर्ने भएकाले सूचकको प्रकृति हेरि वातावरणीय अनुगमन गर्ने समय तालिका प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

अनुगमन गर्ने निकाय: वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ तथा वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७६ मा उल्लेख भएअनुसार वातावरणीय अनुगमनको लागि सम्बन्धित निकाय वा मन्त्रालय वा विभाग जिम्मेवार हुनेछ । यस अर्थमा कृषि क्षेत्रसंग सम्बन्धित प्रस्तावको हकमा कृषि विकास मन्त्रालयले अनुगमन गर्नेछ । ऊर्जासंग सम्बन्धित हकमा ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाई मन्त्रालयले अनुगमन गर्नेछ । प्रस्तावक आफैले पनि कुनै न कुनै सूचक अनुगमन गर्न सक्नेछ, जसले गर्दा कुनै प्रतिकूल प्रभावलाई तुरुन्तै हटाउन वा न्यून गर्न सकिनेछ । प्रतिवेदनमा कुन कुन सूचक क-कसले अनुगमन गर्ने भन्ने प्रष्ट खुलाउनु पर्नेछ । साधारण तथा घरिघरि गरीनुपर्ने अनुगमन प्रस्तावकले गरेको खण्डमा प्रभाव न्यूनीकरण छिटो र कम खर्चमा गर्न सकिनेछ । प्रस्तावको अनुगमन गर्ने जिम्मेवारी प्रस्तावककोमा निहित रहनेछ । तर सो अनुगमनको प्रतिवेदन माथि सुपरिवेक्षण सम्बन्धित मन्त्रालयले गर्नेछ ।

अनुगमनको लागि अनुमानित रकम (Monitoring Cost): प्रस्ताव कार्यान्वयन निर्माण र संचालनको समयमा विभिन्न सूचकहरूको अनुगमन गर्न आवश्यक पर्ने रकम पनि प्रतिवेदनमा खुलाउनु पर्दछ र यस रकम प्रस्तावकले मात्रै व्यहोर्ने हो वा अन्य स्रोतबाटपनि व्यहोरिने हो, सो पनि उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

तालिका: अनुगमनसम्बन्धी विवरणलाई म्याट्रिक्सको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ:

अनुगमनका प्रकार	अनुगमनका सूचकहरू	अनुगमनको विधि	स्थान	समय	अनुमानित रकम	अनुगमन गर्ने निकाय
प्रारम्भिक अवस्थाको अनुगमन						
१						
२						
अनुगमन प्रभाव						
१						
२						

नियमपालन अनुगमन						
१						
२						

अध्याय १० (बढीमा ५ पृष्ठ)

१०.१ वातावरणीय परीक्षण: वातावरणीय परीक्षणका किसिम

१. निर्णय तहको परीक्षण
२. कार्यान्वयन परीक्षण
३. कार्यको प्रभावकारिता परीक्षण
४. आयोजना प्रभाव परीक्षण
५. आंकलन गरिएको प्रविधि परीक्षण
६. वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रकृया परीक्षण

१०.२ वातावरणीय परीक्षणमा सामान्यतया तीन पक्ष संलग्न हुने गर्दछन्

- परीक्षक
- परीक्षित पक्ष (प्रस्ताव) संग सरोकार भएको ।
- तेस्रो पक्ष

१०.३ स्वैच्छिक वा बाध्यकारी परीक्षणको लागि संलग्न पक्ष वा संस्थाको आधारमा वातावरणीय परीक्षण आन्तरिक वा बाह्य हुन सक्छ ।

- आन्तरिक परीक्षण
- बाह्य परीक्षण
- बाध्यकारी परीक्षण
- स्वैच्छिक परीक्षण

१०.४ वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनको ढाँचा: परीक्षणको उद्देश्य र क्षेत्र अनुसार प्रतिवेदनको ढाँचा फरक हुन सक्छ तथापि यसलाई तर्कसंगत रूपमा देहाय अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ:

अध्याय १	कार्यकारी सारांस
----------	------------------

अध्याय २	परीक्षण प्रशासनिक एवं परीक्षण कार्यको विवरण, आयोजना स्थलमा गरिएका अन्तर्वाता, परीक्षण गर्ने पक्ष एवं परीक्षणका क्षेत्र र विधि यो अध्ययनमा समावेश गर्नु पर्छ । साथै वातावरणीय अनुगमन, परीक्षणसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क तथा विवरण पनि समावेश गर्नु पर्नेछ ।										
अध्याय ३	परीक्षणको पूर्ण विवरण										
अध्याय ४	आयोजना सम्बन्धमा पालना गर्नु पर्ने सुझावहरू एवं सुधारात्मक कार्यहरू										
अनुसूचीहरू	सम्बन्धित तथ्याङ्क एवं विवरण										
परीक्षण गर्ने समूहमा समावेश हुनुपर्ने जनशक्ति											
प्राविधिकहरू	प्रस्तावसँग विषय मिल्ने विज्ञ										
	वातावरण विज्ञ										
	सामाजिक, आर्थिक, साँस्कृतिक विज्ञ										
	प्रस्तावको क्षेत्र, किसिम र यसले पारेको प्रभावहरूको गाम्भीर्यताको आधारमा थप अन्य विज्ञहरू										
वातावरणीय परीक्षणको लागि चेकलिष्ट											
१. भौतिक पक्ष											
	विवरण	आयोजना को	अनुमान गरिएको	खास प्रभाव	न्यूनीकरणका	उपायहरू	प्रभावका	रीता	सूचना	तथ्याङ्कको	स्रोत
१	वायुको गुण										

२	पानीको गुण								
३	ध्वनीको मात्रा								
४	भूउपयोग								
५	जलस्रोत								
२. जैविक पक्ष									
	विवरण	आयोजना को	अनुमान गरिएको	खास प्रभाव	न्यूनीकर णका	उपायहरू	प्रभावका रीता	सूचना	तथ्याङ्कको स्रोत
१	वन जंगल								
२	वनस्पति								
३	जीवजन्तु								
४	गैहकाष्ठ								
५	माछा								

६	दुर्लभ एवं संकटापन्न प्रजाति								
७	संरक्षण क्षेत्र								
सामाजिक आर्थिक तथा साँस्कृतिक पक्ष									
	विवरण	आयोजना को	अनुमान गरिएको	खास प्रभाव	न्यूनीकर णका	उपायहरू	प्रभावका रीता	सूचना	तथ्याङ्कको स्रोत
१	शिक्षा								
२	कृषि								
३	रोजगारी								
४	बसाइसराई								
५	स्वास्थ्य र सरसफाई								
६	वातावरणीय सौन्दर्यता								
७	लैङ्गिक सवाल								

८	धार्मिक तथा साँस्कृतिक स्थिति								
९	सामाजिक स्थिति								

अध्याय ११ (बढीमा ४ पृष्ठ)

११. निष्कर्ष तथा सुझाव:

११.१ अध्ययनको निष्कर्ष: वातावरण संरक्षणका उपायहरू र वातावरणीय अनुगमनको कार्यान्वयनको पक्षमा प्रस्तावको प्रतिबद्धता तथा अन्य अध्ययन को आवश्यकता पर्ने नपर्ने आदि प्रष्ट्याई निष्कर्ष मा राख्नु उपयुक्त हुनेछ । अध्ययनको निष्कर्ष र पुनरावलोकन समितिको राय सुझाव अनुसार वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कनमा शर्तहरू समावेश गरिनेछ ।

११.२. सुझाव: वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयार पार्दा प्रस्तावकले परामर्शदाताको सहयोग लिएको र परामर्शदाताले सुझाव दिएको भए पनि प्रतिवेदनमा त्यस्तो सुझाव राखी स्वीकृतिको लागि पेश गर्न मिल्दैन, किनकि वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७६ अनुसार प्रस्तावकले नै प्रतिवेदन तयार गरी पेश गर्नु पर्दछ । यसमा सुझाव हैन, प्रस्तावको प्रतिबद्धता झल्किनु पर्दछ । प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा अन्य संस्था वा निकायबाट आवश्यक पर्ने सहयोगलाई उल्लेख गर्न सकिनेछ । प्रस्ताव कार्यान्वयनमा कुनै नीति, कानून वा मापदण्डले बाधा पुऱ्याउने अवस्था आएमा त्यस्ता बाधालाई कसरी फुकाउन सकिन्छ भन्ने बारेमा राय दिन सकिनेछ ।

१२. सन्दर्भ सामग्री: प्रतिवेदन तयार गर्दा उद्धृत गरिएका सन्दर्भ सामग्रीहरूको प्रकाशनसम्बन्धी सूची निम्न लिखित आधारमा बनाउने:

(क) लेखक,

(ख) प्रकाशित भएको मिति,

(ग) उद्धृत गरिएका सामग्रीको शीर्षक,

(घ) उद्धृत गरिएका प्रकाशन वा पत्रिकाको नाम,

(ङ) वर्ष, खण्ड, अंक आदि (भएको खण्डमा),

(च) पृष्ठ ।

ढाँचा: लेखकहरू, प्रकाशित भएको वर्ष ....., उद्धृत गरिएका सामग्रीको शीर्षक .....
उद्धृत गरिएका प्रकाशन वा पत्रिकाको नाम....., वर्ष, खण्ड (अंक), पृष्ठहरू ।

१३. अनुसूची: अनुसूचीमा देहायका कुराहरू समावेश गर्ने:

- (क) भू-वनोट, भौगोलिक स्थिति, भू-उपयोग, भू-क्षमता र अध्ययनसँग सम्बन्धित नक्शाहरू र फोटोग्राफहरू,
- (ख) सम्भव भएसम्म प्रस्ताव कार्यान्वयन स्थल तथा त्यस वरिपरिका क्षेत्रहरूको हवाई फोटोहरू,
- (ग) स्थलगत अनुसन्धानका लागि प्रयोग गरिएका प्रश्नवाली वा विषय वस्तुको सूची,
- (घ) चार्ट, तथा चित्रहरू जस्ता वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकनसँग सम्बन्धित कुराहरू,
- (ङ) जलवायु तथा हावापानी सम्बन्धी तथ्यांक (समयको आधारमा क्रमबद्ध गरी),
- (च) प्रस्ताव कार्यान्वयन स्थलका वनस्पति तथा जीवजन्तुको तथ्यांक
- (छ) भौगर्भिक तथा जोखिम मूल्यांकन तथ्यांक (प्राप्त गर्न सकिने भएमा),
- (ज) उपलब्ध हुन सक्ने भएमा आयोजना सन्चालन गर्नु अघि र पछिका हावा र पानीको गुणस्तर तथा ध्वनिको स्तरसम्बन्धी जानकारी,
- (झ) वातावरण प्रभाव मूल्यांकन सान्दर्भिक म्याट्रिक्स वा क्रमबद्ध रेखाचित्र,
- (ञ) नक्शा, स्लाइड, रेकर्डहरू तथा भिडियो फिल्मजस्ता सहायक श्रव्य दृश्य सामग्री,
- (ट) बाली लगाउने तरिका, पशुपालन, माटोको गुण, रासायनिक मल, प्रयोग गर्ने मात्रासम्बन्धी तथ्यांक
- (ठ) आमन्त्रित व्यक्तिहरू तथा सहभागिताहरूको सूची तथा सम्बन्धित संस्थाहरूबीचको छलफल, भेला र बैठकको रेकर्डहरू तथा छलफल र अनुगमनको छोटो जानकारी,
- (ड) वातावरणीय प्रभाव मूल्यांकन प्रतिवेदनको तयारीमा संलग्न अध्ययन टोलीको व्यक्ति तथा संस्थाहरूको नामावली,
- (ढ) अध्ययनको क्रममा सम्पर्क गरिएका व्यक्ति तथा संस्थाहरूको नाम, ठेगाना र टेलिफोन नम्बरहरू,
- (ण) प्रस्तावक र अध्ययन टोलीको स्वयं घोषणापत्र,

(त) अध्ययनसम्बन्धी सार्वजनिक सूचना, मुचुल्का, सिफारिसपत्र, लिखित रायसुझावहरू, सार्वजनिक परामर्श बैठक र सार्वजनिक सुनुवाईसंग सम्बन्धित कागजपत्रहरू ।

पुनश्च: वातावरणीय अध्ययनका कुनै पनि दस्तावेजहरू नेपाली भाषाको युनिकोडमा टापइ गरी लेखिएको हुनु पर्नेछ । फण्ट साइज १२ र तलमाथि १-१ इन्च, बायाँ १.२ इन्च र दायाँ १ इन्च खाली राखी पानाका दुवैतर्फ प्रिन्ट गरी स्पाइरल व्याण्डिङग गरेको हुनु पर्नेछ ।

वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनमा रहनु पर्ने वातावरणीय व्यवस्थापन योजनाको खाका:

विषयगत क्षेत्र	सकारात्मक प्रभावको वढोत्तरीका कृयाकलापहरू	के के गर्ने	कसरी गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	अनुमानित जनशक्ति, वजेट, समय	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन
भौतिक क्षेत्र							
जैविक क्षेत्र							
सामाजिक क्षेत्र							
साँस्कृतिक क्षेत्र							
अन्य							
विषयगत क्षेत्र	सकारात्मक प्रभावको वढोत्तरीका कृयाकलापहरू	के के गर्ने	कसरी गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	अनुमानित जनशक्ति, वजेट, समय	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन
भौतिक क्षेत्र							
जैविक क्षेत्र							

सामाजिक क्षेत्र							
साँस्कृतिक क्षेत्र							
अन्य							

यस्तो वातावरणीय व्यवस्थापनको योजनाको प्रस्ताव आयोजनाको निर्माण तथा सञ्चालन चरणका लागि अलग अलग रूपमा उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।

अनुसूची-१४

नियम ७ को उपनियम (२) सँग सम्बन्धित

वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन तयारी सम्बन्धी सार्वजनिक सूचनाको ढाँचा

.....आयोजनाको संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन/प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण/वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयारी सम्बन्धी सार्वजनिक सूचना

(प्रकाशित मिति .....

..... प्रदेश..... जिल्लाहरु.....नगरपालिका/गाउँपालिकामा.....वडा नं. .... (प्रस्तावकको नाम उल्लेख गर्ने) द्वारा निम्न बमोजिमको प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न लागिएको छ ।

प्रस्तावकको नाम र ठेगाना	..... (नाम), ... (ठेगाना) ..... (इ-मेल) ..... (फोन नं.)
प्रस्तावको व्यहोरा	आयोजनाको मुख्य विशेषताको विषयवस्तु उल्लेख गर्ने
प्रभाव पर्न सक्ने जिल्ला/न.पा./गा.पा./वस्ती	..... जिल्ला .....न.पा./गा.पा ..... वडाहरु..... वस्ती

माथि उल्लेखित प्रस्तावको संक्षिप्त वातावरणीय अध्ययन/प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण/वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन सम्बन्धी प्रतिवेदन तयारी गर्ने क्रममा सो क्षेत्रहरुको भौतिक तथा रासायनिक प्रणाली, जैविक प्रणाली, सामाजिक-आर्थिक प्रणाली र सांस्कृतिक प्रणाली प्रणालीमा के कस्तो प्रभाव पर्दछ भनी यकिन गर्न सो स्थानको न. पा./गा.पा. तथा त्यस क्षेत्रका विद्यालय, अस्पताल, स्वास्थ्य चौकी तथा सरोकारवाला व्यक्ति वा संस्थाको लिखित राय सुझाव लिन आवश्यक भएकोले यो सार्वजनिक सूचना प्रकाशन भएको मितिले १० (दश) दिनभित्र निम्न ठेगानामा आई पुग्ने गरी लिखित राय सुझाव उपलब्ध गराई दिनु हुन अनुरोध गरिन्छ ।

राय सुझावको लागि पत्राचार गर्ने ठेगानाहरु:

प्रस्तावकको नाम र ठेगाना	..... (नाम), ... (ठेगाना) ..... (इ मेल) ..... (फोन नं.)
परामर्शदाताको नाम र ठेगाना	..... (नाम), ... (ठेगाना) ..... (इ मेल) ..... (फोन नं.)

अनुसूची-१५

नियम ४ को उपनियम (१), नियम ७ को उपनियम (२), नियम ८ को खण्ड (क) सँग
सम्बन्धित

सूचना टाँसको मुचुल्का

लिखितम्.....(प्रस्तावकको नाम र ठेगाना) रहेको
.....(आयोजनाको नाम) को वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको क्षेत्र निर्धारण/संक्षिप्त
वातावरणीय अध्ययन/प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण/वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन
तयार गर्नको लागि प्रदेश वातावरण संरक्षण ऐन तथा नियमावली बमोजिम सार्वजनिक सूचनाको
प्रतिलिपी थान १ (एक) यस .....जिल्ला.....न.पा./गा.पा., वडा नं..... मा आज
मिति.....गते दिनको .....बजे हामीहरूको रोहवरमा टाँस गरि यो मुचुल्का सहिष्णुप
गरिदियौं ।

तपसिल:

..... जिल्ला..... न.पा.र गा.पा., वडा नं..... बस्ने वर्ष.....को .....

.....जिल्ला..... न.पा.रगा.पा., वडा नं..... बस्ने वर्ष.....को .....

इति सम्बत्.....साल.....महिना.....गते रोज.....शुभम्

अनुसूची-१६

नियम ८ को खण्ड (छ) सँग सम्बन्धित

सिफारिस-पत्रको ढाँचा

कार्यालयको छाप

कार्यालयको फोन नं.

कार्यालयको नाम, ठेगाना

मिति:

विषय: राय/सुझाव सहित सिफारिस गरिएको बारे ।

श्री .....कार्यालय/मन्त्रालय

ठेगाना ..... वा

श्री .....(प्रस्तावक)

ठेगाना.....

प्रस्तुत विषयमा ..... कार्यालयको/मन्त्रालयको मिति ..... प्रकाशित सूचना र/वा ..... मितिको सार्वजनिक सुनुवाई अनुसार कार्यान्वयन हुने.....विषयको प्रस्तावबाट यस क्षेत्रमा निम्नानुसारको वातावरणीय प्रभाव पर्न जाने देखिन्छ ।

(क) सकारात्मक प्रभाव

(ख) नकारात्मक प्रभाव

उल्लेखित प्रभावको आधारमा सकारात्मक प्रभावलाई वढोत्तरी र नकारात्मक प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्ने वातावरणीय व्यवस्थापनको योजना कार्यान्वयन गर्दा उल्लेखित प्रस्तावको सकारात्मक प्रभाव बढी हुने वा नकारात्मक प्रभाव धेरै देखिएकोले उल्लेखित प्रस्ताव निम्न आधारमा कार्यान्वयन गर्न वा नगर्न मिल्ने व्यहोरा उल्लेख गरी यो सिफारिस गरिएको छ ।

प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न मिल्ने आधार

प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न नमिल्ने आधार

१.....

१.....

२.....

वा

२.....

३.....

३.....

दस्तखत:

नाम:

पद:

बोद्यार्थ:

श्री.....कार्यालय/मन्त्रालय

अनुसूची-१७

नियम १५ को उपनियम (१) सँग सम्बन्धित
जोखिमपूर्ण पदार्थको संकलन, भण्डारण, प्रशोधन, विक्रि वितरण, विसर्जन र ओसारपसार गर्नको लागि भर्ने आवेदन फारम

इजाजत प्राप्त वा नवीकरण गर्न आवेदन दिनेको:

१. नाम र ठेगाना:
२. इजाजत खोजिएको क्षेत्र:
  - क) संकलन ख) ओसारपसार ग) भण्डारण घ) प्रशोधन ङ) विसर्जन च) अन्य
३. नवीकरणको हकमा पहिले प्राप्त गरेको इजाजत संख्या र मिति:
४. प्रस्तावित कार्य गर्न तोकिएको स्थानको ठेगाना:
५. प्रस्तावित स्थानको वातावरणीय स्थिति:
६. जोखिमपूर्ण पदार्थको प्राप्ति/आयातको स्रोत:
७. जोखिमपूर्ण पदार्थको रासायनिक परिचय:
८. जोखिमपूर्ण पदार्थको अनुमानित परिमाण:
९. क्रियाकलापको विस्तृत विवरण:
१०. प्रयोग हुने उपकरणको (प्रकार, क्षमता, संख्या आदि) विस्तृत विवरण:

हस्ताक्षर:

पद:

मिति:

अनुसूची-१८

नियम १५ को उपनियम (२) सँग सम्बन्धित

जोखिमपूर्ण पदार्थको संकलन/भण्डारण/प्रशोधन/विक्री वितरण/विसर्जन/ओसारपसार गर्नको लागि ईजाजत-पत्र

मिति:

श्री ..... लाई ..... क्षेत्रमा जोखिमपूर्ण पदार्थको उत्पादन/संकलन/ओसारपसार/भण्डारण/प्रशोधन/विक्री वितरण/विसर्जन गर्न यो ईजाजत दिइएको छ । यो इजाजत पत्रको मिति ..... सम्म कायम रहनेछ ।

जोखिमपूर्ण पदार्थको विवरण:

१.

२.

३.

शर्तहरू:

१.

२.

३.

४.

हस्ताक्षर:

पद:

मिति:

अनुसूची-१९

नियम १५ को उपनियम (४) सँग सम्बन्धित

अनुमति प्राप्त व्यक्ति वा संस्थाले प्रत्येक आ.ब. मा मन्त्रालयमा विवरण अद्यावधिक गर्दा खुलाउनु पर्ने विवरण

१. उत्पादकको नाम र ठेगाना:
२. इजाजतपत्रको जारी मिति:
३. जोखिमपूर्ण पदार्थको विस्तृत विवरण:
  - क) भौतिक अवस्था:
  - ख) रासायनिक अवस्था:
  - ग) कूल परिमाण (आयातन/तौल)
४. जोखिमपूर्ण पदार्थको भण्डारण र प्रशोधनको:
  - क) भण्डारणको मिति र तरीका:
  - ख) प्रशोधनको मिति र तरीका:
५. जोखिमपूर्ण पदार्थको ओसारपसार:
  - क) प्याकेजिङ्ग गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको नाम र ठेगाना:
  - ख) ओसार पसार गरिने जोखिमपूर्ण पदार्थको प्याकिङ्गको प्रकार:
  - ग) विसर्जन गरिने स्थानसम्म पुऱ्याउने ओसारपसारको किसिम:
  - घ) ओसार पसारको मिति:
६. जोखिमपूर्ण पदार्थको विसर्जनको विवरण:
  - क) विसर्जनको प्रकार:
  - ख) विसर्जन गरिने स्थान:
  - ग) विसर्जन गरिने तरीका:
  - घ) विसर्जनमा संलग्न व्यक्ति वा संस्था:
७. वातावरणीय अवस्थाको तथ्याङ्क:
  - क) तथ्याङ्क संकलन गरिएको मिति:
  - ख) भूमिगत जलको विश्लेषण:
  - ग) माटोको विश्लेषण:
  - घ) वायुको विश्लेषण:
  - ङ) जैविक वातावरणको विवरण:
  - च) अन्य:

अनुसूची-२०

नियम २१ को उपनियम (५) सँग सम्बन्धित

प्रदूषण नियन्त्रण प्रमाण-पत्रको नमूना

प्रदेश सरकार

उद्योग, पर्यटन वन तथा वातावरण मन्त्रालय

प्रदेश नं. १, विराटनगर।

प्रदूषण नियन्त्रण प्रमाण-पत्र

मिति:

प्रदेश वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७६ को नियम २१ अनुसार मिति
..... निकायमा दर्ता भई .....
गाउँपालिका/नगरपालिका/उपमहानगरपालिका/महानगरपालिका वडा नं. .... को .....
स्थानमा संचालनमा रहेको ..... प्रा. लि./उद्योग/संस्थालाई प्रदूषण नियन्त्रणका लागि गरेका
सकारात्मक कृयाकलापलाई कदर गर्दै यो प्रदूषण नियन्त्रण प्रमाण-पत्र प्रदान गरिएको छ ।
यो प्रमाण पत्र मिति ..... सम्म कायम रहनेछ ।

शर्तहरू:

- १.
- २.
- ३.

प्रमाण-पत्र जारी गर्ने अधिकारीको

नाम:

हस्ताक्षर:

पद:

मिति:

अनुसूची-२१
नियम ४२ सँग सम्बन्धित
वातावरण संरक्षण योजनाको ढाँचा

१. योजनाको पृष्ठभूमि:
२. योजनाको उद्देश्य:
३. संरक्षणका मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू:
४. योजनाले समेट्ने क्षेत्र:
  - (क) भौतिक (ख) जैविक (ग) सामाजिक -आर्थिक (घ) सांस्कृतिक
  - (ङ) राजनीतिक (च) भौगोलिक (छ) जनशक्ति
५. सान्दर्भिक नीति, ऐन, नियमावली, निर्देशिकाहरू
६. संरक्षण योजना ढाँचा:

विषयगत क्षेत्र	संरक्षणका कृयाकलापहरू	के के गर्ने	के के गर्ने	कसरी गर्ने	कहिले गर्ने	कसले गर्ने	अनुमानित जनशक्ति, बजेट, समय	अनुगमन तथा मूल्याङ्कन
भौतिक क्षेत्र								
जैविक क्षेत्र								
सामाजिक-आर्थिक क्षेत्र								
सांस्कृतिक क्षेत्र								
अन्य								

७. अपेक्षित प्रतिफल/उपलब्धिहरू:
  - (क) भौतिक क्षेत्रमा प्राप्त हुने
  - (ख) सामाजिक-आर्थिक क्षेत्रमा प्राप्त हुने
  - (ग) जैविक क्षेत्रमा प्राप्त हुने
  - (घ) अर्थतन्त्रमा प्राप्त हुने
  - (ङ) अन्य क्षेत्रमा प्राप्त हुने

८. प्रतिवेदन
९. विविध

अनुसूची-२२

नियम ४४ को उपनियम (४) को खण्ड (ग) सँग सम्बन्धित

अनुगमन तथा निरीक्षण प्रतिवेदनको ढाँचा

- (१) अनुगमन तथा निरीक्षण प्रतिवेदनको कार्यकारी सारांशः
- (२) अनुगमन तथा निरीक्षणमा संलग्न संस्था तथा विज्ञहरूको विवरणः
- (३) अनुगमन तथा निरीक्षणको विधि तथा प्रयोग भएका उपकरणहरूको विवरणः
- (४) अनुगमन तथा निरीक्षणका आधारहरूः
  - (क) ऐन, नियम, कार्यविधि, मापदण्ड
  - (ख) स्वीकृत वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदन
  - (ग) अनुगमन गरिने उद्योग, कलकारखाना, यन्त्रजस्ता विषयसंग सम्बन्धित सान्दर्भिक आदेश
  - (घ) अनुगमन गरिने उद्योग, कलकारखाना, यन्त्रको यथार्थ स्थितिको विवरण
- (५) अनुगमन तथा निरीक्षणका मापदण्डः
  - (क) वायुको स्थिति
  - (ख) जलीय स्थिति
  - (ग) माटोको स्थिति
  - (घ) ध्वनिको स्थिति
  - (ङ) जोखिमयुक्त पदार्थको स्थिति
  - (च) प्रदूषण नियन्त्रको अवस्था
  - (छ) मानव स्वास्थ्य सुरक्षाको अवस्था
- (६) वातावरणीय जोखिमको अवस्थाः
  - (क) वायु प्रदूषणको मात्रा, फैलावट र अवधिको यथार्थ स्थिति
  - (ख) जलीय प्रदूषणको मात्रा, फैलावट र अवधिको यथार्थ स्थिति
  - (ग) जीवजन्त तथा वनस्पतिमा परेको वा पर्न सक्ने प्रतिकूल असरको स्थिति
  - (घ) मानव स्वास्थ्यमा परेको वा पर्न सक्ने प्रतिकूल असर तथा प्रभावको स्थिति
- (७) वातावरणीय जोखिम न्यूनीकरण गर्न लिएका उपायहरूको लेखाजोखा (पर्याप्त या अपर्याप्त के छ सो समेत उल्लेख गर्नुपर्ने)
- (८) वातावरणीय जोखिम न्यूनीकरण गर्नका लागि आगामी दिनमा चालिनु पर्ने कदमहरूः
  - (क) नीतिगत/कानूनी/योजनागत/कार्यक्रमगत
  - (ख) पालना/सुधारात्मक/ क्षतिपूर्ति/प्रतिस्थापन/हटाउने
  - (ग) दण्डात्मक

- (९) सिफारिस, सुझाव तथा निष्कर्षः
(१०) सान्दर्भिक दस्तावेहरू, निर्णयहरूः